

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BAND CXXX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ТОМ СXXX



ЛЬВІВ 1920

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG
BAND CXXX

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ СXXX



ЛьВІВ 1920

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

Зміст СХХХ тому.

1. Українські народні думи у відношенню до пісень, віршів і похоронних голосінь. Написав Філярет Колесса с. 1—18
 2. »Владиміръ« Теофана Прокоповича. Написав Ярослав Гордизький с. 19—71
 3. Український державний скарб за Богдана Хмельницького. Написав Іван Крип'якевич с. 73—106
 4. До історії почаївських видань ХVІІІ в. Подав Михайло Возняк с. 107—119
 5. Драма з Коліївщини на основі драми Кернера. Подав Іван Брик с. 121—131
 6. Рукописні гумористичні часописи. Подав Володимир Гнатюк с. 133—167
-

Inhalt des CXXX Bandes.

1. Die Dumen der Ukrainer in ihrer Beziehung zu den Liedern, Versen und Totenklagen — von Philaret Kolessa S. 1—18
 2. „Vladimir“ des Theophan Prokopovyč — von Jaroslav Hordynskýj S. 19—71
 3. Die ukrainischen Staatseinkünfte zu Zeiten des Bohdan Chmelnyčkyj — von Ivan Krypjakevyč . . . S. 73—106
 4. Zur Geschichte der Počajeveer Drucke des XVIII Jahrhunderts — von Michael Vosnjak S. 107—119
 5. Ein Schauspiel aus der Zeit der Hajdamaken verfasst auf Grund eines Dramas von Körner -- von Ivan Bryk S. 121—131
 6. Handschriftliche humoristische Zeitungen — von Volodymyr Hnatjuk S. 133—167
-

Українські народні думи

у відношенню до пісень, віршів і похоронних голосінь.

Написав *Філярет Колесса*.

Вступ.

Живуча народня поезія наслідком усної передачі підлягає безнастанним змінам, знаходить ся у стані постійного перетворювання. Влучно сказав А. Н. Веселовський: „Пісня в тому періоді свого розвитку, в якому ми тепер її знаємо й запикуємо, не виявляє нічого закінченого: поки вона співаєть ся, вона й перетворюєть ся, безнастанно змінюєть ся, складаючись на ново“¹⁾. Усяка народня пісня живе у величезному числі варіантів, які часами доволі далеко відбігають від основної теми, переймають деякі риси й складові частини із варіантів інших пісень, ба й переходить незаметно на зовсім інші теми. Нові варіанти давних пісень помалу затрачують архаїчні признаки, пристосовують ся до нових обставин суспільного і матеріального життя сільського люду, так що з давних пісень часами остане ледви якесь зерно, або вони й зовсім вимирають, не знаходячи собі зрозуміння у молодших поколіннях. За те під впливом нових переживань і свіжих подій, що займають увагу широких народніх мас, а також за імпульсом посторонніх і книжних впливів повстають нові пісні. Однакож, щоб такі пісенні новотвори могли приймати ся серед народніх мас, мусять вони формою і змістом достроїти ся до тону народніх пісень, мусять перейти процес ассимиляції до стилю народньої поезії, виробленого довгими віками її розвою.

¹⁾ Рецензія на „Труди етнографич.-статистич. експедиції въ западно-русскій край“. Отчетъ о XXII. присужденіи наградъ гр. Уварова. Петерб. 1880, ст. 173.

Найзамітнішим явищем у тій вічній флюктуації варіантів, перетворюваню й перениманю пісень, є континуоване пісенного типу при зміні змісту. В творах народньої поезії форма є консервативнішим елементом ніж зміст. Можемо навести чимало пісень, у яких давна форма наповнена новим змістом; тут належать деякі обрядові пісні, н. пр. християнізовані колядки та інші новітні пісні, зложені давним колядковим розміром; те саме можна сказати про давні козацькі пісні, пристосовані до жовнярського життя та про форму коломийкового стиха 4+4+6: уживаєть ся вона і в історичних піснях XVII в. і в усяких новотворах пісенних, що повстають на наших очах.

В переважній частині українських народніх пісень, навіть у тих, які мають зміст зовсім новітній, — мелодія, ритмічна будова, образова мова, символізм, одним словом — увесь пісенний стиль коріняєть ся глибоко в середніх віках¹⁾. Се зовсім зрозуміле, бо ж пісенна форма й мелодія та поетичні образи й звороти не втрачають своєї естетичної вартости і притягаючої сили для нових поколінь навіть тоді, коли зміст стає для них уже неактуальним, ба й не вповні зрозумілим, як у більшій частині обрядових пісень. Впрочім зберігане й промультоване типової форми, — се правило не лиш у органічному світі, але і в творах людського духа. Поетична форма дуже помалу переживаєть ся і звичайно аж тоді виходить із ужиття, коли втрачаєть основу у самій матерії, з якої вона складає свої взірці, т. є. у мові, як се стало ся н. пр. із переродженем старинної версифікації наслідком затрати квантитативности голосозвуків у новітню складочислову й акцентуаційну.

При тій консервативности форми просліджене ритмічної й мелодичної будови народньої пісні і думи має дуже велике значінє для літературної історії тих обох галузей народньої поезії. Однакж саме з тої сторони думи до недавна були дуже занедбані; знали ми лиш два фрагменти кобзарської рецитації, записані М. Лисенком зі співу кобзаря Остапа Вересая ще в початках 1870-тих рр. та один незначний уривок зі співу кобзаря Братиці²⁾. Не дивно, що Лисенко у своїй статі „Характеристика музыкальных особенностей малорусс. думъ и пѣсень исполняемыхъ кобзаремъ Вересаемъ“³⁾, подаючи дуже цінні поміченя про укра-

¹⁾ Філ. Колесса: *Наверствоване і характеристичні признаки укр. народ. мелодій*. Записки Н. Т. ім. Ш. СХХVI, 74.

²⁾ Київ. Старина 1888, VII.

³⁾ Записки Юго-Зап. Отдѣла Имп. Русс. Геогр. Общ. I, 1873.

їнські народні мелодії взагалі, мало що міг сказати спеціально про думи на основі одного лиш варіанта кобзарської рецитації, не маючи достаточного матеріалу для порівняня. Повна недостача записів кобзарських рецитацій спричинила відтак велику прогалину в досліджуваню дум, особливож їх віршової й музичної форми. Оттим то й проби подати ближше означене дум¹⁾ (не виймаючи навіть такої основної студії, як Житецького „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, Київ 1893), не вдоволяють, бо не схоплюють тих признаков, що для кобзарських рецитацій такі типові й характеристичні; дефініція дум виходить надто загальна і неясна; доси не переведено й не вяснено навіть границі межі думами й піснями; в результаті виходить переплутуване дум із піснями, що вражає особливо в наукових працях.

Невіджалувана шкода вийшла для науки з того, що ніхто не взяв ся за систематичне списуване мелодій дум у тих часах, коли Цертелев, Максимович, Метлинський, Куліш списували найповніші і найкрасні варіанти дум. Се пояснюеть ся по части технічними трудностями при схоплюваню речитативної мелодії. На шасте народня традиція зберегла нам до недавна прекрасні варіанти кобзарських рецитацій, визначені безперечно старинним характером, а фонограф став у великій допомозі при їх списуваню, як показує двотомове видане мелодій дум у „Матеріалах до української етнології“ XIII і XIV, у Львові 1910 і 1913²⁾. Сі записи дали спроможність прослідити докладнійше мелодичну й ритмічну будову дум, пізнати їх речитативний характер, відношене мелодії до тексту та рухливе жите й груповане варіантів; що-йно на тій основі можна означити відношене межі змінливою речитативною формою дум і постійним розміром строфових пісень, межі думами та иншими взірцями рецитованої поезії, що могли мати вплив на генезу дум: сербськими юнацькими піснями та в.-руськими билинами³⁾. Архаїчні признаки у мелодиці й ритміці дум вказують на глибоку старину кобзарських рецитацій та на їх тісне спорід-

1) Перегляд сих дефініцій поданий у статях Е. Ткаченка—Петренка: „Думы въ изданияхъ и изслѣдованіяхъ“, Україна, Київ 1907, т. III, 144—185 та Ів. Професова: „Українські думи і їх редакції“. Записки Укр. Наук. Тов. в Києві, 1909, VI.

2) Мелодії укр. народ. дум серія I. і II., списав по фонографу і зредагував Філарет Колесса.

3) Філ. Колесса: Про музичну форму дум, Матеріали до укр. етнол. XIII. Idem: Варіанти мелодій укр. народ. дум, їх характеристика і груповане. Записки Н. Т. ім. III. CXVI, 1913, ст. 126—165.

нене із найстаршими зразками української народної поезії, до яких належать безперечно похоронні голосіня.

Для дальшого дослідю української рецитованої поезії має дуже велике значінє видана 1912 р. значна збірка похоронних голосінь (337 вірців), зредатована Іл. Свенціцьким з описами похоронних звичаїв і обрядів, упорядкованими В. Гнатюком (Етногр. Збірник XXXI—II).

Показуєть ся, що голосіня зложені переважно віршами, які виявляють у своїй будові й ґрупованю ту саму свобідну форму, що й думи; показуєть ся дальше, що голосіня визначають ся високо розвиненим поетичним стилем та образвою мовою, що знаходимо між ними правдиві перлини народної поезії, які могли бути вірцями для пізнійших творів тим більше, що були вони розширені й спопуляризовані на усему просторі українських земель. Речитативна форма голосінь, так само як і дум, не звязана сталими відношеннями строфи ані ритмічними мотивами, отвирає широке поле для імпровізації — у голосінях більше ніж у думах — і тим пояснюєть ся, чому ті два роди речитативної поезії були шлекані професіональними співцями. По своїй формі голосіня виявляють лиш низший степень того самого рецитаційного стилю, який так буйно розвинув ся в думах. Думи вяжуть ся із голосінями також ліричним характером, поетичним висловом, символікою й мотивами.

На основі тих преміс можна тепер певнійше означити відношенє дум до книжних творів старинної і середної доби, з якими їх зближувано, особливож до „Слова о полку Ігоревім“ і віршів та пісень книжного походження. Що-йно через звязок дум із голосінями можна зрозуміти, відки взядо ся спорідненє між думами і „Словом“, на яке вказувано інтуїційно від давна. Вірці рецитаційної поезії із свобідною формою паралелізму на довго перед „Словом“ розвинули ся у похоронних заводах, які сягають до передхристиянської доби на Руси. Дуже правдоподібний є здогад, що разом із засобом поетичного вислову, епічних зворотів, образів та народніх вірувань міг автор „Слова“ перейняти також форму свого твору із народної поезії¹⁾.

¹⁾ Голосіне Ярославни в „Слові“ зближував уже В. Щурат не лиш до народних голосінь, але й до спорідного з ними таксамо раншого голосіня Богородиці в проповіді Кирила Турівського (гл. його статью „Найстарша українська лірика“ в „Літературних начерках“. Львів, 1913, ст. 87).

Зв'язок кобзарських рецитацій із голосіннями кидає нове світло на ієнезу дум, що й спонукує до ревізії поглядів спопуляризованих Житецьким про залежність дум від віршової літератури XVII—XVIII в.; в результаті можливість літературних впливів на думи зводиться до належної міри.

Що-йно дорогою зіставлення й порівняння дум по їх змістови й формі з иншими галузями укр. народньої поезії пізнаємо докладнійше їх наверствоване; не можемо глядіти на думи як на якусь однородну матерію (се також одна з помилок у студії Житецького): коли давнійша верства дум своїми темами й мотивами тісно в'яжуться із українськими народніми піснями, то думи про Хмельниччину підходять подекуди до сучасних віршів і пісень книжного походження.

Та всі згадані порівняння і зближення утврджують нас у погляді, що думи не є на половину народніми а на половину книжними складаннями: се твори широ-народньої поезії, яких ніяк не можна виривати із зв'язку з нею.

Найважнійшим висновком із паведених преміс буде відповідь на питане, відки взяла ся в думах форма ритмічного речітатива; вонаж не могла розвинути ся із правильної пісенної будови, а тим більше із слябічних віршів; її не перейнято ані від південних Славян, ані з великоруських билин: се форма глибоко за-своєна українській народній поезії, оперта на прадавній народній і літературній традиції із дотатарської доби, як се показують похоронні голосіня і „Слово о полку Ігоревім“.

З того бачимо, що і в думах форма старша від змісту; аналіза рецитаційного стилю дум улешує розв'язку літературних проблемів, що в'яжуться з досліджуванем козацького епоса.

I.

Вірші й пісні по своїй ритмічній і мелодичній будові.

Українські народні думи своїм-свобідним складом і нерівномірними віршами вже на першій погляд відріжнюються від звичайних народніх пісень: вони творять окрему групу в багатій скарбівні української народньої поезії. В піснях вірші виказують сталий розмір, строго означене число складів. Серед вірша зложеного з 7 і більше складів з'являється правильно одна або дві цезури (пересічки), які розділяють його на два або на три

коліна. І так 10-складовий колядковий вірш цезурою по 5-тому складі правильно ділить ся на дві однакові групи складів 5+5, н. пр.:

Ішли молодці | рано з церквиці.
Стали вони си | раду радити.

В 14-складовому коломийковому віршу звляється ся цезура правильно по 4-му й 8-му складі і ділить вірш на три коліна: 4+4+6, н. пр.:

Який листок | зелененький, || упаде тай гине.
Який любко | молоденький, || не по правді жие.

Таким самим віршом зложено багато інших пісень, н. пр.:

Ой місяцю, | місяченьку, || не світи нікому,
Тільки мому | миленькому, || як іде до дому.

Як бачимо, два стихи лучать ся тут наконечним римом в одну цілість. т. є. строфу, що має свою мелюдію, неначе стаду форму, в яку відливають ся усі дальші строфи тої пісні аж до самого кінця. Всі строфи тоїж пісні збудовані зовсім так само, як перша строфа, із двох 14-складових триколінних віршів 2 (4+4+6).

Зовсім інакше зложені думи: тут вірші не вказують ані однакового розміру, однакового числа складів, ані правильного поділу цезурами на частини або коліна. Довші стихи 12-, 15-складові чергують ся із короткими 5-, 7-складовими, цезура немає нігде стало означеного місця, рими творять ся найчастійше від різних форм дієслова, а часто-густо вірші зовсім обходять ся без римів, н. пр.:

Ой, по Чорному морю,	7 складів
Ой, на каміні біленькому,	9 "
Там сидів сокіл ясененький,	8 "
Жалібненько квилить-проквиляє,	10 "
І на Чорное море спільна поглядяє,	13 "
Що на Чорному морі	7 "
Все не добре починає.	8 "

(З думи про Олексія Поповича. сп. Гн. Гончаренко. Матеріали до укр. етнол. XIV. 115).

Отсих 7 стихів творить для себе льогічно заокруглену цілість, щось неначе строфу, що зазначено в мелюдії особливим зворотом і протяжною нотою при останніх складах посліднього слова: „почи-на-є“.

Та серед стихів нігде не помічаємо ніякої рівномірности, ніяких правильних цезур. Дальше ідуть ось які вірші:

Зла-супротивна хвилішна хвиля уставас;	14 складів
Судна козацькїї молодіцькїї	11 "
На три частї розбивас.	8 "

Протяжними ногами останнього слова зазначено, що тут кінчить ся другий період рецитації, зложений лиш із трех стихів не однакової довжини і взагалі збудований зовсім інакше, як перший. Третій період виказує знов инший склад, а четвертий ще инший — і так до самого кінця не знайдемо двох періодів, що булиб однаково збудовані; однакож кождий період кінчить ся характеристичною фразою мелодії і протяжною нотою, по якій наступає „перегра“ на кобзі. Так отже в думах нема таких правильних строф, як у піснях; за те кобзарська рецитація виказує поділ на ріжновидні, більші і менші групи віршів, періоди або тіради, з яких кожда замкає заокруглений образ, закінчену думку, подібно як строфа у пісні. Отсе групуване віршів та постійне визначуване періодів є характеристичною признакою кобзарських рецитацій¹⁾.

Рим у думах не виступає з такою правильною, як у новіших піснях і має всі признаки архаїчності. Дуже часто стрічаємо в думах групи стихів полученных однаковим дієсловним римом, по яких ідуть стихи зовсім без риму, то знов з'являєть ся рим і серед стиха. Неправильне уживане риму характеризує також найдавнішу верству обрядових пісень і вказує на часи, коли рим еще не вдомашнив ся був в українській народній поезії; такий неправильний і невироблений рим подібаємо часто в колядках

¹⁾ Уже в „Ритміці українських народніх пісень“ (Відбитка із Записок Н. Т. ім. Ш. 1907, ст. 44) зазначили ми, що українські думи своєю свобідною формою нагадують подекуди староарабські маками (себто віршовані оповідання, новелі), яких зразки наводить Р. Вестфаль (*Allgemeine Metrik der indogermanischen Völker*, Berlin 1893, ст. 22—24) в німецькій перекладі, передаючи вірно поетичну форму арабського оригіналу:

Auf welchen Bergen ist dein Stamm entsprossen,
aus welchem Thal kommt dein Strom geflossen,
aus welchem Köcher ist dein Pfeil geschossen?
Da hub er an:
Von Chansans Wurzel bin ich geboren,
mir war zur Wohnung Sarug erkoren i t. d.

і весільних піснях¹⁾. Однородні дієсловні рими в думах, спричинені паралельним укладом слів по їх значіню у більшому числі віршів, що стоять побіч себе, се також архаїчна ознака, яку стрічаємо в похоронних голосінях та в обрядових віршованих промовах весільних сватів.

Однакож межі думами і піснями пізнішого складу виступають великі різниці в уживаню риму:

1) У піснях рими є різнородні, творять ся із різних частий мови — у думах по найбільшій часті виступають лиш рими утворені з форм дієслова.

2) У піснях рим є конечним признаком строфової будови, — у думах рим не є необхідний: побіч періодів сповених римою подібаємо й і групи віршів без риму.

3) У піснях рим силітає вірші найчастійше у двостихові строфи; довші строфи, зложені з кількох стихів, рідко подібають ся в піснях і вказують звичайно на книжне походжене (такі строфи характеристичні для релігійних пісень богогласникового типу); за те думи, не звязані строфвою будовою, залюбки лучать у періодах по 7 і більше віршів однородним дієсловним римою:

А удова те зачуває,
У чужий дом ухождає,
Живе, проживає,
Хатку помітає,
Лавки помиває,
Ой, на ранній зорі, на вечірній
Спочивання собі
Ніколи вона вже не має;
Ой, своїх синів збарзе зневажає,
Клине-проклинає. (Матер. до укр. еп. XIV, 187—8).

Подібно зложених строф не подібаємо в народніх піснях. В думі про Олексія Поповича по запису від кобзаря Гончаренка серед многоти дієсловних римів знаходимо лиш кілька недокладних римів а радше ассонанцій у формах недієсловних:

- — Грицько Коломийчин
По вєсьому війську ізбарзе окличен.
- — Славний лицарю, писарю
- — У купецтві і в ремєстві
І на полі і на морі.
- — Дайже, Боже, миру царьському
І народу християнському. (Ідем, 183—6).

¹⁾ Ф. Колесса: Ритміка у. н. п., 68.

Та поява риму не завжди є знаком закінчення стиха, як хибно впевнює Житецький (Мысли, 4), бо й серед стихів подібаємо деколи рими в думках, подібно як і в піснях; показують се крім вище наведених ще й отсі приміри:

- — Притихала і впадала (Ол. Поп. Мат. до у. ст. XIV, 186)
 — — Ідиж ти, нене, прич від мене!
 І будуть, нене, гості в мене.
 — — Як три вдовиченки старої матері
 Шукали та питали. (Удова, *ibid*, 187, 189).

Римують ся дуже часто слова, що безпосередно наступають по собі, н. пр.:

- — ясній гласній соколи.
 — — ручками та пучками.
 — — неньку стареньку (*ibid*.)
 — — тяжко та важко
 — — кумами, сватами. (Сестра і брат, *ibid*. 190—1).

Ріжниця меж думами й піснями дуже ядро виступає також у мелодії. Пісенна мелодія укладається ся в такти, що ділять її на рівномірні частинки, визначені наголосами; тактовий поділ найвиразнійше помічаємо у піснях, співаних до маршу. У кожній пісенній мелодії повторюють ся ритмічні мотиви (так як у старогрецькій поезії метричні стопи), т. є. однаково зложені групи нотних вартостей, об'єднані наголосом, н. пр.:

$\frac{2}{4}$ ♩ ♩ ♩ ♩		$\frac{2}{4}$ ♩ ♩ ♩ ♩		$\frac{4}{4}$ ♩ . . ♩
Ой, ходила		дівчинонька		по лузі,
Тай носила		біле дитє		на руді.

Етн. Зб. XI. 134.

Кожний вірш сеї пісні підходить під однакову ритмічну схему, що відповідно до поділу вірша на три групи силабічні 4+4+3 виявляє поділ на три частини: перші два такти $\frac{2}{4}$ повторюють однаковий мотив ритмічний, зложений із чотирох вісімок; третій такт $\frac{4}{4}$ містить инший мотив, зложений із двох чверток і одної півноти. Сей другий мотив своїми вартостями нотовими вповнює такий самий час, як два перші ($\frac{4}{4} = \frac{2}{4} + \frac{2}{4}$), отже творить ритмічну рівновагу супроти першої половини фрази. Кожному мотивови — а в наведеном примірі і кожному тактову — відповідає підходяча група силабічна, так що тактові черточки, які розмежовують мотиви, сходять ся із цезурами в тексті. Другий стих пісенний повторює буквально ту саму ритмічну схему і тим способом повстає дуже симетрично побудована строфа.

Зовсім інакше збудована мелюдія думи: не виказує вона ані поділу на рівномірні, симетрично розложені часточки, т. є. такти, ані повторюваня ритмічних мотивів: кождому віршови думи відповідає одноцільна, не розділена на тактові часточки фраза мелюдії. Се не мелюдія, а радше співана деклямація, що своїм ритмом нагадує нам рецитацію церковної відправи, читанє євангелії чи „Вірую“, або співанє якогось церковного тропаря. Кобзар виголошує слова і вірші думи майже з такою самою швидкістю, як се буває в деклямації. тільки що підвишуючи і знижуючи голос по відповідній скалі, виводить притім оригінальну мелюдю; ся мелюдія, цілковито достосована до вимогів текету думи, визначає дуже виразно наголоси підходячих слів, що йдуть по собі у приблизно однакових відступах і дають співови ритмічну канву. Число отсех маркованих наголосів залежить від довжини вірша; пересічно вірші дум виказують 2—4 такі акценти. Відступ межи двома акцентами виповнений дрібними нотами, що разом із акцентованою ноткою складають ся найчастійше на одну чвертку, яка може нам служити за мірило при означуваню швидкості (темпа) рецитації; у рецитаціях М. Кравченка та Г. Гончаренка таких чверток іде звичайно 70—80 на мінуту, як се докладно вимірено годинниковим приладом, т. єв. метрономом.

Мелюдії дум визначають ся взагалі дуже дробленим ритмом, що пливе переважно вісімками, вісімковими тріолями і шіснайцятками, причім кожда нотка відповідає осібному складови підходячого текету, як у ритмічній деклямації; мелюдичний елемент приходить аж у окінченях періодів до повного значіння; тут стрічаємо правильно групи нот, получених каблучкою, протяжні чверть- і півноти, а подекуди мелюдія укладаєть ся зовсім виразно в музичні такти. Сеж і є той характеристичний для українських дум музикальний речитатів, доведений кобзарями до великого виробленя, до справжньої досконалости, що можна сміло сказати про найвизначнійших із кобзарів, від яких ми списали думи, Михайла Кравченка з Полтавщини і Гната Гончаренка з Харківщини. Своїми рецитаціями робили вони величезне вражінє, передаючи з артизмом природну деклямацію та ілюструючи музикою текст далеко повнїйше і красше, ніж се можливе у звичайних піснях. По словам

М. Лисенка „уся суть, увесь глибокий інтерес музики історичних дум містять ся в музикальній деклямації (ор. cit. ст. 350—351. Порівн. Житенький: Мысли, 6—7). Отсим свобідним речитативним характером думи найбільше різнять ся від пісень.

Замітна річ, що мелодії дум у всіх знаних доси варіянтах обертають ся на т. зв. церковній дорійській скалі $d\ e\ f\ g\ a\ h\ c' d'$ з тою зміною, що четвертий ступень сеї скалі найчастійше буває підвищений о пів тону (gis), так що чиста дорійська скаля доволі рідко зявляєть ся в кобзарських рецитаціях. Се підвищене четвертого ступеня скалі, не подибуване у великоруських піснях, зявило ся в українських народніх піснях і думах мабуть під впливом східніх, половецьких, татарських і турецьких мелодій. Вонож характеристичне не лиш для українських, але також для сербських і болгарських та новогрецьких мелодій, що мають орієнтальну закраску. Таким способом зявляєть ся надмірна секунда межі третім і четвертим ступенем скалі ($f-gis$), а підвищений четвертий ступень стає неначе тоном уводячим у доміанту (a). Оттим то доміанта набирає значіння другого осередка мелодії, яка обертаєть ся раз на горішній кварті з тонікою a , то знов повертає на долішну квінту з тонікою d . Таке роздвоєне і неначе боротьба двох тонів о панованє над мелодією удержує слухача в напруженю й непевности що до тоніки і надає думам особливий середновічний характер; брак розвиненого почутя тональності знаменує середновічну музику європейських народів, якої останки і доси переховали ся в народніх піснях Українців, південних Славян і Греків а также Шведів і Фіннів.

Таким способом скаля і характер кобзарських мелодій дають нам дуже цінні й певні вказівки на час їх повстаня — вони ведуть нас у середні віки.

У декотрих кобзарів скаля рецитації буває розширена долішною доміантою (G) і уводячим тоном (cis), який не згоджуєть ся із постійним c' в горішніх партіях рецитації; зваживши, що мелодії українських народніх пісень у найдавнішій добі свого розвою основували ся на діатонічних звукорядах, які в великоруських піснях і доси заховали ся в повній чистоті, можемо догадувати ся, що уводячий тон і в мелодіях дум не є первісний, але появил ся пізнійше під чужими впливами. Фрази мелодії, як уже вище зазначено, не мають сталої, незмінної форми, вони ж гнучкі і роз-

тяжми; кобзар може під один мотив мелодії виспівати довший і коротший вірш, отже одній фразі може він надати різнородний ритмічний підклад.

Однакож не всі фрази кобзарської рецитації повторюють однаковий мотив мелодії: одні обертають ся на горішних тонах церковної дорійської скалі, другі на долішних, інші перебігають увесь простір семитонової скалі; одні кінчать ся на тоніці, другі на домінанті, на секундї або на інших степенях скалі; отже відповідно до об'єму тонів і закінчення можна в рецитації кожного кобзаря відрізнити 3—5 родів музичних фраз, т. є. характеристичних зворотів мелодії, які кобзар зіставляє і лучить відповідно до того, як лучать ся і ґрупують ся вірші підходячого тексту. Звичайно дві або три фрази лучать ся льоґічно в одну ґрупу, відділену сильнійше зазначеною цезурою [!]. Часами період покриваєть ся з ґрупою. Та частійше дві-три ґрупи входять із собою в симетрію висшого порядку, творячи замкнену цілість, неначе строфу, т. є. період, закінчений завсїгди однаковою фразою з протяжними нотами в каденції. Се найбільш характеристична й єдина частина мелодії, що правильно повторюєть ся на означеному місці; в середині періоду кобзар добирає фрази зовсім свобідно.

Періоди думи своєю свобідною будовою основно ріжнять ся від пісенних строф; вони не повторюють одного взірця, одної схеми в укладі частий, як се буває у строфах пісені: в кожному періоді буває якась відміна в складі, довжині, числі й уґрупованю віршів. Оттим то будова періодів визначаєть ся незвичайною ріжновидністю, так що навіть в одній думі трудно приходить ся знайти два зовсім однаково побудовані періоди. Запам'ятати мелодію довгої думи з такою ріжновидною будовою 20—40 періодів булоб зовсім неможливо; та се й не потрібне, бо кобзар імпровізує мелодію думи на стільки, що комбінує свобідно кілька характеристичних фраз, та зв'язує їх у ґрупи й періоди, які покривають ся із ґрупуванем віршів у тексті. Протеж будова кожного періоду виходить доволі симетрична, так що мусимо дивувати ся хистови і високо розвиненому музикальному почуттю народного співака-імпровізатора. Змінчивою формою періодів оживлює кобзар свою рецитацію, зменшує її монотонність, завдяки чому дума, хочби й як довга, не втомлює слухача, але навпаки, удержує його увагу в напруженю.

Співаючи думу кількома наворотами, кобзар за кожним разом подає нову відміну мелодії, бо він аж

у хвилі співання надає думі музичну форму в її посліднім викінченню та пристосованню; оттим то рецитоване думи близько підходить до імпровізації.

Так отже не може бути мови про буквальну схожість різних варіантів кобзарських рецитацій, яку помічаємо в пісенних мелодіях. Співак переймає від свого учителя лиш основну тему мелодії і загальний стиль рецитації, т. є. умілість добирати і комбінувати свобідно фрази мелодії в групах і періодах: відтак, підлягаючи ріжним впливам, творить він на тій основі щось нового: свій окремий варіант, яких є стілько, скілько й співців дум. Кождий варіант так тісно звязаний з індивідуальністю співця та надиханий його суб'єктивним почуванем, що в даний момент не може бути в одного кобзаря більше варіантів рецитації, як лиш один. Під сей один варіант виконує він усї думи свого репертоару без огляду на ріжнородність їх змісту.

Вироблену мелодію рецитації не переходує кобзар у незмінній, закріпленій формі: і так думи записані від кобзаря Мих. Кравченка в 1910 р. в порівнанню з думами записаними в 1909 р. виказують уже деякі відмінні; отже мелодія думи у своїх дрібних нюансах навіть у передачі одногож співця підлягає безнастанним змінам, які не порушують загального стилю рецитації. Зовсім природно, що й текст думи при її свобідній формі віршовій більше улягає змінам у кобзарській традиції, чим текст звичайних пісень, звязаний складочисловою схемою і строго означеною формою строфи. Коли-ж порівнаємо тексти дум записаних від Мих. Кравченка д. Опанасом Сластьоном в 1902 р. із нашими записами із 1909 й 1910 р., переконаємося, що се варіанти, які місцями дуже значно відбігають від себе, хоч загально треба зазначити, що в текстах дум допускають кобзарі багато менше змін, як у комбінованню музичних фраз (Матеріяли до укр. етнол. XIII, ст. LIII).

Порівнюючи записи кобзарських рецитацій із миргородського повіта переконаємося, що вони мають багато спільних признаков, підходять під один тип, виказуючи лиш варіанти одного основного взору, що найкраще показується в характеристичних закінченнях періодів.

Так само рецитації молодших кобзарів з Харківщини (Пасюги, Кучеренка, Древиченка) близько споріднені з собою, творять окрему харківську групу. Значно відмінний стиль виявляє реци-

тація найстаршого кобзаря з Харківщини, Гната Гончаренка, що своїм складом і характером близько підходить до рецитації Ост. Вересає. Д. Слатьон засвідчує, що мелодії дум у Чернігівщині сильно різнять ся від рецитацій полтавських і харківських кобзарів¹⁾.

Так отже на основі знаних доси варіантів кобзарських рецитацій переконаємо ся, що можна їх поділити на кілька груп, які значно різнять ся між собою, так якби вийшли із різних шкіл, звязаних із різними місцевостями й округами. Се можна пояснити лиш давною братською організацією кобзарів і дїрників, що корінить ся глибоко в середній добі і засвідчує також старинність дум. Знаємо, що професіональні співці народні творили по взірцям ремісничих цехів своїж співацькі братства (гнізда), яких основа була територіяльна. По братським установам слінець-співак мав право ходити лиш по своєму повіті, а в означених випадках виїмково по двох інших повітах. Хтоб провинив ся проти того звичаю, того товариші карали, а то й побивали. До недавна ще удержували ся подекуди останки тих давних співацьких організацій, які мали велике значіне для чистоти народньої традиції, бо розтягали контролю над співаками і допускали до співацького зарібку лиш тих, що перейшли тяжку, звичайно трилітню школу у знаного кобзаря чи дїрника та одержали т. зв. „визвілку“. Таким способом протягом довгого часу складав ся репертоар поодиноких округів і братств, який при систематичних дослідях можнаб бодай приблизно означити не тільки що до текстів, як се пробував зробити Сперанський²⁾, але також що до мелодій. Отсей звязок межн групою варіантів і територією, континуоване типу при безнастанній індивідуалізації форми — взагалі жите і вимиране народніх дум можнаб порівнати із житем і вимиранем людських родів і генерацій.

Що-йно на основі порівняня більшого числа варіантів кобзарських рецитацій можемо пізнати біологічну сторону дум і можемо зрозуміти, як дуже різнять ся вони від строфових пісень своєю непостійною, змінчивою мелодією, що знаходить ся неначе

1) На жаль ми не мали нагоди схопити бодай один варіант із Чернігівщини; се тим більша шкода, що власне в чернігівській губернії записав Куліш найкрасні варіанти дум, а в збірнику Метлинського вчислено найбільше кобзарів і дїрників із Чернігівщини.

2) Южнорусская пѣсня и современные ей носители. Київ, 1904, 30—40.

у плинному стані, приймаючи конкретну форму лиш на підкладі тексту. Оттому то співанє дум вимагає не лиш старанного підготованя, довгого і трудного виучуваня текстів, але також опанованя рецитаційного стилю, т. є. вправи в достосованю, добираню й лученю музичних фраз; та до сього треба небуденного музикального таланту і дару імпровізованя та вивченя бандурної гри. Оттим то думи не є доступні для широких мас, так як звичайні пісні народні: думи співають лиш талановиті професіональні співаки, звичайно сліпці, кобзарі й декотрі лїрники; а що вони відносять ся до свого репертоару консервативним способом, то се мало велике значінє для збереженя давних архаїчних признаков у музичній формі, мові і поетичному стилю дум. Так отже і в способі традиції заходить дуже велика різниця меж думами і піснями.

Характеристичне, що від давен давна рецитовано на Україні думи все в супроводі гри на кобзі-бандурі, від якої й співців дум прозвано кобзарями або бандуристами. Бандурною грою кобзар не лиш піддержує рецитацію, скріпляє її вираз, але також правильно перегороджує періоди рецитації короткою перегрою.

Назви кобза і бандура уживають ся тепер посподу на означенє одногож струнового інструменту; та із того, що Рігельман говорить про кобзу й бандуру, виходить ясно, що еще в 80-тих роках XVIII ст. були се два окремі інструменти і що кобза була розповсюднена головно по селах. По дослідям Фамінцина („Домра и сродные ей музыкальные инструменты русс. народа“. Петерб. 1891, 87—109, 111—170) кобза була вже звісна Половцям, потім кримським Татарам, від яких могли її перейняти козаки. В XVI в. кобза була загально уживаним народнім інструментом на Україні, як про се згадують сучасні польські письменники. Та з початком XVII в. занесли до Польщі італійські музиканти новий 14-струнний інструмент, подібний до лютні; се була т. зв. пандора, що під теперішньою назвою бандури розширила ся й по Україні, витиснула з уживаня давну кобзу і перейняла її назву; десь у другій половині XVIII в. вже на українському ґрунті бандура обогатила ся ще короткими струнами на „дейці“ (верхній дощі) т. зв. приструнками, з якими зображено її у Рігельмана.

Стрій кобзи у різних кобзарів буває дуже неоднаковий, як на се вказують значні різниці у числі струн і приструнків. Також держанє кобзи, спосіб гри, а в результаті увесь бандурний супровід доказує ясно, що кобзарі з різних околиць переходили не однакою школу. Так н. пр. акомпанімент кобзи у М. Крав-

ченка дуже скупий і одноманітний зводиться до двох акордів, розміщених на сильніших наголосах рецитації і при окінченнях періодів; цього не можна пояснювати собі недостатчею техніки в кобзаря, бо танкові мелодії виграє Кравченко дуже вправно. Гнат Гончаренко з Харківщини, справжній мистець у бандурній грі, співаючи думу увесь час грає на бандурі, так що його супровід дає гармонійний підклад рецитації або перетикає її золотим мереживом тонких фіоритур і пасажів. Се не шаблонове вбиване двох-трех акордів, а самостійний акомпанімент із наслідуванем мотивів рецитації, імпровізований так само як спів, притім незвичайно оживлений: надає рецитації багато кольоритности і руху та підносить експресію музикальної деклямації, а гарними переграми відмежовує періоди один від одного. Артистичною грою на кобзі славився також Остап Вересай.

Розглянувши музикальний репертоар отсих трех найвизначніших репрезентантів давного рецитаційного стилю з поглядом не лиш на мелодії дум, але також на стрій кобзи і бандурний супровід, можемо сміло за Лисенком назвати думу представницею архаїчної народньої музики (ор. cit. 349). Інструментальним супроводом та архаїчними признаками в музиці віршовій формі й поетичному вислові думи різко відрізняють ся від звичайних пісень, про що згадаємо ще пізнійше.

Можна догадувати ся, що в XVII—XVIII в. думи були розповсюднені на всім просторі України, куди лиш сягала козацька організація; ще в другій половині XIX в. співано думи також на правобережній Україні, як показує праця В. Доманицького про кобзарів і лірників київської губернії (Київ 1904). Тепер заховали ся думи лиш у трех лівобережних губерніях: Чернігівській, Полтавській і Харківській, де вони держать ся доволі сильно, як се засвідчує наше двотомове видане мелодій українських народніх дум і відомости про кобзарів та лірників, зібрані М. Сперанським (ор. cit.) і Оп. Сластьоном¹⁾, та продукції кобзарів на археологічних з'їздах у Харкові й Катеринославі.

Та нема сумніву, що історичні думи, не знаходячи собі належного зрозуміння у теперішньої генерації супроти завмираня

¹⁾ „Кобзарь Мих. Кравченко“, Києв. Стар. 1902, „Мелодії українських дум і їх записування“, Рідний Край 1908, ч. 36—46, „Записування дум на фонографі“, Рід. Кр. 1909, ч. 22—24, „Кобзари“ Рід. Кр. 1910, ч. 43.

народної традиції, по малу але постійно забувають ся і вимирають. Занепад бандурної гри, помітний від довшого часу на Україні, знаменує без сумніву упадок рецитованої поезії. Вимираючий тип кобзарів-бандуристів заступають подекуди лірники, переймаючи дещо з кобзарського репертуару дум, хоч самі вони признають, що ліра не надаєть ся до супроводу при рецитованю дум.

Та не лиш у думках, але також у народніх піснях помітний від довшого часу занепад: давні пісні забувають ся по малу й вимирають; новіші варіанти не виказують уже такої повноти і викінчення як давніші. Слідне подекуди калічене мови і домішка чужих висловів у піснях, що уягли впливам мійським; слідне також зводжене пісенних форм до одного типу; так н. пр. у Галичині коломийковий розмір по малу випирає і приглушує інші взірні строфи. Втискають ся на село й чужі пісні казармового й фабричного типу. На наших очах поступає по малу, але постійно ослаблене й обнижене поетичної творчости українського народа. На се склали ся різні причини й події, що по части сягають до XVIII в., як знищене козацтва та заведене панщини й рекрутчини; розкладовим способом впливають на народню поезію більші міста, фабрики, школи, уряди, а особливо військова служба та вплив чужих елементів на село, — взагалі ширене інтернаціональної культури, яка наслідком пригноблення українського елемента на йогож землі обертаєть ся до простого люду найчастійше своєю негативною стороною.

Всеж такі українські народні пісні не стратили й доси своєї живучости; вони з давен давна засвоєні широкими масами народніми держать ся багато сильнійше чим думи, обмежені до гуртка професіональних співців, які по малу переводять ся. До того єсть на українській території чимало сільських закутин, ба й цілих околиць, н. пр. вповдовж цілого карпатського хребта, куди згадані шкідні впливи тільки слабо доходять; оттут процвітає народня пісня ще в повній свіжости.

На основі переведеного порівняння можемо сказати, що кобзарські рецитації ніяк не могли розвинути ся із пісень: пісні і думи — се дві окремі форми, в яких вилила ся українська народня поезія, два типи, що зросли побіч себе на окремих основах: пісні виявляють у своїй ритмічній і мелодичній будові принцип рівномірности частий і їх симетричного укладу в строфі, — думи

розвинули свободну форму музикальної деклямації, музичного ре-
читатива, не зязаного строфовою будовою ані рівномірністю частий
стиха. Отже по формі пісні і думи є собі чужі, хоч
у змісті й поетичному вислові мають багато спільного, про що
буде мова в дальшій частині отсеї студії.

„Владимірь“ Теофана Прокоповича.

Написав *Ярослав Гординський.*

I. Теофан Прокопович у часі написання „Владиміра“.

Про образование Теофана Прокоповича до 1705 р., до часу написання трагедокомедії „Владимірь“, маємо тільки загальні, не все певні відомости. Він вступив до київської колегії за учительовання чи ректорства свого дядька Теофана Прокоповича I (названого так для відріжнення від нашого автора — Теофана Прокоповича II) й перебув там до покінчення філософічного курсу в 1698 р., до 17-ого року свого життя¹⁾. У вихованню мав помагати Теофанови (в світі Елеазарови) також київський митрополит Варлаам Ясинський, а коли 1692 р. умер дядько нашого письменника²⁾, заняв ся хлопцем один київський добродій, що допоміг йому образувати ся дальше. Між товаришами визначав ся наш автор великими спосібностями. Жвавий ум, добра память лучили ся в нього з природною живостою характеру. За гарний голос поставлено його регентом архисерейського дому³⁾. Ректорами київської колегії в тім часі були по черзі: Сильвестер Головнич, Єзекиїл Филипович, Теодосій Гургуревич, Пахомій Подлузький, Кирило Филімонович, Йоасаф Кроковський і Стефан Яворський⁴⁾.

¹⁾ Петров (Кіевская Академія во второй половинѣ XVII вѣка. Київ, 1895, ст. 40) думає, що дядько нашого письменника не був ректором, а тільки учителем київської колегії в 1675—1684 рр. Те саме говорить і А. Яблоновський (Akademia Kijowsko-Mohilańska. Краків, 1899—1900, ст. 162).

²⁾ Після Петрова [loc. cit.] умер він 1689 р.

³⁾ Б. Титлиновъ: Теофанъ Прокоповичъ (у „Русскомъ Біографическомъ Словарѣ“, де подана найважніша література предмету).

⁴⁾ Петровъ: op. cit., ст. 38—57.

Для доповнення образования вибрав ся Прокопович уже 1698 р. за границю¹⁾. Зразу вступив, здається, до василіянської школи в Битені, де мав перейти на унію й постригти ся в черці, приймаючи імя Єлисея²⁾. Тоді був там ігуменом і професором (1674—1694) римський теолог Йосиф Петкевич, знаний василіянський писатель³⁾. Деякі біографи говорять, що Прокопович із Києва виїхав зразу до Львова, відки з рекомендаційними письмами від православних єпископів вибрав ся до Кракова й там звернув на себе увагу деяких професорів та гієрархів. Ще інші думають, що Прокопович виїхав з Києва до Володимира Волинського, там прийняв унію, постриг ся в черці й за підмогою володимирського уніятського єпископа Льва Заленського став діяконом і навіть префектом володимирських шкіл⁴⁾. Рівночасно був Прокопович учителем поезії й вимови⁵⁾. На основі тих вісток можна би прийняти за правдоподібне се, що Прокопович після укінчення кнївської колеїї вибрав ся до Василіян уніятів, де й сам прийняв унію й постриг ся в черці.

Незабаром провінціал Ч. С. В. В. вислав Прокоповича до Риму. Там прийнято його в колеїю св. Атанасія, утворену під кінець XVI в. папою Григорієм XIII для католицьких Греків та Славян⁶⁾. У Римі пробув Прокопович яких три роки [здається, 1699—1701]⁷⁾, бо вже 1702 р. вернув на Україну⁸⁾.

¹⁾ Гадка деяких біографів, що він виїхав за границю 1694 р. неправдоподібна; тоді було йому ледви 13 літ. (И. Чистовичъ: Теофанъ Прокоповичъ и его время. Спб. 1868, ст. 1—3).

²⁾ Словарь исторической о бывшихъ въ Россіи писателяхъ дух. чина гр.-росс. Церкви, Спб. 1827, II, ст. 295. Автор, Впреосв. Евгений, фальшиво назвав загально знаний битенський монастир битевським. Битень лежить у гродненській губернії. Битешський монастир заложила родина Тризнів; митроп. Рутський завів тут семинарію для монахів. (Шематизмъ Провинціи св. Спасителя Ч. С. В. В. Львів, 1867, ст. 104).

³⁾ З архивних записок д-ра В. Щурата.

⁴⁾ Таке говорить Маркел Родішевський: О житіи еретика Теофана Прокоповича, архієпископа новгородскаго. (Чтенія въ Имп. Общ. Истор. и Древн. рос. при московскомъ универс. 1862, кн. I, в статті: Дѣло о Теофанѣ Прокоповичѣ).

⁵⁾ Чистовичъ, op. cit., ст. 4.

⁶⁾ Чистовичъ: I. с.

⁷⁾ Маркел Родішевський, зазначає тільки загально: „и тамо жилъ во ученіи время не малое, и постигъ ученія многая“. (Чтенія, I. с.). Про 3-літнє пробування Прокоповича в Римі згадує Дамаскин Руднев. (Чистовичъ: op. cit., ст. 8).

⁸⁾ Про рік прибуття Прокоповича на Україну гл.: Словарь исто-

Про научні заняття Прокоповича в Римі подає кілька цікавих вісток Чистович, спираючись на т. зв. Шереровім біографі¹⁾. Начальником колегії був Єзуїт, котрий так полюбив спосібного й веселого Українця, що взяв його до себе на мешкання й учив приватно поза звичайними лекціями. Питомці колегії діставали від папи ціле удержання й користали з наук безплатно.

Прокопович студював у Римі вимову, поезію, філософію й християнські та поганські римські старинности — усе під проводом Єзуїтів. Він вислухав повний курс Аристотелевої філософії, схоластичного богослов'я й систему т. зв. *casuum conscientiae*. Його наставник уможливив йому доступ до бібліотек, ватиканської й мійських. З особливим замишуванням читав Прокопович писання західних і східних Отців Церкви й римських та грецьких класиків. Із класиків студював вимову Демостена, Цицерона й Квінтіліана, героїчну поезію Вергілія, елегійну Овідія, сатиричну Ювенала, оди Горация, Катуля й Сарбевського, епіграми Марціяля, історичні писання Лівія, Светонія, Саллюстія, Тацита, з нових латинських письменників Бемба, Содалета, Аонія, Палсарія, Лятіна-Лятінія й ин.²⁾ Значить, образував ся переважно на латинських письменниках, за радою, здається, свого наставника. Крім того оглядав докладно Рим і звертав увагу на тамошнє церковне, горожанське й військове життя³⁾. Єзуїти намовляли його, щоб остав ся в Італії і вступив до їх ордену, але він не згодив ся⁴⁾. В поворотній дорозі на Україну через Швейцарію познайомив ся Прокопович із визначними вченими, здобуваючи собі в них симпатію своїми спосібностями⁵⁾.

На Україні став Прокопович знову православним. Одні кажуть, що постриг ся в черці в почаївськім монастирі під іменем Самуїла; инші, вороги його, твердять, що надыг на себе мантию сам без постриження⁶⁾. На доно православної церкви мав його

рич.; Чистовичъ: *op. cit.*, ст. 7; Н. С. Тихонравовъ: Трагедокомедія Теофана Прокоповича „Владимірь“ — у його „Сочиненіяхъ“, т. II, Москва, 1898, „Примѣчанія“, ст. 21.

1) *Op. cit.*, ст. 4—6.

2) Чистовичъ: *op. cit.*, ст. 5—6.

3) *Ibidem*.

4) Титлиновъ: *l. c.*

5) Чистовичъ: *op. cit.*, ст. 6—7.

6) Так оповідає Родивевський, ворог Прокоповича, але нема основи вірити його словам. (Титлиновъ: *l. c.*)

приняти київський митрополит Варлаам Ясинський¹⁾. В 1705 р. Прокопович прийняв ім'я Теофана в честь свого покійного дядька²⁾.

Ще 1 вересня 1704 р. став Прокопович професором київської академії³⁾ і був ним до 1715 р., т. є до часу покликання царем Петром I у Петербург. В академії викладав за порядком: поезію, реторику, філософію й рівночасно: фізику, арифметику й геометрію, а вкінці богослове; був префектом, а потім ректором академії й ігуменом братського монастиря⁴⁾. Для нас важно знати, як він викладав поезику, реторику й богослове.

Морозов, характеризуєчи учительську діяльність Прокоповича в часі 12 літ, заявляє, що він „все — і в великих і в малих питаннях — намагався вийти на самостійну дорогу й відділити ся від пануючої до нього схоластичної рутини, яку ненавидів, як і все католицьке, й осмішував постійно“. Наслідком високого образования розвинув у собі сильний скептицизм і став відносити ся критично до усяких авторитетів. Критичний дух, замітна бистроумність та вмільсть підглядати слабі сторони противників і виставляти їх на сміх — се характеристичні прикмети літературної діяльності Прокоповича, які проявляють ся виразно вже в перших його писаннях і академічних викладах. Уже в них видно стремління до самостійности, бажання внести в твір щось свого, нового, щоб він не був копією, але взірцем для інших⁵⁾.

Був то час, коли київська колегія, діставши грамотою з 26 вересня 1701 офіційальний титул академії⁶⁾, а ще перед тим право викладати богослове⁷⁾, стала скоро підносити ся й громадити в своїх

¹⁾ Чистовичъ: *op. cit.*, ст. 7—8. Тут не рішено того питання.

²⁾ *Idem*: ст. 8. Стало ся се в три роки після постриження Елеазара-Глісея-Самуїла Прокоповича в православні монахи. (К. В. Харламповичъ: Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь. I. Казань, 1914, ст. XIII).

³⁾ Чистовичъ: I. с.; II. Морозовъ: Теофанъ Прокоповичъ какъ писатель. Спб. 1880, ст. 97.

⁴⁾ Чистовичъ: *op. cit.*, ст. 8—17.

⁵⁾ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 96—97.

⁶⁾ Академією називала ся київська колегія і до згаданої грамоти. На ділі стала вона академією вже на основі грамоти з 11 січня 1694 р., котра, хоч не називала її академією, давала їй права академії. (Д. Вишневскій: Кіевская Академія въ первой половинѣ XVIII столѣтія. Київ, 1903, ст. 3).

⁷⁾ Право викладати богослове дістала київська колегія 1689 р. (Петровъ, *op. cit.*, ст. 46—48).

мурах небуваде число вихованців¹⁾). Система научування полишила ся в ній та сама, що й давнїйше, себ то вона взорувала ся на єзуїтських і піярських школах²⁾). Для нас важно знати, що поезика й реторика в академії були самостійними й окремими науками; тому призначено для них окремі класи з річним курсом. Але у своїм змісті оба ті предмети сходили ся нераз. Поезика ділила ся на дві частини, на: загальну (правила складання усяких загальом поетичних творів) і подрібну (роди поетичних творів). Коли академія приймала у себе яких визначних гостей, тоді давала вона деколи драматичні вистави, котрі був обов'язаний приготувати учитель поезики. До таких вистав належав і „Владиміръ“ Теофана Прокоповича³⁾). Реторика складала ся також із двох частин: 1) загальної (винайденне доказів, розклад, вираженне, пам'ять, виголошенне); 2) подрібної (правила для зложення різних видів ораторської штуки)⁴⁾).

Зразу був Прокопович професором поезики⁵⁾), котру викладав до 1705 р. Заховав ся курс його поезики з 1705 р. в кількох рукописах [доси знаємо їх 6]⁶⁾ і друком, бо 1786 р. видав його у Могилеві Георгій Кониський п. з.: „De Arte poetica libri tres, ad usum et institutionem studiosae juventutis Roxolanae dictati Kioviae in orthodoxa Academia Mohyleana anno Domini 1705“⁷⁾).

Заголовок своєї поезики взяв Прокопович із Квінтіліяна, котрий назвою „De arte poetica“ означив лист Горация „Ad Pisones“. Що до свого складу і змісту, внутрішньої основи й у значній мірі також що до внішньої будови (розділ на три книги, порядок глав) спираєть ся трактат Прокоповича безпосередно на творі німецького Єзуїта Якова Понтана „Poeticarum

¹⁾ Вишневскій, ор. cit., ст. 5. Пр. у 1710 р. було в київській академії понад 2000 учеників. (Idem: ст. 293.)

²⁾ Idem: ст. 89—90.

³⁾ Idem: ст. 126—132.

⁴⁾ Idem: ст. 146—147.

⁵⁾ Морозовъ: ор. cit., ст. 97.

⁶⁾ В. И. Ръзановъ: Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ Іезуитовъ, ст. 26. (Чтенія въ Импер. Общ. Ист. и Древн. Росс. при москов. универс. Москва, 1910, II—III.)

⁷⁾ Морозовъ: ор. cit., ст. 98. Поезика Теофана Прокоповича схарактеризована коротко Морозовим: ор. cit., ст. 97—99 і Ръзановим: ор. cit., ст. 26—33. Гт. також Н. И. Петровъ: Очерки изъ истор. укр. лит. XVII и XVIII в. Київ, 1911, ст. 206—210.

Institutionum libri tres“, (друкованім в Інгольштаді вже 1594 р.)¹⁾. Прокопович скоротив тільки книжку Понтана й додав свої власні приміри²⁾. Супроти 11 глав у поетиці Понтана (II книга, глави: 12—22) присвячує Прокопович драматичній поезії всего одну главу (Liber II, C. 10. De tragaedia, comaedia et tragicocomoedia), приймаючи за приміром Понтана тільки три роди драми. Означивши трагедію як „poesis virorum illustrium graves actiones et potissimum fortunae vices et calamitates actu et sermone personarum imitans“, а комедію як поезію, „quae ad vitae institutionem, carpendos pravos hominum mores. civiles et privatas vulgi actiones, actu pariter et sermone personarum cum joco et facetiis exprimit“, говорить Прокопович про трагікомедію: „Ex his tertium genus mixtum constituitur, traicocomoedia, scilicet res ridiculae et facetiae cum seriis aut tristibus, personaeque viles cum illustribus permiscetur“³⁾. Ця дефініція трагікомедії спирається зовсім на теоріях Понтана, котрий так дефініює трагікомедію: „Tragicocomoedia est confusum quiddam ex comoedia et tragoedia: quando nimirum contra legem comicam illustriores augustioresque personae admiscentur... Potest etiam dici, esse tragoediam cum exitu comico, hilari pacato et tranquillo. Finis itaque tragicocomoediae semper est laetus“⁴⁾. Оба автори покликають ся на комедію Пявта⁵⁾. Ідучи й далше за Понтаном, пише Прокопович, що назву драми належить брати від місця, річи або особи, які грають у драмі першу роль. При тім покликається на драми Пявта („Brundusia“, „Aulularia“, „Mostellaria“, „Captivi“, „Amphitrio“), Теренція („Andria“), й Сенеки („Thebais“, „Hercules furens“, „Hercules Aethus“, „Agamemnon“, „Medea“, „Hypopolitus“, „Octavia“)⁶⁾. Крім того згадує Прокопович у своїй

¹⁾ Рѣзановъ: *op. cit.*, ст. 26. Части поетики Понтана, що відносяться до теорії драми, характеризовані в книжці: В. И. Рѣзановъ: *Къ исторіи русской драмы. Экскурсы въ область театра Іезуитовъ. Ніжин, 1910*, ст. 247—262. (Извѣстія Историко-Филологическаго Института князя Безбородко въ Нѣжинѣ. Т. XXV—XXVI, 1910—1911). Тут порушено також відношенне Понтана до теорії Аристотеля, Елїя Доната, Юлія Цезаря Скалігера, Горация, до комедій Пявта й ин. У „Чтенія-х“ (ст. 26—28) порівняно порядок поодиноких глав поетик Прокоповича й Понтана.

²⁾ Рѣзановъ: *Школьные дѣйства*, I. с.

³⁾ *Idem*: ст. 28.

⁴⁾ Рѣзановъ: *Экскурсы*, ст. 250.

⁵⁾ *Idem*: ст. 249—250; йогож: *Школьные дѣйства*, ст. 28.

⁶⁾ *Idem*: ст. 28—29.

поетиці про шкільну драму Єзуїта Конона „Fodinae Bochnenses“, але тільки для того, щоби показати, як автор грішить проти decorum, під котрим Прокопович розуміє правдоподібність¹⁾. Загалом є він неприхильний новим трагічним авторам, які так не зважають на decorum. Так н. пр. говорять царі на сцені у тих авторів пусті річи, плачуть, як жінки, сердять ся, як діти, шаліють, як п'яниці й т. и. Тому не поручає Прокопович таких драм своїм слухачам²⁾.

Як знаємо, ще в часі свого побуту в Римі розчитував ся наш автор у клясичній латинській літературі. Подібно як Понтан і Гораций, приймає Прокопович як конечне поділ драми на пять дій (не більше, ані не менше). Дії (actus) — се головні части драми, яви (scenae) — се части частий. В першій дії повинен бути загальний зміст (summam rei totius continet). Вона називаєть ся: прольоґ або протазіс. У комедії прольоґ не належить до акції й творить передне слово драми. Друга дія (епітазіс) розвиває акцію дальше. В третій дії (катастазіс) виринають перешкоди й замішанне. Катастазіс перетягаєть ся й на четверту дію, але тут акція клонить ся вже до розвязки. В пятій дії (катастрофі) наступає розвязка. В обговоренню поодиноких дій відступає Прокопович у дечім від Понтана. Але в дальших виводах іде знову за своїм взірцем. Вивівши назву сцени від тіни дерев, говорить Прокопович також про сцену в значінню яви. Се частина дії, в якій розмавляє дві чи більше осіб або виводить ся тільки одна особа. Яв у дії може бути або одна або більше, але не понад 10. Нова ява починаєть ся тоді, коли надходить нова особа або одна з присутних відходить. В одній яві може виступати більше число осіб, але розмовляти може не більше як 3 особи. Сцена ніколи не повинна бути без осіб; бодай одна з попередної яви має остати на сцені. У трагедіях допускає Прокопович хор і в обговоренню його йде більше за античною драмою, а не за Понтаном чи його попередником Скалітером. Хор стоїть поза акцією. Є се танець у супроводі співу. Під танцем розуміють ся артистичні й уложені

¹⁾ У згаданім творі „De arte poetica“ так викладає се Прокопович: „Decorum dicitur, quod decet, quo nomine dicta est celebris virtus poetica, qua prudenter considerat poeta, quid cui et personae et temporis et loco congruant, qualis hanc, vel illam personam intuitus, incessus, habitus, cultus, totiusque corporis motus et gestus deceat, quid deinde et quomodo loqui competat“. (Тихонравовъ: Сочиненія, II, Примѣчанія, ст. 22).

²⁾ Idem: ст. 126.

рухи відповідно до змісту пісні. В хорі бере участь більше осіб, але вони вважають ся одною особою. Хор виступає все по дії й говорить про непостійність судьби та змінчивість щастя. Дальше за Понтаном радить Прокопович у комедії все творити фабулу (*argumentum*), а в трагедії брати її з історії, знаної події або й видумувати. При творенню не належить обмежувати свободи й не конче держати ся сліпо дійсности. Належить уникати виведення великої скількості осіб у драмі — не повинно їх бути більше як 14 до 15 крім хіба статистів. Комедія пишеть ся „*stylo simplici, rustico, plebejo...*“, а трагедія „*gravi et sublimi genere scribendi indiget... Debet ergo tragaedia plaeua esse affectibus, gravibus sententiis, verbis sonatoribus et periphrasi plane regia... decorum servare debet*“. Дечого не можна на сцені представляти (річий тяжких до увірення або негідних очий видця ізза величности або погані), про них оповідаєть ся тільки. Сюди зачисляє Прокопович також таїнства св. віри, безкровну жертву, хрещенне і под. У трагедії не можна представляти усею життя якоїсь особи, не можна представляти й одної події, що відбуваєть ся в продовж многих місяців або літ. Для драматичного представлення вибираєть ся одну подію, що могла би відбутися в однім або в двох днях. Про все, що стало ся перед тим, оповідаєть ся в продовж акції. Що до форми трагедії, то по славянськи найкрасше писати її 13-складовим ямбом. Але гадка повинна тільки деколи кінчити ся із стрічкою; ліпше, як вона переходить із стрічки до стрічки.

Заслугою Прокоповича є се, що він намагав ся бодай дещо очистити теорію поезії від схолястичної формалістики, доведеної до крайности. Він домагаєть ся передовсім більшого узгляднення практичних вправ у творах і виступає різко проти дивовижних форм сучасного йому віршовання в київській академії. Та найважнійше те, що Прокопович поручає ученикам читати пильно взірцевих письменників, передовсім Римлян. Він виступає також проти надмірного символізму й алегоризму, поручаючи за те символи й порівняння, зачерпнені із св. Письма. Нових теорій не вніс Прокопович у поетику, він спирав ся тільки на тім, що вже було вироблене й до його часів; але він вніс у поетику більше здорових поглядів і приблизив ся більше до сути поезії¹). Дальше важне в його поетиці те, що він користував ся в викладах поетики безпосередно старосклясичними творами й наводив як приміри

¹ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 97—99.

для поетичних правил писання красших класичних письменників не тільки латинських, але й грецьких, яких знав у латинських перекладах. І так покликується він нераз на Арістотеля, Горация й Афтонія Софіста. Також знав він представників західно-європейського ренесансу (згадує про Скалігера й Торквата Тасса) й французького псевдокласицизму („Сід“ Корнеля в польськiм перекладі Станіслава Морштина¹⁾). Так бачимо у Прокоповича пробу визволити поетику київської академії від дотеперішнього рабського наслідування латино-польської поетики. „Своєю критикою латино-польської поетичної науки — каже Вішневський²⁾ — сильно захитав він її кредит в академії й значно ослабив те захоплення, яке спричиняли латино-польські взірці у київських учених, що майже все поручали ті взірці як примір для наслідування своїм ученикам... Як суцшний плід такої реформи Прокоповича в історії академічної поетики першої половини XVIII в. належить зазначити: 1) початок від часу Прокоповича хоч і слабого зближення шкільної академічної поетики з народним життям... і 2) появу в підручниках поетики в академії після Прокоповича правил руського віршовання, що зближали його до латинського класичного стиха. Сам Прокопович майже не діткнув ся теорії руського віршовання. Але, осудивши рим у латинськiм стиху й загалом забавний або куріозний стих, підорвав він тим самим пошану для нього у київських поетів і спонукав їх порівнати руський стих не з куріозним стихом... а з класичним латинським... Про руський стих... і заговорили київські поети тільки після Прокоповича“.

В 1706—1707 рр. викладав Прокопович реторику³⁾ й полишив у рукописі латинськiй підручник того предмету, що заховав ся у 5 відомих досі рукописах⁴⁾.

¹⁾ Петровъ: Очерки, ст. 206—207.

²⁾ op. cit., ст. 143—145.

³⁾ Морозовъ: op. cit., ст. 116.

⁴⁾ Чистовичъ: op. cit., ст. 9. Морозовъ: op. cit., ст. 105. Там і схарактеризовано реторичну систему Прокоповича. Його теорія проповіді обговорена у книзі: Ю. О. Самаринъ: Сочиненія, V. Стефанъ Яворскій и Теофанъ Прокоповичъ. Москва, 1880, ст. 393 і д. Титул Прокоповичевої реторики такий: „De arte Rhetorica libri X pro informanda Roxolana inventute utriusque eloquentiae studiosa bono religionis et patriae a Reverendo Theophano Procopowicz traditi. Kijoviae in celebri et orthodoxa Academia Mohyleana anno Domini 1706“. (Вішневскій: op. cit., ст. 152). Тут подано на стор. 168—171 також характеристику сеї реторики).

Там присвятив він окремий уступ історіографії¹⁾. Була то новість, яку стрічаємо тільки у нього²⁾. Спираючи ся у головному на творі Люкיאна про історіографію³⁾, а далше на Йосифі Флявію, Ціцероні, Діонізію Галікарнаським, Квінтіліяні, Фаміянні Страді, Бодені, Кохановським і ин., поклав собі Прокопович подвійну мету: виложити правила й методи історіографії та виступити проти непошановання тих правил і ріжних видумок із боку католицьких істориків. Він хотів би, щоб красномовство допомогло історіографії, яка в нас дуже занедбана. Коли вже про діла наших предків не дійшли до нас відомости, то належить хоч подбати про се, щоби бодай не пропали теперішні події, тим більше, що наші сусіди Поляки намагають ся представити їх в неправдивому світлі. Історія — се виклад фактів минулого. Її цілюю приносити користь — із приміру інших повинні ми навчити ся, як належить поступати. Прикметами історії повинні бути: достовірність, короткість і ясність. Також прояви історичної критики слідні в історіографічних поглядах Прокоповича — він відкидає пр. казочні перекази про давні часи⁴⁾.

У 1712—1716 рр. викладав Прокопович богослове⁵⁾, але вів довести свій курс ледви до половини⁶⁾. Багато місця при-

¹⁾ Наука історії стояла в київській академії в першій половині XVIII в. загалом низько. (Вишневскій: *op. cit.*, ст. 173).

²⁾ Морозовъ: ст. 111.

³⁾ Грецький титул того твору Люкіяна такий: Πόρξ δεῑ Ιστορίων συγγραφών.

⁴⁾ Історіографічні погляди Т. Прокоповича схарактеризовані у Морозова: *op. cit.*, ст. 111—112.

⁵⁾ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 128. Богословська система Прокоповича обговорена тут же, ст. 123—157. У порівнянні з богословською системою Стефана Яворського говорять про неї: Самаринъ: *op. cit.*, ст. 69 і д. Сій справі присвячено також цілий ряд статей Плятона А. Червяковського у „Христіанскомъ Читеніі“ за 1876—1878 рр.; гд. також: А. Архангельскій: „Духовное образование и духовная литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ“. Казань, 1883, ст. 67—80; Вишневскій: *op. cit.*, ст. 264.

⁶⁾ Морозовъ: ст. 124. Курс богословя Прокоповича обіймає 8 трактатів, з котрих тільки один („De gratuita peccatoris per Christum justificatione“) написаний Прокоповичем у тім виді, як його маємо; інші трактати написані на основі первісного рукопису Прокоповича або по записках його слухачів із поправками — не знати, якими; над докінченням сеї системи працювало більше людей: і т. зв. система богословя Теофана Прокоповича є працею цілої школи по його плані й методі й з його почину. (Платонъ Червяковскій: Введеніе въ богословіе Теофана Прокоповича. Христіанское Читеніе 1876 р., 1—2, ст. 35—36.

святитв полеміці із схолястичними католицькими богословами, намагаючи ся представити їх у некорисному світлі й осмішити. Супроти схолястичної науки домагаєть ся він солідної ерудиції й справдішнього наукового методу¹⁾. Тому відзиваєть ся він ось як про рідних богословів: „Щож сказати про попів і монахів або про наших латинщиків? Як по Божій милости знайдесть ся в їх головах кілька богословських трактатів і відділів, вирваних колись яким небудь славним Єзуїтом із яких небудь схолястичних творів, єпископських, поганських, зле зшитих, що попали в їх петішну скарбницю може бути із сотного жерела, невдоволяючих і лихих самих по собі, ще гірше зіпсованих, то наші латинщики уявляють себе так мудрими, що для їх знання не полишило ся вже нічого! Справді, вони усе знають, готові відповідати на кожде питання й відповідають так самоувірено, так безстыдно, що ні на волос не хотять подумати про се, що говорять. При огляданню тих особистостей приходить ся мені признати ся з найбільшим невдоволенням, що є люди глупіші від римського папи. Той уявляє собі, що він не може погрішати тому, що йому є присущний Святий Дух і коли вчить із катедри, переконаний (як говорять), що виповідає доіми. І наші латинщики також високо думають про себе, не сумніваючись, що поглинули весь океан мудрости. Але на що розводитись дальше? Всі доімаєтвизують, всі богословствують, означають, рішають, постановляють“²⁾.

Свою богословську систему хотів би Прокопович сперти на авторитеті слова Божого в св. Письмі³⁾ й на вповні зрозумілих

¹⁾ Добру характеристику викладів богословя в київській академії до часів Т. Прокоповича подав Вишневскій: *op. cit.*, ст. 208—246.

²⁾ Ф. Т—скій: Матеріали для історії русскої релігійної и церковной жизни. (Труды Киевской Духовной Академіи, 1865, 1, ст. 146—147). Се є вміток із письма Т. Прокоповича до Якова Маркевича з кінця 1716 р. Оригінал писаний по латинськи, у згаданій статі подано його російській переклад.

³⁾ Про св. Письмо в богословській системі Т. Прокоповича гл. статі П. Червяковського: Священное писаніе, какъ начало богословія, по ученію протестантовъ оредоксаловъ XVII вѣка и по введенію въ богословіе Теофана Прокоповича (Христіанское Чтеніе, 1876 р., 7—8, ст. 101—153); Ученіе Теофана Прокоповича объ источникахъ богословія въ связи съ протестантствомъ XVII вѣка (Хр. Чт. 1877 р., 3—4, ст. 291—330); Ученіе Теофана Прокоповича о св. Писаніи въ символическомъ и церковноисторическомъ отношеніи (Хр. Чт., 1877 р., 7—8, ст. 2—42); Источники Введенія въ богословіе — Теофана Прокоповича (Хр. Чт. 1878 р., 1—2, ст. 18—32); О методѣ Введенія въ богословіе Теофана Прокоповича (Хр. Чт., 1878 р., 3—4, ст. 321—351).

і річевих аргументах. Слухачі повинні віднести ся критично до його виводів. Критики домагаєть ся він навіть для творів св. Отців. Сей критицизм зближає Прокоповича до протестантських богословів, на котрих він часто покликаєть ся й про котрих відзиваєть ся з похвалою й любовю (Квенштедт, Пфайфер, Тергард, Мелянхтон, Хемніцій, Мосгайм, Кальвініст Аманд Полянський і ин.). На них спирає Прокопович розклад богословського матеріалу й зближаєть ся до них в історичній критиці св. Письма, в поглядах на св. Письмо, в народній мові й ин.¹⁾ Крім того не без впливу на Прокоповича була й західно-європейська філософія (він знав Декарта, Бекона, Спіноцу й ин.). Однак, хоч у цілій своїй богословській системі ставить собі Прокопович головною метою очистити православне богослове від католицького впливу (Томи з Аквіну, Беллярміна, Бекана, Корнелія, Пітія²⁾ й. ин.), у переведенню й аргументації держить ся він ще схолястичних взірців³⁾. Спосіб викладу його простий, ясний і зрозумілий⁴⁾. Його научна система — умірковано схолястична й у mnogім нова в тодішній літературі⁵⁾. У викладі богослов'я являєть ся він всюди живою людиною. Видно се найкрасше з його полеміки. Він нападає на противника горячо, пристрасно й не числить ся із словами. Тому його полеміка перемяняєть ся нераз у сатиру й памфлет⁶⁾. Він уміє висловити свої переконання різко й постояти за них супроти противників. Прокопович являєть ся звичайно практиком. Філософом не був — тому у своїх філософічних роздумуваннях не є самостійним мислителем⁷⁾. Але за те усюди проявляєть ся в нього прямиий ум і сильна діалектика⁸⁾. Поваж-

¹⁾ Про відношенне богослов'я Прокоповича до протестантизму гл. згадані статі Червяковського і ще йогож: Введеніє въ богословіє Теофана Прокоповича (Христ. Чтен., 1876 р., ст. 32—86). Про вплив протестантизму на Прокоповича говорить докладнійше і Самарин: *op. cit.*, ст. 80—163; але тут поведено тільки паралелі, а не рішено властивого питання. Гл. також: Морозовъ: *op. cit.*, ст. 127—128. -

²⁾ *Idem*: ст. 155.

³⁾ Прокопович виступав теоретично все проти схолястичної системи — пр. у своїх пізнійших шкільних реформах. (Архангельській: *op. cit.*, ст. 16 і д.).

⁴⁾ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 128—129.

⁵⁾ Архангельській: *op. cit.*, ст. 80.

⁶⁾ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 130.

⁷⁾ *Idem*: ст. 147.

⁸⁾ Самаринъ: *op. cit.*, ст. 145.

ною хибкою його богословської системи є за сильний і надто очевидний вплив протестантизму¹⁾.

Для зрозуміння „Владиміра“ важні ще ті уступи із Прокоповичевого богослов'я, де він говорить про злих демонів. Він згадує про їх імена, про причину їх упадку, про їх число, знання й владу; далі заявляє, що між діяволами є неначе чини й начальства, а над ними усіми є їх вождем чи царем Сатана; але якого рода та влада — деспотична чи більш республіканська, того не рішає. Довше застановається над питанням про одержимих бісами; про те, як їх можна пізнати й як виганяти бісів. Прокопович признає, що є справді біснувати, а можна їх пізнати по трьох признаках, а саме: 1) по об'ясненню тайн, котрих звичайний чоловік не в силі пояснити; 2) по говоренню на мовах, яких чоловік не вчив ся ніколи; 3) по надприродних ділах. Виганяти бісів можна вірою, постом і молитвою. Далше говорить Прокопович про магів, віщунів і под. Усе те люди, що передають себе бісови за услуги з його боку. При тім признається можливість договору з діаволом і обговорюється способи увільнення від такого договору²⁾.

Сі відомости дають нам дещо до зрозуміння тенези й ідейного підкладу „Владиміра“. Бачимо, правда, тільки загально, що Прокопович пізнав київську колегію, може і уніятські школи кінця XVII в. (василіянську в Битені), римську школу з переважно єзуїтським напрямом, протестантизм і швайцарську науку початку XVIII в. З того, що читав у Римі, видно, що він осягнув значне образование в богослов'ю. Крім того читав пильно латинських письменників, знав між іншими твори Горація, котрий, як відомо, дав докладну теорію поезії у своїй знаменитій поемі „De arte poetica“. На основі усіх тих вісток можемо сказати, що Прокопович вернув із своєї подорожі за границю не тільки начитаною, але й справді образоаною людиною, бо його блискучий ум позволив йому підглядати усе й порівнювати результати студій. А ті висліди були справді цікаві. Хоч Прокопович не відпав формально від православної церкви, а противно повернув до неї зараз, як тільки опинив ся на Україні, все таки західно-європейське образование полишило глибокі й незатерті сліди в його поглядах, що правда не такі, як бажалиб собі ті, що його виховували. Він зблизив ся до протестантизму в своїх догматичних

¹⁾ Idem: ст. 146.

²⁾ Морозовъ: op. cit., ст. 141—143.

і церковно-політичних міркуваннях, а навіть, як кажуть найновіші дослідники, став з переконання протестантом. Тому домагався більше прав для світської власти в церковних ділах. Відси й пішло його стремління до усунення московського патріархату й до свobodного поступовання з церковним переданням і установами — очевидна річ, також не без впливу на сі справи царя Петра I.¹⁾

Хто знає характер українського образования в XVII в., зрозуміє, що у Прокоповича могли виробити ся симпатії для протестантизму й деяка свобода у відношенню до релігійних і церковних питань — і без непосредного впливу західної Європи; його подорожі на чужі університети тільки скріпили ті симпатії. Вплив реформаційних ідей на українську православну віру слідний виразно ще з XVI в., коли то ісповідники реформації ставали природними союзниками православних у їх тяжкій боротьбі з римокатолицтвом і унією. Відомо, що автором „Апокрізіса“, написаного в обороні православних (1697 р.) був протестант, котрий і висказав у своїому творі деякі виразно протестантські гадки; відомо, що кн. К. Острожський відносив ся симпатично до кальвінів; а на православному синоді в Бересті (1596 р.) постановлено таки союз православних і прихильників реформації і т. д.²⁾ Тій свободі у висказуванні релігійних поглядів сприяла досить велика свобода критичної мисли в XVI в.³⁾ Вкінці й сама боротьба за православну церкву приневоджувала українських учених до обширніших студій і веліла їм знайомити ся також із ріжними „еретичними“ писаннями й поглядами⁴⁾. Результатом усього того був безперечний вплив протестантизму на православне, передовсім на систему православного богослов'я. Що до Росії взагалі, то тут із початком XVIII в., коли то російська православна Церква була ослаблена расколом, почав ширити ся разом із чужою просвітою також протестантизм — між ремісниками й у вищих верствах⁵⁾.

Для прояснення тенези „Владимира“ згадаємо тут вістку, що Прокоповичеві закидали еретичні погляди, які він мав виска-

¹⁾ Харламповичъ: Малороссійское вліяніе, ст. 469.

²⁾ П. Морозовъ: *op. cit.*; ст. 43; Самаринъ: *op. cit.*, ст. 54 і 58—60.

³⁾ Морозовъ: *op. cit.* ст. 44.

⁴⁾ *Idem*: ст. 45.

⁵⁾ Самаринъ: *op. cit.*, ст. 258.

зувати в своїх академічних викладах¹⁾, а Теофілякт Лопатинський, полемізуючи в своїм творі „Иго Господне“ проти виданої 1712 р. Прокоповичем „Книжици“, заявив просто, що її автор має на меті ширити в Росії лютерські й кальвінські ереси²⁾. Як ми бачили з огляду богословської системи Прокоповича, були ті закиди аж надто оправдані. Такі погляди Прокоповича (побіч інших обставин) були й причиною, що коли 1718 р. звелів цар Петро I висвятити його на нековського архієпископа, піднесли проти того протест два колишні товариші Прокоповича з часів його професури в кїївській академії, Гedeон Вишневський і Теофілякт Лопатинський, котрі приєднали для своєї акції таких визначних людей, як рязанського митрополита Стефана Яворського, братів Ліхудів і інших. Стефан Яворський зложив протест у виді письма до єпископів, що мали висвячувати Прокоповича й інших³⁾. Хоч той протест був безуспішний, все таки голоси про неправовірність Прокоповича не вмовкали й наробили йому багато клопоту по смерті Петра I, коли то проти нього став слати доноси його колишній приятель, а опісля непримиримий ворог Маркил Родишевський⁴⁾. Ті еретичні погляди Прокоповича виложив Родишевський у 48 точках свого доносу з 1726 р. Там писав він між іншими, що „въ началѣ пришествія своего въ Кіевѣ, показался онъ, Теофанъ, зѣло великій по благочестію ревнитель, за что начали его тамо любить, и такожде опредѣлили быть учителемъ. А какъ онъ въ томъ учительствѣ утвердился, началъ Кіевскихъ и Малоросскихъ жителей, дѣтей и возрастныхъ людей, приглашать къ себѣ и учить своему еретичеству, и многія ереси въ народъ всѣвать, и безчисленныя хулы на Святую Православную Каолическую Церковь говорить... и священнической и монашескій чинъ злохулить и ругать... и не словеснымъ токмо ученіемъ, но и писанми началъ въ Кіевѣ учить еретичеству, подобно Калвинскому и Люторскому и прочихъ ересей, и того его еретического ученія книги и нынѣ у учениковъ его и у прочихъ на Латинскомъ языкѣ въ Кіевѣ, и тѣмъ его еретическимъ ученіемъ тамо многіе предсталися...

¹⁾ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 162 і д. Харламповичъ: *op. cit.*, ст. 474. Докладно представлена ся справа у Чистовича.

²⁾ Морозовъ: *op. cit.*, ст. 162.

³⁾ Про се докладнїше у Чистовича: *op. cit.*, ст. 29—43. Пор. також: Самаринъ: *op. cit.*, ст. 160—162.

⁴⁾ Г.і. про се докладно у Чистовича: *op. cit.*, ст. 154 і д.; також у Харламповича: *op. cit.*, ст. 474—475.

потомъ и другую книгу Калвинскую взявъ, на поляхъ во многихъ мѣстахъ приправдываль, что Калвинъ, будто, право учить, а благочестивое ученіе наше аки бы неправое, и та книга нынѣ обрѣтается во училищахъ, въ Кіевскомъ Братскомъ монастырѣ. И тѣ его, Прокоповичевы, означенныя на Святую Церковь еретическія укоризны, видя Кіевского Братскаго монастыря Учитель і Геродіакопъ Маркель Радішевскій, тако онъ и другіе Учители, Гедеснъ Вишневскій... Православіе защищали и всегда съ нимъ отъ Божественнаго Писанія спорывались, и явно его злочестивое ученіе дерзновенно и смѣло обличали всенародно, а въ 1771 году, въ Кіевѣ, въ Братскомъ монастырѣ, при многомъ собраніи, оныя Учители, Радішевскій и Вишневскій, его, Прокоповичево, злочестивое неправое ученіе публично обличали жъ "...¹⁾ Наведено сей уступ із обжалування Родішевського, бо він характеризує досить докладно релігійні погляди Прокоповича в часі писання „Владиміра“. Спеціально звертаємо увагу на те, що Прокопович „хулив і ругав“ священників і монахів. У 22-ій точці обжалування додає ще Родішевський: „Архіереєвъ и Іереєвъ Православныхъ жерцами и Фарисеями називаєтъ“²⁾. А в „Екстрактѣ о архимандритѣ Радішевскомъ“ написано, що Родішевський зізнав у Преображенській Канцелярії під 20-ою точкою, немов Прокопович: „Священниковъ Россійскихъ називаєтъ жириволами, лицемѣрами, идолскими жерцами, а чернцовъ черными мужиками и чертями, и монашество и черницъ жаєаєтъ искоренить“³⁾.

Відповідаючи на донос, післав Прокопович „Въ Высокопочтенную Преображенскую Канцелярію доношеніе“, де між іншими так боронив ся: „Вѣдаю, что великая часть нашего Священства непотребныи суть и таковыхъ именъ или подобій достойни, не по званію своему, но по нраву и негодности, и кто сего не вѣдаєтъ? Вѣдаю, что и добріи и совѣстныи обрѣтаются. А то ложь безсовѣстная, будто сплошь всѣхъ Священниковъ такъ я оужаю. И черницы бездѣльны, не за чернечество, но за злодѣйство, руганія достойни: о многихъ извѣстна Преображенская Канцелларія, кромѣ прочіихъ. И жалостно намъ, что честный чинъ монашескій отъ многихъ, именемъ токмо и по платю монаховъ, монашески не живущихъ, хулится такъ, какъ Павлу Святому жалостно было на многихъ своего времени Христіанъ, когда глаголетъ: „Ваши

1) Дѣло о Теофанѣ Прокоповичѣ, ст. 1—2.

2) Idem: ст. 7.

3) Чтенія москов., 1862, I, ст. 47.

и́мя Бо́жіе хули́тся“ Лжетъ же клеветникъ, будто я желаю монашество искоренити. Какъ мнѣ дѣлать, чего не могу? Смѣшно же весьма говорить: „Монашество и черницъ“, будто черницы не монашество. Мое желаніе о исправленіи, а не о роззореніи“ і т. д.¹⁾ А так сміло писав Прокопович про тодішнє російське духовенство не за часів Петра I, але вже за часів його наслідниці Катерини I. Видно, що багато загально відомої правди мусить бути в його словах. Тут говорять із Прокоповича вже не тільки сама схильність до протестантизму. І справді, сучасники не дають доброго свідoctва духовенству Росії, передовсім Московщини, в другій половині XVII і в початках XVIII в. Воно ставало що раз більше необразоване, грубе й своєкорисне²⁾. „Вся та грубость и косность невѣжества, — говорить Морозов — въ которой обвиняли впоследствии раскольниковъ, составляетъ отличительный признакъ представителей офіціальной церкви въ XVI и XVII вѣкахъ“³⁾. Надго-ж те духовенство відносило ся з погордою до науки й думало незвичайно високо про себе, а погорджувало гадкою других⁴⁾. Але вже в XVII в. почала ся проти темноти духовенства боротьба, що прибрала різкіїші форми за часів Петра I. Провідна роля в тій боротьбі припадає київським ученим, в першій раді Прокоповичеві⁵⁾.

Прокопович явив ся на початку XVIII в. на Україні й у злученій з нею Росії чоловіком, що прокладає нові шляхи людському духови. Ціла Росія ділила ся тоді на дві партії: на партію старини, що помалу склонювала ся до католицьких понять і на партію віднови, що повстала під видним впливом протестантизму⁶⁾. Прокопович пристав цілою душею до партії віднови, що гуртувала ся під покровом царя Петра I. Сюди склонювало його ціле вихованне й характер, що веліли йому всюди шукати нових доріг.

1) Idem: ст. 26.

2) Його коротку характеристику знаходимо в згаданій студії Морозова, ст. 12 і д.

3) op. cit., ст. 20.

4) Ibidem.

5) Про ролю Українців у піднесенню просвіти на Московщині розказано докладійше в згаданій студії Харламовича.

6) Самаринъ: op. cit., ст. 259 і 391. Боротьба між прихильниками просвіти-обнови й їх противниками вела ся вже й перед тим цілими віками. (Архангельскій: op. cit., ст. 3), але вона виступила в нових формах у часах Петра I.

II.

Трагедокомедія „Владимірь“.

Трагедокомедія Прокоповича була відома доси в отсих 5 рукописах: а) Імп. Публичної Бібліотеки, б) Московської Духовної Академії (український рукопис XVIII в.); в) Румянцевського Музея (копія нового письма); г) у збірнику Київської Духовної Академії (український рукопис із пізнішими московськими поправками); д) у збірнику другої половини XVIII в. московського Успенського собора (великоруського письма)¹). Крім того є ще рукописний уривок „Владиміра“ („явлення 4, Философъ“) у рукописі київської духовної семінарії №. VIII. 1. 77²).

Шестий рукопис „Владиміра“ відкрив 1906 р. у бібліотеці Васпліянського монастиря в Крехові д-р Василь Щурат, котрий подав про нього кілька вісток³) і звернув мені увагу на нього. Сей рукопис до 1906 р. був частиною збірника формату малої 8-ки, виповненого викладами Теофана Прокоповича з філософії, фізики, реторики й поезики. Вийнятий із того збірника д-ром Щуратом і окремо оправлений числить 24 карток письма. Д-р Щурат дає такі замітки про сей рукопис: „Ново віднайдений мною крехівський текст драми міг би бути хіба тим інтересний, що знайшов ся на галицькій території, бо оригінальним текстом, автографом він не є з певністю. То копія писана очевидячки під диктоване. Явних доказів на се повно в пропусках поодиноких слів і речень — в пропусках з поспіху. Ще явніший доказ належить завдячувати віршованій формі драми. Чуючи ряд диктованих слів, писар не все кінчив віршовану стрічку як слід; кінчив її словом, котрим починала ся вже нова, дальша стрічка. Та зараз же й орієнтував ся і зайве слово в написаній стрічці перечеркав, а починав ним нову стрічку. Таких перечеркнень в крехівським тексті доволі“. Рукопис писаний типовим українським скорописом початку XVIII в., на основі якого д-р Щурат уважає його най-

¹) Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 20—21 і „Примѣчанія“, ст. 26: пор. також: П. Житецкій. Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Кіевъ, 1900, ст. 15.

²) Н. И. Петровъ; Описание рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ. I. Москва 1891, ст. 282.

³) Д-р. В. Щурат: Драма посвящена Мазені. („Неділя“. Літературно-науковий тижневик. I. Львів, 1912, ч. 1, ст. 2).

старшим зі знаних¹⁾. Дії й яви відзначені виразно більшим письмом. Заголовок і зміст драми (снопсис) подані на кінці тексту. Особи, що розмовляють, значені звичайно з боку тексту, деколи й у середині. Поодинокі стрічки відділені виразно. Вони списані звичайно в оден стовпець, декуди й у два.

Дуже важна мова крехівського рукопису. Вона — завважав се вже д-р Шурат — різнить ся від досі відомих рукописів „Владимира“ тим, що має більше від них безсумнівно українських елементів, є найбільше українська.

Поминаючи на разі інші властивости рукопису, вже на основі мови й п'єсьма мусимо з д-ром Шуратом уважатн його найстаршою копією „Владимира“. Спеціально що до мови відомо, що перші писання Прокоповича особливо з часу його побуту на Україні, виказують багато українських елементів. Зрештою „Владимирь“ писаний українською книжною мовою початку XVIII в. — се очевидне для кожного. До того він писаний Українцем для Українців (передовсім для студентів кіївської академії) і змістом звязаний тісно з Україною. завдяки чому й являеть ся твором безперечно українським — і того факту не в силі затерти пізнійша діяльність Теофана Прокоповича вже на московському ґрунті.

Про „Владимира“ Прокоповича писано вже дещо в науковій літературі. Найширшу студію присвятив сій драмі Тіхонравов²⁾. Далі писали про неї: Н. І. Інедіч³⁾, П. Пекарський⁴⁾, Н. І. Пе-

¹⁾ Пробку того скоропису дав д-р Шурат при своїй статі, подаючи фотографічну знімку з заголовка драми з присвятою Мазепі. З прикмет графіки замітне: надстрічних знаків мало (часом знаходимо значок ^ над буквами: в, з, т і ин. — здаеть ся, замість глухих: ъ, ъ, котрі з правила полишили ся на кінці слів і виїмково в незначнім числі випадків також у середині; значок ^ подибуємо деколи над буквами: ѿ [тут ще й з наголосом], и); випаденне букв досить часто — воно зазначене або титлою або частійше пишеть ся буква, що випала, на верху; буква: е пишеть ся постійно в виді є; у звичайно в виді: ѳ, виїмково: у; я в виді: ѿ: замість: о маємо нераз передовсім на початку слів: ѿ; знаки перепиання й великі букви ужиті доволі правильно.

²⁾ Статя була зразу поміщена в Журналъ Мин. Нар. Просв. 1879 р., V, ст. 62—96; описля передруковано її в II. т. „Сочиненій“ Тіхонравова.

³⁾ У „Библиографич. Записк.“, II (1859 р.). Сеї статі не мав я в руках.

⁴⁾ П. Пекарскій: Наука и литература въ Россіи при Петрѣ Великомъ. I. Спб., 1862, ст. 416—421.

тров¹⁾, П. Морозов²⁾, А. Соболевський³⁾, І. Стешенко⁴⁾, Б. В. Варнеке⁵⁾, А. Архангельський⁶⁾, В. І. Рязанов⁷⁾, д-р. В. Щурат⁸⁾. Текст „Владимира“ видав уже раз Ник. Тихонравов, зазначивши відміни ріжних рукописів⁹⁾.

Титул драми Прокоповича в найбільш первісному виді поданий без сумніву в крехівському рукописі¹⁰⁾. Він звучав: Влади-мірѣ, всѣхъ славенноросійскихъ странъ князь и поведитель, ѡт невѣрія тми во великіи свѣтъ евангелскіи Д(у)хомъ с(вя)тимъ при-ведень в лѣто ѡт Рожд. Х(ристо)ва: цпи. Н(ы)нѣ же в преслав-нои Академѣи Могило-Мазеповіанскои Кѣвскои привѣтствующой Ясне Ведможного Его Ц(а)р(е). Пре(св). Вел. Войска Запорож. обоихъ странъ Днепра Гетмана и Славнаго Чину С. Андрея Ап(осто)ла Каваліера Іоанна Мазепи, превеликаго своего Ктвтора, на позоръ Россійскому Роду ѡт благороднихъ россійскихъ синовъ добрѣ zde воспитуемыхъ дѣйствіемъ, еже ѡт поетовъ нарицаетъ си трагедокомедія, лѣга Г(оспо)дна аѣе, іюл. ꙗ дня показанній¹¹⁾. — Заголовок у Т. — із скороченнями — є пізнійшої редакції.

Після заголовка йде в Кр. зміст трагедокомедії прозою — синопсис, досить короткий і звязкий. Інші рукописи не мають його.

¹⁾ Петровъ: Очерки, ст. 217—234.

²⁾ П. Морозовъ: Очерки изъ исторіи русской драмы. (Журн. Мин. Нар. Просв. ч. CCLVII, 1888 р., ст. 388—398); йогож: Теофанъ Прокоповичъ, ст. 100—105; йогож: Исторія русского театра. І. Спб., 1889, ст. 361—371.

³⁾ А. Соболевскій: Замѣтки по исторіи школьной драмы. (Рус. Фи-лол. Вѣстн. Т. XXI. Варшава, 1889, ст. 1—14).

⁴⁾ І. Стешенко: Исторія укр. драми. І. Київ, 1908, ст. 220—237.

⁵⁾ Б. В. Варнеке: Исторія русс. театра. І. Казань, 1908, ст. 20—24.

⁶⁾ А. Архангельскій: Русская литература XVIII в. (Уч. Зап. Ка-занскаго Унив. 1907 р., март), ст. 77—86.

⁷⁾ Рязановъ: Школьныя дѣйства, ст. 290—293.

⁸⁾ Згадана статя в „Неділі“ 1912 р., ч. 1, ст. 2—3.

⁹⁾ Николай Тихонравовъ: Русскія драматическія произведенія 1672—1725 годовъ. Къ 200-лѣтнему юбилею русского театра собраны и обя-яснены... Т. II. Спб. 1874, ст. 280—344.

¹⁰⁾ Для скорочення буду значити: Кр. = крехівський рукопис; Т. = друкований текст Тихонравова; У. = Збірник Москов. Успенського соб.; Київ. = Збірник Київ. Духовн. Акад.; П. = Імпер. Публич. Бібл.; М. Д. А. = рукоп. Москов. Духовн. Акад.; Р. = рукоп. Румянців. Муз. — Повний текст крехівського рукопису подаю в додатку до сеї студії, до-пускаючи: а) управилення в писанню великихъ букв; б) відкидаючи всі надстрічні знаки крімъ буквъ надъ стрічкою; в) кладучи в стрічці замість рукописного є всюди е, зам. ѣ — я, зам. ѝ — у.

¹¹⁾ „ꙗ дня“ — додано на основі Т.

Свою драму назвав Прокопович трагедокомедією або траедокомедією (обі назви взяті з Кр).

Драма починаєть ся прольоюм: Прологъ къ слышателемъ (Т.: у Кр. нема прольою)¹⁾. Ті слухачі зовуть ся великоіменитими й благородними. Ідучи за давним уставом академії, хоче автор виставити перед ними свої недозрілі плоди трудів. А задумав він представити повість про наверненне Володимира до Христа з двох причин: 1) тому, що приличний є сьому місцю образ господина; 2) тому, що зовсім природна є для синів-слухачів память про їх вітня, що відійшов далеко, бо се і дім Володимира й Володимирові діти, роджені від нього св. хрещеннем. А се відноспть ся передовсім до присутного там ясновельможного пана, ктитора й добродія їх²⁾, до котрого звертаєть ся автор. Йому вручено й постронне сеї Володимирової вітчини по царю від Бога і йдучи Володимировими, рівними йому, побідами, рівною журбою о Росію, його лице як батькове син на ньому показує. Тому нехай він прийме від них замість привіту зображенне Володимира, як його великий наслідник. Нехай він побачить себе самого у Володимирі, нехай у драмі побачить свою хоробрість, свою славу, союз своєї любови з монаршим серцем, своє справжне благолюбє, свою справжню ревність для православної Церкви.

Подаю такій докладний зміст прольою, щоби показати (про що буде ще мова ширше), в як тісному звязку стоїть сеї прольоф із наведеним у горі заголовком трагедокомедії. У Т. прольоф без заголовка виходить злишній і незрозумілий.

Властива драма ділить ся на 5 дій, названих „дѣйствіями“. Перша дія має 2 яви („явленіє“), друга — 5, третя — 4, четверта — 2, пята — 3; разом 16 яв. Крім того дії: II, III, IV і V мають хори (в II дії „Хоръ или Ликованіє“, в инших діях просто: „хоръ“). З дії найдовша третя; вона в двоє більша як инші. Четверта дія найкоротша, але на загал усі инші дії крім третьої приблизно однакові обємом.

У драмі виступають такі особи (вчисляю їх за порядком, як вони виходять на сцену з означеннем дії й яви): Дух князя Ярополка — I, 1, 2; жрець Жеривол — I, 2, II, 3, 4, III, 2, 3; жрець Курояд — II, 1, 2, 3, 4, V, 1, 2; жрець Піар —

¹⁾ У пізнійших рукописах нашої драми відкинено прольоф, що прославляє Мазену, а імя „Іоанна“ при кінці заступало ся глухим: „Христов Раб“. (Варнеке: *op. cit.*, ст. 23).

²⁾ наш. — себ то академії.

II, 2, 3, V, 1, 2; Біс Світа — II, 4; Біс Худи — II, 4; Біс Тіла — II, 4; князь Володимир — III, 1, 2, 3, 4, IV, 1, 2; князь Борис — III, 1, 4, IV, 1; князь Гліб — III, 1, 4, IV, 1; Вістун — III, 2, V, 3; Фільософ — III, 3, 4; вожд Мечислав — V, 2, 3; Хоробрий — V, 2, 3. У хорах виступають: Ідоли, Жерці, Прелесть, апостол Андрій, Ангели. У драмі виступає 16 ділаючих осіб і учасники хорів. У поодиноких явах виступає й говорить 1—5 осіб, ніколи більше (очевидно з виїмком хорів). Усе з попередньої яви переходить до наступуючої бо-дай одна особа — сцена ніколи не лишається порожня.

Хід гадок у драмі представляється ся так:

I. ДІЯ. 1 ява. Дух князя Ярополка, убитого Володимиром, нарікає на свого брата-убийника. Ад післяв його в Київ, котрий нагадує йому тяжкі пережиті хвилі. Гірко докоряє він богам за те, що допустили до пановання того, котрий убив правого володаря, а йому, правому володареві, дали ще мучити ся у тьмі. Невгишима зависть ість його, коли він глядить на велич свого брата. Він бажав би Володимирови як найгіршого, навіть смерті. Але ось іде вість, що в Києві настане християнство. І де-ж справедливи суд Христа? Одначе боги не допущають до того, хоч і найвищий бог Перун не покарав тяжкого злочину.

2 ява. Ярополкову худу на богів учув верховний жрець і волхв Жеривол, котрий, побачивши Ярополка, дуже злякав ся. Ярополк успокоює його й оповідає про силу тайних слів Жеривола, котрого боять ся й слухають навіть підземні духи й мертві. Опісля говорить йому про намір Володимира прийняти християнство. Жеривол і сам уже підозривав у сьому князя, котрий від якогось часу став давати богам такі худі жертви, що се грозить їм смертю. Дальше оповідає Ярополк, як брат убив його, а Жеривол обіцяє помстити ся за нього й спровадити своєю тайною силою різні страхіння.

II. ДІЯ. 1 ява. Жрець Курояд взиває руських людей, щоби покинули свої заняття й приносили товсті жертви, бо прийшов святочний день Перуна.

2 ява. Куроядови перериває жрець Піяр, бо Жеривол не готов до жертв. Піяр бачив його, як він біг простоволосий і кликав дивним голосом, а йому також відповідало щось незвичайне.

3 ява. Жеривол звіщає обом жерцям, що демони обіцяли прислати на поміч zagrożеному поганству не цілу адську силу, але трех бісів: світа, тіла й божого протиства. І тих бісів звиває тепер Жеривол, коли побачив нараз, що боги задрожали.

4 ява. Бісн світа, худи й тіла нараджують ся з Жериволом, як відвести Володимира від християнства. Біс світа не розуміє, як може князь клонити ся перед убогим і розп'ятим Христом. Біс худи обіцяє Володимирови кару за убитте Ярополка. Біс тіла хоче його опутати жінками.

Хор (тільки його зміст поданий у Кр.). Жерці оживляють чарами ідолів і скачуть та співають із ними, певні скорої побіди.

III. ДІЯ. 1 ява. Володимир питає свого сина Бориса, що він думає про византійського посла, котрий прибув саме до Києва. Борис відповідає коротко, що посол радить їм прийняти свій закон. А Гліб, котрий навіть не знає, в чім суть Христової віри, не бачить у намірах посла ніякого підступу. Володимир оповідає, що підчас його розмови з послом-філософом, щось таємне нашептало йому християнське імя.

2 ява. Зголошений вістуном, входить Жеривол і каже, що боги дуже розболіли ся, бо не мають товстих жертв. Володимир радить йому пошукати собі иншого, більшого Бога. Даремно намагаєть ся Жеривол змінити намір князя розумовими аргументами й мольбами; Володимир ще висміває його з його богами та з його просьбою, щоб дати їм їсти. Вкінці виявляє Жериволови пропозицію посла прийняти християнство. Жеривол радить відкинути її й годить ся почати з Філософом науковий спір про віру. Поки що каже Володимир Жериволови віддалити ся. Гліб не високо думає про научні здібности Жеривола, а Борис представляє посла як людину вчену, але скромну. Такої самої гадки є й Володимир. Вкінці вістун в імени посла просить дозволу увійти.

3 ява. Філософ заявляє Володимирови свою любов і годить ся на його бажанне розповісти докладнійше про Христову віру. Входить Жеривол і князь подає йому до відома бажанне византійського цісаря, щоб він змінив віру. По гадці Жеривола — серіч непотрібна, бо дотеперішня віра добра. Належить тільки збільшити жертви богам, бо вони в сні грозили йому страшними нещастями. Філософ не вірять у сонні примари, а ще виказує гадку, що поганські боги пропадуть. Се викликає визиванне нечемними словами з боку Жеривола, котрого Володимир прикликає до порядку. Тоді Жеривол завдає Філософови кілька питань про богів, кладучи вагу на їду й напитки їх. Філософ або не відповідає або відзиваєть ся короткими словами, які викликають безсильні насміхи у Жеривола. Що-йно Володимир спинає його й він виходить, обіцяючи смирити Філософа ділом.

4 ява. Фільософ дивується нецтву Жервеола; Володимир бачить причину того в ненависті його роду до книжок. Все-ж таки випитує Фільософа, як Бог може бути невидимий, відки знаємо про Його ествоване, чому Він тільки один, відки знаємо про загробне життя, яка є загалом християнська віра. На всі питання, передовсім на останнє, відповідає Фільософ докладно й учено. Вдячний Володимир хоче його за се вважати своїм вітцем.

IV. ДІЯ. 1 ява. На питання Володимира, звернене до синів, що думають вони про слова Фільософа, Борис відповідає, що для нього ті слова великою відрадою. Та Володимира злякав страшний сон — він боїть ся, чи се не боги гнівають ся. Гліб думає, що біси справді розарені, але гнів їх безсильний. Зрештою оба сини послухають Володимира й покрушать голови ідолів. Те саме заявляє Борис. Тоді Володимир хоче порадити ся ще сам із собою.

2 ява. Володимир на самоті роздумує цілу справу. Він не знає, що скаже на се світ, коли він, побідник Греків, покорить ся їм духом. Не час уже йому бути учеником. Та йому вкінці й не залежить на гадці світа. Нема чого бояти ся й утрати княжої чести, бо вона й так коротко тревала. Найтяжше розстати ся із 300 жінками, але й сю перешкоду поборює князь легко. Остаточно рішаєть ся він охрестити ся потайки, хоч зараз же стадаєть ся такої постанови й іде прийняти Христову віру прилюдно.

Хор. Розкіш (Прелесть) взиває Володимира до повороту. Вона нагадує йому 300 його жінок. Христова дорога тяжка. За непохитну жостокосердність його жде пімста.

V. ДІЯ. 1 ява. Курояд нарікає перед Піяром на великий голод. Бажає усього найгіршого князеві, котрий не жаліє вже не його, але богів. Піяр бачив, як розбивано й безчещено статуї богів. Зажурений тим Жеривол навіть не може багато їсти.

2 ява. Вожд Храбрый ганьбить жерців за се, що вони не слухають княжого приказу й не крушать кумирів. Жерці удають, що не знають еще про такий приказ. Тоді Мечислав велить їм самим розбивати статуї богів, а коли вони вагають ся, грозить їм смертю. Піяр хоче випросити бодай Перуна, й лякає страшними карами, але Храбрый не відступає від свого приказу. На просьбу Мечислава Храбрый оповідає про хрещенне Володимира.

3 ява. Вістун приносить поздоровлення від Володимира-Васня. Храбрый читає княже посланне, в котрім повідомляєть ся про хрещенне князя й наказуєть ся крушити ідоли. Князь радить те саме й пншим, а на знаменах каже вивісити хрест. Мечиславу послає Володимир полкову хоругву й щит із хрестом.

Мечислав, урадуваний усім, взиває й жовнірів до радісного торжества.

Хор. Апостол Андрій співає з ангелами торжественну пісню. Радісний день. Його звістив Бог апостолови Андрієви вже давно. Київ — як йому се обіцяв апостол — сяє в ясній славі. Але Бог відкриває апостолови ще більшу світлість Києва в будучині. Ось Борис і Гліб приймають мученицьку смерть від проклятого брата. А там два мужі ізохлими від посту руками копають печери, що незабаром стають славні. Одначе й велике нещасте паде на Київ: Батієва руїна. Та не на віки впаде Київ, — встане колінь той, що дивгне його. Вже семий вік посилає йому Бог світочів. Між ними передовсім два сяють. Один має біле волосся й мігру на голові, а на рідному знаменці видно стрілу із звіздами й місяцем. Другий у воєнному одязі, увесь западений похвальним гнівом, побіджає численні полки, передовсім Магометан. Аж ось якийсь лев чпає на нього. Та його гнів даремний! Нехай вождь іде скоро й поконає його, а назветь ся другим Самсоном. На се одначе просить вождь у нього (в Андрія) оружжя, хоч має у своїому щиті хрест Господній. Він немов говорить, що цар Петро велить йому бути воїном Андрія, котрий обіцяє йому поміч. У слід за ним іде дивний образ: Печерська Лавра, а там намет Діви Марії. Дальше поветає забутий переяславський престіл, а на ньому сидить чесний муж. Будують ся різні святині і що найважнійше — дім для науки, що дасть Росії багато славних людей. Над усім тим видно славного будівничого Івана. Бажаннями для царя Петра й його першого вождя Івана кінчить ся драма.

III.

Ідея „Владимира“.

Пробовано вже означити ідею трагедокомедії „Владимір“ і висказано неодну цінну гадку на сю тему. Але щось певнійше дасть ся сказати тільки тоді, як розважить ся се питання в звязку із крехівським рукописом, бо тільки тоді можна буде усунути непорозуміння, що виходять на основі доси знаних рукописів.

Тихонравов писав: „Внутрішню боротьбу Володимира перед прийняттям християнства й його потрійну побіду над силами ворожими новій релігії вчинив Теофан предметом шкільної драми“¹⁾.

¹⁾ Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 138.

Так представив Прокопович у трагедокомедії тільки один бік діяльності св. Володимира — його мирну просвітну діяльність¹⁾. „Героєм своєї шкільної драми — каже далше Тіхонравов²⁾ — робить Теофан великого реформатора старої Росії; цілий інтерес пєси зосереджений на боротьбі нової просвіти із старим невіжеством. У шкільній драмі молодого монаха образи невіж жерців, яких годі зробити пастухами навіть „овчому стаду“, дозволяють ясно видіти рєси сучасного Прокоповичеви духовенства. Симпатії автора звернені до прихильника „нового закону“ — Володимира, котрий бачить жерело зла й релігійних блудів у браку просвіти... Такі гадки проводив Теофан у „недозрѣломъ плодѣ трудовъ своихъ“ ще довго до зближення з Петром. Прокопович прославляв у трагедокомедії „храбрость, славу, истинное благолюбіе и искреннюю ревность и усердіе Мазены къ православної церкви“ в тім часі, коли гетьман був звязаний „союзомъ любви съ монаршимъ сердцемъ“. Але й найзавзятійші вороги Теофана не відважались підозрівати в чім-небудь його відношенне до Мазепи й на закінченне своїх відповідий на донос Радішевського Прокопович мав право написати: „а еще въ прошломъ 1708 и 1709 годахъ, когда Мазепина змѣна была и введенный оною въ отечество непріятель, — каковъ я тогда былъ ко государю и государству, засвидѣтельствуешь его с. князь Д. М. Голицынъ“. Справді, на питанне Петра (поставлене з початком 1709 року): „нѣтъ ли въ монахахъ братскаго монастыря какого подозрѣнія“, князь Галицкии відповів: „Во всемъ Кіевѣ нашелъ я одного человекъ, именно изъ Братскаго монастыря префекта (себ то Теофана), который къ намъ снисходителенъ“. Така „снисходительность“ випливала із цілого складу переконань Теофана, що виявили ся вже ясно й самітньо в його шкільній трагедокомедії“.

Се той знаменитий уступ, що ляг опісля в основу поглядів на „Владимира“ у всіх учених, які писали що-небудь про сю драму — з виїмком д-ра В. Щурата та І. Степенка. Кожний факт, наведений у словах Тіхонравова безперечно правдивий, але сповнено тут тую основну похибку, що пробовано подіями (зрештою правдивими) з пізнійшого життя Прокоповича пояснювати його поступованне ранше, не маючи ясных і виразних доказів на те, що се поступованне було в обох випадках однакове. З того вийшла зовсім неоправдана злука „Владимира“ з особою

1. Idem: ст. 135.

2) Idem: ст. 155.

Петра I — а се затемнило спокійний і об'єктивний погляд на цілу основу Прокоповичевої драми¹⁾.

Морозов пише про се такє: „Та найважнїйша й неожидана новість лежала без сумнїву в тому пристрасному відношеннї автора до живих питань сучасности, яке проглядає майже з кожної сцени трагедокомедїї, що має нїби то предметом подїю давну, яка не стоїть у безпосередньому звязку із подїями перших років XVIII віку. Кажемо: нїби то, бо фабула пєси й імена осіб скривають до певної мїри перед читачем сю ідею, що лягла в її основу. Се тая загальна ідея, якій Теофан Прокопович оставав вірний впродовж усєї своєї літературно-суспїльної діяльности й яку він передав своїм наслїдникам (Кантемірови, Татїщєву), — ідея боротьби нового порядку із старим, поступу — із застоєм та обскурантизмом, при чїм прогресивною, порушуючою силою, по боці котрої лежать усї симпатїї автора, являєть ся правительство, світська власть, а силою, що здержує розвиток — представники духовенства. Іншими словами, се ідея боротьби між світською й духовною властю за просвіту“. Тут висловив Прокопович по гадці Інедіча гадки, які в тих часах бояли ся говорити й на ухо²⁾.

Петров замїтив, що Прокопович „мав на метї прославити святого просвітителя Росїї світлом Христової науки і разом із тим очевидячки делїкатно вказати і на другого просвітителя Росїї світлом західно-європейської науки, себ то Петра I, з котрим він щиро симпатизував, заки ще зблизив ся до нього. Перша, безпосередна цїль пєси осягаєть ся самим її ходом. Вона лежала в поставленнї славянського поганства побїч православного христїянства, в оправданнї останнього раціональним способом і в виставленнї супроти першого православної віри як основи справжньої просвіти й культурних успїхів Росїї...³⁾. Крім першої, безпосередної цїли трагедокомедїї „Владимїрь“ приписують її авторови й висшу, ідейну цїль, а саме боротьбу з сучасними йому противниками просвіти⁴⁾.

Стєшенко добачує внутрішню ідею „Владимїра“ передовсїм у релїгїйній метї й приймає давнїйше висловлену гадку Петрова, що сю драму написано, між иншим, з цїлю показати походженне христїянства в Росїї із Сходу наперекїр Єзуїтам, що пробували

¹⁾ Докладнїйше буде про се сказано нїзше.

²⁾ Журн. Мин. Нар. Просв., ч. CCLVII, ст. 389. Морозовъ: Теофанъ Прокоповичъ, ст. 100; Йогож: Истор. рус. театра, I, ст. 361—362.

³⁾ Петровъ: Очерки, ст. 218.

⁴⁾ Idem: ст. 226.

виводити його з Риму. Доказ на се бачить Петров пр. у розмові Фільософа з Володимиром, де говорить ся про походженне св. Духа від єдиного Отця й про страшний суд, що не влегчуєть ся ніякими попередніми очищеннями по смерті. Але побіч сеї релігійної мети проглядає з драми ще й инша гадка. Автор розумів під жерцями типи якогось духовенства — без сумніву й сучасного йому православного. Загалом завважує Стешенко: „не можемо... не визнати, що в драмі „Владимир“ є переймання інтересами південно-західного краю Росії¹⁾: бо сатира на попівство як раз може вважати ся дійсним стеженням тих інтересів, хоч і виражено її в досить загальній формі. Образи жерців складають повну картину тогочасного бідунства України з такими духовними її проводирями, як Жериволи, Куройди і т. п.; і розбуджена тією картиною свідомість мусіла цілком відповідати народним інтересам південно-західного краю“²⁾.

Дотеперішні погляди на ідею драми Прокоповича можна зібрати коротко в отсі чотпри точки: 1) Теофан Прокопович задумав дати у „Владимірі“ порівнянне між поганством і християнством у Росії, стаючи рішучо по боці християнства; 2) він хотів змалювати боротьбу між просвітою й невіжеством у Росії; 3) „Владимірь“ має бути прославленням царя Петра I; 4) „Владимірь“ виявляє деякі звязки з Україною.

Що до третьої точки, то вона не у всіх дослідників виступає вповні ясно. Соболевський говорить про се загально: „...„Владимірь“ був написаний 1705 р., в той час, коли реформи тільки що почались і відношенне реформатора до російського духовенства не вєпіло вповні означити ся; що Теофан жив у Києві, котрого відносно мало дотикали Петрові реформи; що вкінці гумористична характеристика жерців у „Владимірі“ могла бути зроблена Теофаном без охоти висміяти в їх особах православне духовенство“³⁾.

Мені здаєть ся, що гадку про лученне „Владиміра“ з особою царя Петра I належить зовсім полишити на боці, бо дотеперішній матеріал не дає нам ніяких певних вказівок, противно, дещо таки промовляє проти неї. Звязуванне „Владиміра“ з особою Петра I опираєть ся передовсім на пізнійшій діяльності Прокоповича, коли він уже зблизив ся до царя. Перший раз довело ся Прокоповичеві познайомити ся з царем особисто рівно в рік після вистав-

1) Так виразив ся Петров.

2) Стешенко, *op. cit.*, ст. 231—235

3) Соболевський: *op. cit.*, ст. 12.

лення на сцені „Владимира“, дня 5 липня 1706 р. Тоді виголосив він у приязні Петра I проповідь із нагоди прибуття його до Києва. Проповідь і звернула вперше увагу Петра I на талановитого українського ученого¹⁾. Що-йно з того часу міг Прокопович думати поважнійше про можливість своєї будучої діяльності в Росії. Перегляд ідей, що лягли в основу літературної праці Прокоповича до часу його переселення в Петербург (в осени 1716 р.), оправдує тільки частинно висказ Морозова: „З такими поняттями, з такими поглядами на значінне й положенне духовенства в державі повинен був Теофан незалежно від усяких особистих представлень стати горячим прихильником реформаторських ідей Петра. Особисті представлення, спричинені честидлюбем і бажаннем промінати скромну учительську катедру на більш обширне поле для діяльності й до того для діяльності не відірвано-критичної, а практично-суспільної, як не мож краще годили ся з загальним положенням, із загальним напрямом державного пролому, задуманого Петром Великим, так що Теофанови не приходилося ради посторонних цілій жертвувати на новому полі своїми переконаннями. Противно, йому дала ся спромога розвивати свої ідеї без перешкоди й прикладати їх до практичного життя, бо його погляди зовсім сходили ся із поглядами самого царя“²⁾.

Про ідейність Українців, що покидали в тім часі Україну й ішли на службу в Московщину, належить говорити взагалі обережно. Найновіша праця Харламповича про тих переселенців³⁾ показує, що нерас входили тут у гру чисто особисті спонуки.

Спеціально у Теофана Прокоповича годі шукати надто великого ідеалізму⁴⁾. А вже зовсім певно не можна ніяк думати, що

1) И. Чистовичъ: Теофанъ Прокоповичъ, ст. 14. Титлиновъ: *op. cit.*, ст. 401.

2) Морозовъ: Теофанъ Прокоповичъ, ст. 165.

3) Харламповичъ: Малороссійское вліяніе.

4) Пригадаю тут тільки характеристику Прокоповича, подану Брікнером: „Теофан Прокопович був без порівняння більше (як Стефан Яворський) образований, з ширшим умом, але за те також більше крайольний і жстокий, що як князь церкви не жажнув ся віддавати на муки невинних, щоби тільки зберегти своє особисте становище; що був супроти свого стану й віри можливо найбільш рівнодушний; що як безусловний почитатель світської, царської автократії, крайольник і блюдолиз являєть ся крайне несимпатичною появою; жаль тільки, що такі руки підпирали справу освіти, еманципації знання й товариства, нового світогляду. Ненависть супроти православя й католицизму, протестантський сервілізм супроти усякої світської зверхности впоїв він у себе в єзуїтській колегії:

Прокопович не пожертвував своїми переконаннями, коли переселявся в Московщину. Противно, він змінив ся дуже на Московщині. Найліпшим доказом того його „Владимірь“ у порівнянні з пізнішими його писаннями і вчинками. Бо у „Владимірі“ являєть ся Теофан Прокопович, як се побачимо дальше, наскрізь Українцем, а пізнійше віддаляєть ся він від українства вповні свідомо й з розмислом¹⁾. У „Владимірі“ мова і зміст наскрізь українські, звязані з київською традицією, з історією України. Пізнійше мова писань Прокоповича стає що раз більше московська, а симпатій до України вирік ся він публично (як се було н. пр. після полтавського бою).

Та повертаючи до ролі царя Петра I у „Владимірі“, годі нам згодити ся з тим, що ся драма має бути між иншим також прославленням його, дарма що в ній приманчива на перший погляд подібність ідей Прокоповича й царя. Коли не числити загальної згадки царського імени в титулі К. (Его Цре: Прес: Вел:) і в „Прологу“ („по царю отъ Бога“ і про „любвы союзъ съ мо-

в Римі; тут висталив він заразом дивно остру пам'ять, здобув собі обширне знання, розпалював ся до ріжносторонних інтересів, а усе те поставило його так високо понад сучасних князів церкви... Він був протестантом від ніг до голови, а що такий помимо махінацій його противників, що скоро пізнали вовка в очейій шкурі, удержав ся аж до кінця життя як новгородський архієпископ, се був властивий знак часу в „новозмінєній Росії“. Він ненавидів і борював дві річи, темноту невіжества в народі й у його пастирів і папстичного, себ то незалежного духа у духовенстві; тому не міг Петро знайти більше відданого почитателя й податливіше оружье. (Dr. A. Brückner: Geschichte der russischen Litteratur. Leipzig, 1905, ст. 65—66). Подібну, хоч не таку різку характеристику Прокоповича подає також Філярет: (Обзоръ русской духовной литературы. II. ст. 12).

¹⁾ Згадатиб тут ще про лист Прокоповича до Якова Маркевича з 9 сернія 1716 р., коли то Прокоповича мали висвятити в єпископц, а він, як протестант із переконання, переживав правдиві душевні муки на гадку, що має стати єпископом православної Церкви, котру просто ненавидів. „Може бути, ти чув, — пише він своєму приятелеви — що мене покликають на єпископство; ся иочесть так мене притягає й вабить, як колиб мене засудили кинути на зідженне диким звірятам. Діло в тім, що ліпшими силами своєї душі я ненавиджу мітри, саккоси, жезли, свічники, кадильниці й подібні втіхи: додай до того дуже товстих і величезних риб. Як я люблю ті предмети, як я шукаю їх, нехай Бог покарає мене чим будь еще гіршим. Я люблю діло єпископства й бажав би бути єпископом, якби замість єпископа мені не прийшлоь бути комедіантом“. (Труды Киев. Дух. Ак., 1865, 1, ст. 142). А всеж таки прийав Прокопович єпископську гідність. Деж тут постійність у переконаннях?

наршимъ сердцемъ“), згадуєть ся в драмі виразно імя царя Петра I всего два рази. Раз, при згадці про хрест у щиті Мазепи, здаєть ся апостолови Андрієви, неначеб він чув слова: „Твоимъ быги воиномъ ведить ми, Андрею, Царъ Петръ, за помощьюъ ратую твоєю“¹⁾). А дальше при самому кінці трагедокомедії просить апостол Андрій у Бога всякого добра й цареви словами: „Даждь сія царю Петру, отъ Тебе вѣчанну“²⁾). От і все, що говорить ся про царя Петра I в драмі Прокоповича. Чи ж можливе, щоби автор мав тут бодай далекий намір прославлення царя, згадуючи про нього тільки в зовсім конвенціональних фразях і то аж при самому кінці? Можна на певно сказати, що Прокопович, зжитий тоді ще очевидно дуже тісно з своєю українською вітчиною, не виявив нічим своєї симпатії для Петра I, а та симпатія збудила ся що-йно після виголошення вдатної проповіді в прияві царя 1706 р.

За те докладнійший розгляд ідеї трагедокомедії „Владимірь“ веде нас на інші шляхи. Ся драма, як се показав вже д-р Щурат, присвячена автором виразно гетьманови Іванови Мазепі й він, а не цар Петро I, є тою особою, до котрої звертаєть ся раз-ураз дух автора³⁾). І власне особа Мазепи відбила ся виразно й недвозначно на ідеї „Владиміра“. Імя гетьмана повторяєть ся нераз у драмі і то не тільки в чисто конвенціональних фразях, як се ми бачили при імені царя. Автор відзиваєть ся до Мазепи сердечно, з теплом — що більше, дух Мазепи витає над цілим твором. Видно з того, що ходило тут не лиш про звичайне в тім часі панегіричне прославлення можливої особи, але що автора дучили може з гетьманом якісь близші, невідомі нам докладніше звязки. Вже в самім заголовку (в К.) названа київська академія Могило-Мазеповіянською. Трагедокомедію написав Прокопович із нагоди привіту Мазепи з боку академії. Характеристичні є також титули, дібрані для Мазепи. Він названий гетьманом Його Царського Величества Запорожського війська обох сторін Дніпра, кавалером славного ордена св. апостола Андрія, превеликим ктитором київської академії — все те титули, звязані тісно з Україною й її традицією. Отже в особі гетьмана витає Прокопович передовсім українського достойника й українського діяча.

¹⁾ Тихонравовъ: Русскія драм. произв., II, ст. 343.

²⁾ Idem: ст. 344.

³⁾ В. Щурат: *op. cit.*

Мазепі присвячений у головному „Прологъ къ слышателемъ“¹⁾ — імені царя тут навіть не згадується — найліпший доказ, що Прокопович не думав звязувати свою драму як-небудь з особою Петра I. Зрештою автор говорить зовсім виразно, як він розуміє свого „Володимира“. Першим його наміром було сповнити звичай, що каже учителеви поетики висгавити бодай одну драму на рік силами студентів академії. А вибрав він для свого твору саме тему про навернення до Христа князя Володимира, „яко то и мѣсту сему прилично, и свойственно слышателемъ мнится быти“. І дальше поясняє автор ближе свій висказ: „приличенъ дому есть образъ господина“; „господин“ — се Мазепа, а його образом, контрефектом є той Володимир, котрого представляє драма певно тому, бо й Володимир положив основи під просвіту України, як клала їх у часах Прокоповича кийвська академія, котра є в простій лінії спадкоємницею ідей великого князя („се же и домъ Владиміровъ, се и Владимірова чада, крещеніємъ святимъ отъ него рожденная“ — так говорить Прокопович про кийвську академію й глядачів драми). Тому зовсім природно, що духові діти Володимира вшановують пам'ять свого давно помершого батька. Отже перша причина, чому автор вибрав саме таку тему — се місцева традиція, пам'ять про звязок Києва з давньою історією України. Сим визначив автор виразно першу мету, яку мав при писанню свого твору: представлення перед очі видцям давньої історичної традиції України й зазначення, що вона повинна бути святою для сучасних Київлян.

Але драма Прокоповича має ще й другу, може не безпосередню, та не менше важну мету. Нею є прославлення гетьмана Мазепи. З того боку не полишає нас автор у найменшій сумніві й тому нема потреби шукати в тім напрямі за якимись іншими тенденціями. Прокопович заявляє, що традицію духового батька Володимира захоче передовсім присутній на представленню гетьман („что паче всѣхъ изыщѣе на тебѣ является, ясневелможній пане“). Він є ктиторм і добродієм академії, йому вручене по царю від Бога „строєніє сего отечества Владиміроваго“. Сю останню фразу належить очевидно розуміти так, що гетьманови Мазепі поручено управу Володимірової вітчизни, себ то України. Гетьман не тільки в тім подібний до Володимира Великого, — він іде також дорогою рівних йому побід і однаково, як він, дбає про Україну („равною о Россіи икономією“ — слово „Россіи“

¹⁾ Тихонравовъ: *op. cit.*, ст. 280—281.

надежить тут безсумнівно розуміти як „України“, бо тільки так може воно мати яке небудь значінне в приложенню до особи Мазепи, котрий же міг виявляти тую „ікономію“ хйба на Україні). В тім подібній гетьман до Володимира, як син до батька. І тому просить його автор прийняти замість привіту зображенне („зображеніє“) Володимира (розуміть ся, у драмі), бо він є його великим наслідником. Свій „Пролог“ кінчить Прокопович такими словами: „зри себе самага въ Владимерѣ, зри въ позорѣ семъ, аки въ зеркалѣ, твою храбрость, твою славу, твоей любви союзъ съ монаршимъ сердцемъ, твое истинное благолюбіе, твою истинную къ православной апостолской единой церкви католическія вѣры нашей ревность и усердіе“. Чогож тут шукати за иншими цілями, коли їх так ясно висказав сам автор? Остане нам тільки порівнанне між характеристичними рисами Володимира в драмі Прокоповича й тими добрими прикметами, які автор бачить в особі гетьмана у „Пролозі“. Прокопович славить у гетьмана чотири роди прикмет: 1) дбайливість за просвіту (його відношенне до академії); 2) політичний ум („ікономія“ о Росії й сеюзъ любви з царем); 3) великого полководця (побіди, хоробрість, слава); 4) прихильність до православної Церкви (благолюбіе й ревність для православної віри). Звертаю увагу передовсім на першу й останню громаду — на їх основі власне зближувано образ Прокоповичевого Володимира з образом царя Петра I, як бачимо, зовсім неслучно.

Особа гетьмана Мазепи грає ще визначну, першорядну ролю і в закінченню драми, в останнім хорі¹⁾. Тут виступає апостол Андрій із ангелами. І знов бачимо автора на чисто українському ґрунті. Він виводить перед наші очі того апостола Андрія, про котрого оповідає ще літопис, що він мав прибути на гори над Дніпром, на котрих опісля повстав Клів, і випрокувати славу будучність ще й не заснованому тоді городови. Прокоповича спонукав до того також і щасливий випадок, що гетьман Мазепа був кавалером ордена св. Андрія.

Як у „Пролозі“, стоїть Прокопович і в закінченню своєї драми зовсім на ґрунті давних традицій Києва — й являєть ся також тут вповні Українцем²⁾. Про Клів говорить апостол Андрій такими теплими словами, що мимохіть відчуваємо в них симпатії

¹⁾ Тихомировъ: Рус. драм. соч., II, ст. 341—344.

²⁾ Останній хор драми ділить ся виразно на три громади гадок: 1) згадки про Клів; 2) гетьман Мазепа; 3) похвала иншим визначним людям.

самого автора. Київ зове апостол своїм „любимим“ городом і взагалі мало що не всі гадки його довгої промови (108 стихів) обертають ся довкола теперішности й минувшини Києва. З минувшини згадує апостол про своє пророцтво, як то він, натхнений Божим духом, обіцяв Києву „світ“. Із хрещенням Володимира сповнилася та дуже радісна для апостола хвиля. І далі вже згадують ся славні моменти з історії Києва: мученицька смерть князів Бориса і Гліба, „вѣтви святи корене святаго“, заложенне Києво-Печерської Лаври св. Антонієм і Теодозієм Печерськими (вопи не названі виразно по імені) й зріст того монастиря, побудованне численних церков на київських горах, а там зруйнованне Києва Батием... Мисли автора обертають ся довкола християнських памяток Києва; світлі хвилі того города бачить він у ріжних християнських подвигах його князів та визначних монахів.

І тепер звертаєть ся гадка автора до сучасности — він виславляє сучасних йому достойників української церкви. Між мужами: „премудрими“, „учителними“, „храбрими“ й „многодітелними“ бачить автор „велия свѣтила два“.

Із другим мужем переходить Прокопович до похвали гетьманови Мазепі. Гетьман являєть ся в уяві автора у боевому одязі. Він носить „воинську бронь“, увесь він полумінний, бо горить похвальним гнівом. Так ломить він многі полки — передовсім падуть перед ним городи Магомета. Та ось яристь ся проти нього якийсь лев, але гнів того гордого звіря „безділний“. І автор зиває „великого вожда“, щоби йшов поспішно, а його побіда й слава буде певна. Тут обіцяє йому апостол усяку поміч. Але не тільки тим визначив ся Мазепа. Св. Андрій бачить за ним ще й інші образи — а саме будову ріжних святих домів і школи. Над усіма тими „храмнами“ піднімаєть ся образ „звждителя“ славного Івана Мазепи. Отже тут підносить Прокопович у Мазепи: 1) його прикмети як великого полководця; 2) його старання коло піднесення Києво-Печерської Лаври й заслуги для православної Церкви; 3) його заслуги для академії. Зовсім подібні заслуги Мазепи підносив Прокопович і в „Пролозі“, тільки тут зазначені спільнійше военні подвиги гетьмана.

У закінченню того „Хору“ висловляє автор, як згадано, бажання гетьманови й цареві.

Так представляєть ся ідея драми Теофана Прокоповича по його власним словам і бажанням. Пригаданне славної минувшини Києва й прославленне великого гетьмана Івана Мазепи — ось

мета трагедокомедії „Владимірь“. І нема важних причин, що казалиб нам шукати сеї ідеї де-інде. Власне сю основну ідею вложив Прокопович в акцію своєї драми.

IV.

Переведенне ідеї драми.

Фактичною основою драми є прийняття християнства київським князем Володимиром Великим. Се одинока подія, яку драма вводить перед очі видців. Епізодів у властивому значінню тут нема, бо усе звязане як найтісніше з головною акцією. Помінаючи прольот і епілот (останній хор), котрі звязані з акцією драми більше внішнім способом, бачимо такий розвиток акції: 1) вістка про намір Володимира прийняти християнство трівожить некло й жерців, що збирають ся не допустити до того (I дія — протазіс або льогічний прольот)¹⁾; 2) жерці прикликують на поміч демонів, щоби відвести Володимира від його постанови (II дія — епітазіс або дальший розвиток протазіса й початок та розвиток інтриги); 3) Володимир по нараді з Борисом і Глібом допускає до диспути на релігійні теми між Жериволом і Фільсофом і після довшої душевної боротьби рішаєть ся стати явно християнином (III й IV дія — катастазіс, де інтрига доходить до найвисшого степеня й клонить ся до розвязки); 4) вірні князеви полководці Мечислав і Храбрый вводять силою християнство й нищать поганство (V дія — катастрофа або розвязка акції).

Властива акція обіймає тільки III й IV дію, котрі що правда займають майже половину драми, бо III дія найдовша з усіх. Тільки у тих двох діях представлено, як князь Володимир приймає християнство і що спонукує його до того. В діях I й II виведені події, що попереджують прийняття християнства Володимиром, а V дія представляє вже безпосередні наслідки рішення Володимира.

Інтрига в драмі й уїрупованне подій та осіб представляють ся так. З одного боку стоїть Володимир із своїм наміром прийняти християнство. Йому помагають передовсім грецький посол-фільсоф, а потім його сини Борис і Гліб. Також Володимирові полководці

¹⁾ Поділ драми на части, вимагані теорією, гл. у Тихонравова: Сочиненія, II, ст. 139 і д. і також у Морозова (Журналъ Мин. Нар. Пр., 1888, ч. CCLVII, ст. 391—393).

Мстислав і Храбрый є прихильниками Володимирової волі й його помічниками. Усі ті особи двигають акцію. З другого боку виступає контракція. Її веде передовсім Жеривол, що намагаєть ся усіма способами знищити наміри Володимира хочби вже й тому, що вони загрожують знищеннєй його вигідного до того часу ествовання. До помочи Жериволови стають підземні темні сили — дух Ярополка, біси тіла, світа й хули та Прелесть. Вони чинно намагають ся відвести Володимира від його постанови. Крім того стоять по боці Жеривола ще жерці Курояд і Піяр, але вони не причиняють ся властиво нічим до акції чи протнакції. Інші особи драми (вістники й апостол Андрій) не впливають нічим на розвиток подій.

Осною, довкола котрої обертаєть ся ціла драма, є дві сцени диспут: 3-я й 4-а ява III дії, себ то обі сцени, в котрих виступає Фільсоф. У тих сценах осягає автор безпосередню ціль акції: виказує торжество християнства над поганством, науки й просвіти над грубим невіжеством (у спорі Фільсофа з Жериволом) і приводить душу Володимира до рішучого звороту від поганства до християнства (у розмові-диспуті Володимира з Фільсофом). В обох тих сценах, що вибивають ся на найвиднійше місце в цілій драмі, грає найвизначнійшу ролю грецький Фільсоф-посол — він заслонює своєю особою навіть Володимира. В інших сценах III й IV дії бачимо перед собою Володимира, перед котрим інші особи драми зникають майже безслідно, бо вони є тільки основою, на якій виступає статъ князя.

Інші дії збудовані також зовсім подібно — в кожній із них вибиваєть ся на перше місце якась одна особа й вона концентрує довкруги себе усі інші особи й події. В I-ій дії являєть ся такою особою дух Ярополка; в II-ій Жеривол, у V-ій Мстислав. Прольої і закінченне зосереджують ся довкруги історичної традиції Києва, персоніфікованої в епільозі в особі апостола Андрія.

Так виглядає у головному основний скелет будови драми Прокоповича. Її план незвичайно простий і ясний. Усе уложене пляново в три виразні верстви: 1) приготованне на прийатте християнства Володимиром; 2) прийатте християнства; 3) перші наслідки прийаття християнства. Князь Володимир виступає лиш у двох діях — у трєх інших тільки, так сказатиб, його дух уносьть ся над подіями драми. Артистичний намір автора (котрий йому одначе не вдав ся вновні) тут ясний: діло, якого доконав князь Володимир, таке небуденне, що його не годить ся довго оглядати; особа князя Володимира стоїть так високо, що самого

його імени вистане, щоби згуртувати всі події драми коло його особи. Тому князь Володимир являєть ся так пізно й на такій короткій час перед нашими очима.

Вже сам титул драми говорить про два контрасти: про „невѣрія тму“ й „свѣтъ евангелскій“. І справді, у „Владимірі“ представлено з одного боку темноту поганського невіря (дві перші дії) й ясне християнське світло (три останні дії). Відповідно до того усе поганське являєть ся темним, безпросвітним, ретроградним, усе християнське — ясним, просвіченим, поступовим.

Тому тяжка, хмарна атмосфера нависла над двома першими діями, що виводять перед очі видця поганство. Автор ужив ріжних способів, щоби представити се поганство в як найчорнішим світлі. І його образ виходить не абстрактний, а конкретний. Події, особи — усе дібране відповідно до згаданої ціли. Замітне, що Прокопович не пощадив тут навіть особи Володимира. Він не завагав ся також перед виведенням підземного світа й розкриттям таємниць чарівництва, щоби тільки досягнути як найкрасше свою ціль. Усе вказує на те, що у Прокоповича була без сумніву поетична уява, яка зміла перетворювати абстрактні образи на конкретні.

Се належить підчеркнути тим більше, що автор розпоряджав досить незначним фактичним матеріалом для представлення поганства й загалом історичних подій — певно тому, що помно історичного підкладу драми грає сей підклад у намірах автора не таку важну роль і що історична наука на Україні стояла в тім часі не високо¹⁾.

Про поганських богів довідуємо ся з трагедокомедії не богато. Верховним богом названий „державний Перун“, що поразяє огневидними стрілами. Він є „сильним богом“, „молнієлучним“. Йому справляють празник, а тоді є:

„День шумній, бурній, ужасній,
Праздникъ громкій, велегласній“.

Люди покидають тоді свою працю й приносять Перунови в жертву воли й корови. На сей празник скликають людий жерці трубами. Крім того вчисляє Жеривол тільки загально богів: Позвида, Купала, Мошка, Коляду й Волоса. Про них не довідуємо ся нічого ближше, як що не числити оповідання Жеривола про

¹⁾ Тихопратовъ: Сочиненія, II, ст. 131—132.

появу Купала в сні й того місяця, де Піар оповідає про крушенне ідолів:

„Ладо не можетъ уже плясати, емуже
Сіе дѣло отъ боговъ всѣхъ есть порученно...
Мошко же отнюдь кадилъ не возможесть чути,
А Позвиадъ
Пребиту голень иматъ и храмлетъ, степяя“.

Статуї богів оживають при помочи чарівної сили жерців

Також історичний підклад драми виступає дуже слабо. Довідуємося про князя Ярополка, про його убитте Володимиром і про загарбання київського престолу, котрий правно належався Ярополкови. З обставин життя Володимира піднесено, що у нього є 300 жінок, а даліше являються й його два сини Борис і Гліб. Християнство приймає він під впливом грецького посла; велить себе охрестити торжественно й знищити статуї поганських богів. Він самодержавний володар. Бачимо ще двох його вождів, Храброго й Мстислава, котрі є йому прихильні. От і все, що можна би назвати історичним підкладом трагедокомедії.

Пригляньмося характерам осіб.

Як згадано, особи драми ділять ся на два табори: на представників і оборонців тьми-поганства й прихильників світла-християнства. В обох таборах вступують люди й неземні ества: в першій жерці й підземні духи та пекольні демони, в другій Володимир, Фільософ і їх прихильники та вкінці (неактивно в драмі) апостол Андрій з ангелами. Тим навіязує Прокопович очевидно до давньої традиції містерій, в яких брали участь в акції небо, земля й пекло.

На перше місце вибивається ся в акції драми князь Володимир, хоч, як уже згадано, поява Фільософа є не менше сильна. Володимир є й героєм драми, коло його особи обертається ціла акція — радше сказати, вона спричинена його волею. В драмі маємо до діла властиво з двома Володимирами, що дуже різнять ся від себе. Видно, було й виразним наміром автора підчеркнути сю ріжницю. Перший Володимир — се поганський князь. Він не являється на сцені впродовж двох перших дій, але з розмов інших осіб довідуємо ся про нього стілько, що можемо досить ясно, хоч не многими рисами, зобразити собі його душу. Автор представляє поганського Володимира в дуже некорисному світлі. Зараз у першій сцені довідуємо ся про такі погані вчинки Володимира, що тїнь тої сцени лежить уже на статі князя до кінця драми й не дає вповні розвинути ся нашій симпатії до його

особи навіть тоді, коли він рішаєть ся на такий високий вчинок, як прийнятє христіянства. Перед нами являєть ся у першій сцені тїнь Ярополка й обжаловує Володимира. Правда, се злий демон, якого вислало само пекло на знпщенне христіянських намірів Володимира — але обставина, що се обжалованне виходить навіть із таких відражаючих уст ні трохи не в силі оправдати київського князя. Ярополк не щадить злих слів своєму братови, він взиває для покарання його не тільки поганських богів, але й не вагаєть ся звернути ся з тим до самого Ісуса Христа — й ми почуваємо, що усе те зовсім справедливе. З артистичного боку ся сцена без сумніву найсильнїйша в цілій драмі й тут лежить тайна того великого вражіння, яке вона полинає у нас на протяг цілої акції.

Про Володимира довідуємо ся зараз із перших стрічок драми, що він підступний братоубийник, бо вбив Ярополка, щоби загарбати київський престїл. Не могучи оружно побідити Ярополка, котрому, як старшому, по справедливости належав ся великокняжий престїл, удав Володимир миролюбивого й запрѣсив його у свій дїм, щоби ніби то „утвердити завіт“. Ярополк, що не прочував зради, прибув у Володимировий дїм, але ледви туди увійшов, завернено його жовнірїв, а самого вбито мечами. І за те не то що не стрїнула Володимира божа кара, але він ще панує в блиску й славі, бо:

„на престолѣ сѣдя превсокомѣ,
Самъ честенъ сїй прочїихъ величавимъ окомѣ
Презираеть. Самъ токмо драгїй, свѣтлїй, златїй,
Прочїи, предъ нимъ просто не смѣюще стати,
Гїблють себе смиренно; инїи же подъ носѣ
Падъ, лежить и бездушентъ трепещеть на мнозѣ.
Мнози отъ иноземнихъ приходять со дари,
Усподемъ зовуть; онъ же, окруженъ боляри,
Легкимъ степенемъ сѣмо и овамо ходить
И, всѣхъ удивляючи, бровъ горду возводитъ“.

Такий образ самовладного монарха уявляєть ся Ярополкови. Та мало того. Володимира жде ще більша честь і слава — він задумує прийняти христіянство й бороти ся з поганськими богами, а се вже буде вінцем його блиску.

Инші особи й полїї додають вже не багато до Ярополкової характеристики Володимира; найважнїйше се, що Володимир — по словам Жеривола — „страсть имѣеть зѣлну и велику ко похотѣ тѣлесной и ко мїрской власти“.

З усього бачимо тільки, як згадано, наскрізь самовладну владу князя. Усі боять ся його, деякі ненавдять, але криють ся з тою ненавистю й усе повинуєть ся йому покірцо. А Володимир розпоряджаєть ся по своїй волі не тільки матеріальними добрими своїх підданих. Він не числить ся навіть із їх душевними бажаннями, а хоче, щоб всі також і в сій області знали тільки його волю. Тому удержанне сеї чи иншої віри в державі залежне виключно від князя, котрий не думає в таких справах радити ся в підданих. Дятого, коли Володимир став вагати ся в поганстві, почало воно видимо підупадати, як се видно із слів Жеривола в другій яві першої дії. І Жеривол знає добре, як справедливі слова Ярополка, що Володимир „дерзнувій пролити кровь братнюю, дерзнетъ онъ и боги побити“. Побожвання Ярополка й Жеривола сповняють ся. Володимир прийняв Христову віру й велів зничити поганство.

Не стало ся се відразу, — князеві прийшло ся перебути тяжку душевну боротьбу, яка й представлена в III і IV дії.

У 1-ій яві III-ої дії являєть ся, як згадано, уперве князь Володимир очам видців. І мимовільне здивуванне огортає нас. Перед нами не той самодержавний володар, що то перед ним усі дрожать, але лагідний батько родини. Володимир виступає в окруженню двох своїх синів Бориса й Гліба. Перші його слова: „Борисе, чадо мое!“

Який контраст до того, що чуло ся доси про Володимира з уст Ярополка! Але належить тямити, що се вже князь, котрому починає присвічувати християнство. У нього вже й не така самоволя. Він радить ся із синами про важний крок, який задуме, — про прийняте Христової віри. А тим легше послухати йому ради синів, що їх гадки дивно годять ся з намірами батька. Всі вони згідні в тому, що від поганства належить відвернути ся. Але Володимир не хотів би робити такого важного кроку без відповідної розваги. Його серце вже клонить ся до Христової віри — слова грецького посла-філософа відразу запали йому в душу — йому здавало ся, що якийсь таємний голос нашіптує йому ті самі ради. І з того часу настала в ньому невьяснена внутрішня переміна, яку він так представляє плястичними словами:

„Моя же утроба горѣти
Мняшеса, и страхъ нѣкій пронзе мя; оттоль
Не вѣмъ, како до моеї прилѣхнися волъ
Имя христїянское, нами же ми мертви
Бози мняхуса быти..“

Одначе коли князь супроти своїх дїтїй лагідний і отвертий, змінюєть ся його поступованне супроти Жеривола. Хоч Володимир ще не став на дїді християнином і не скінчили ся вагання його душі, він виражаєть ся супроти жерця про своїх дотеперішніх богів не тільки з легковаженнем, але просто висміває їх. Кажучи по правді, не дуже се поступованне (III дія, 2 ява) згідне з дальшими ділами Володимира — передовсім з 2-ою явою IV-ої дії — бо він ще так рішучо не відступив від поганських богів, а навіть роздукає з поганством спричиняє цілу бурю в його душі. Усе те можна би хіба пояснити тим, що Володимир переконав ся про безцільність поганських богів і про се, що жерці обманюють його, бо випрошуючи жертви ніби то для богів, споживають їх самі. І тому він не думає вже довше слухати рад усяких Жериволів, хоч еще більш для форми, питає жерця о раду. Розмова з Жериволом скінчила ся постановою релігійної диспути між ним і Фільсофом. У тій диспуті бажає князь здобути ще й розумове переконанне про конечність прийяття Христової віри, бо серцем він уже їй прихильний. Тому розмовляє з Фільсофом як найлюбійшими словами, зовсім не так, як із Жериволом, може бути для того, що й Фільсоф різнить ся так дуже своїм гладким поведенням від неотесн Жеривола. У диспуті займає Володимир місце провідника, що кермує розмовами. При тїм не вагаєть ся він виявити перед чужим послом усею низшість образования своїх підданих в порівнаню з Греками. Тому відзиваєть ся без обняжків до Жеривола: „Престани. Стяждуєя красомовства твоего“. Таке поступованне осмілює чужинця, гостя в домі Володимира, ще й до того посла. всловити ся в присутности князя з крайнім легковаженнем про мешканців Руси. А Володимир звайшов на се тільки покїрну відповідь:

„Сіе восписати

Не требъ есть закону, ниже порицати

Нашу державу: родъ нашъ жестокъ и безсловный,

И писмень ненавидяй есть сему виновный“.

Не скажемо, щоби таке понижаюче признанне було тут на місці й щоби воно лицювало блискучому князеві. Такий вислів, подиктований авторови сучасними обставинами, міг на видцях драми робити й сильне вражінне, але з артистичного боку він не вповні оправданий. Се також несимпатична риса в характері Володимира. Супроти того не тяжко вже було Фільсофові, що таї всевладно запанував над душею Володимира, переконати його про конечність прийяття християнства. Зворушений князь обіцяє Фільсо-

софа „отселѣ во отца имѣти“. Коли Філософ відійшов, відбуває Володимир ще коротку нараду з синами, а коли й вони не мають уже ніяких сумнівів у словах Філософа, полишаєть ся сам, щоби перед остаточним рішенням розважити ще все. Властиво князь уже рішив ся, але він хоче, щоби його сумління було зовсім спокійне. В довшім монольозі (IV дія, 2 ява) розбиває він остаточнo всякі сумніви. Ті сумніви випливають: 1) із обави, чи приймаючи християнство, не вменшить тим слави свого престола й чи не покорить його під ноги грецьким царям і стане їх учеником, хоч побідив їх у боях; 2) з непевности, чи як християнин буде справдішнім князем; 3) з вагання, чи може покинути триста своїх жінок; 4) з привички до принятих звичаїв¹⁾. Та усі ті сумніви розрішає князь шасливо, висказуючи при тім гадки не поганського або світського чоловіка, а правдивого християнського аскета, н. пр. такими словами:

„Что есть цвѣтъ міра сего? Не видишь ли, како
Цвѣтуше увядаеть; вся аки дождевній
Туманъ, аки димъ, аки кринь единопдневній,
Аки сонъ исчезають!“

Так відізвав ся тут у Прокоповичу чернець — а з Володимира вийшов Богом натхнений святий, що переняв ся наскрізь аскетичним світоглядом. Розвій подій у драмі не переконав нас еще у конечности того аскетизму...

Ціла справа кінчить ся тим, що Володимир постановляє явно „Христа неповѣстн“, а Црелєсть із своїми просьбами й приманами приходить уже за пізно.

В пятій дії знов зникає статъ Володимира зперед очий видця. Довідуємо ся тільки з уст Храброго про блискуче його охрещеннє: й чуємо його розпорядок про введеннє християнства та приказ покрушити ідоли. Так князь не тільки сам прийав християнство, але й хоче його ввести між своїм народом. А хоч він запевняє

¹⁾ До сього монольогу завважив Тихонравов, що в *Київ.* приладженім, здаєть ся, для сценічного вжитку, розділено сей монольоґ на чотири части: „перша часть монольоґа відзначена в рукописі словами: *помысли горди*; друга часть (починаючи стихом: *Глаго идеши?* й кінчаючи стихом: *Како есть удобно угасити?*) характеризуєть ся словами: *Плоть искушаетъ*; напроти третьої части (що починаєть ся стихом: *Отсюду мкится неудобно ученіе христово*) приписано: *хулнія помысли*; вкінці від слів: „*Владимире, что тако бѣснуешся?* до кінця монольоґа йде, по замітці рукопису, *сowitzъ*“. (Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 144).

у своїй посланню, що в сій справі „совѣтую же токмо, не повелѣваю“, то рівночасним приказом нищити статуї богів доказує, що буде й насильно переводити свою волю. Зрештою се вчинили вже й перед тим його воеводи.

З усього бачимо, що характеристика Володимира не зовсім рівна, вона показує деякі неясности. До того автор не зумів збудити в нас належної симпатії для його особи.

Другим найвизначнішим представником християнства у „Владимірі“ є грецький посол-філософ. Він то властивий *spiritus movens* цілої акції, бо власне його прибуття спричиняє всі події драми. Він є тою особою, що влекшує авторови завязку інтриги й психологію героя. Подібно, як про Володимира, довідуємо ся й про Філософа багато, заки ще він появив ся на сцені. Характеризує його передовсім краснорічність. Він уміє відповідно привитати князя й гарно вложити йому основи Христової віри. З того й видно, що з нього добрий проповідник-богослов — і в такому значінню зоветь ся він Філософом, бо про його філософію у стислому значінню не довідуємо ся майже нічого¹⁾. Але при тій умові Прокопович підчеркнути також у нього гордість Візантіяця, бо в згаданій сцені говорить Філософ із крайнім легковаженням про мешканців Руси:

„Не буди величеству твоему в досаду:
Се ли мудрици ваши? Авъ овчому стаду
Не даль быхъ сицеваго вожда“ —

Знов, очевидна річ, пікантний натяк на сучасні авторови відносини.

Інші прихильники християнства — мало помітні й не впливають на розвиток акції. Борис і Гліб — се статі неначе викроєні із святих образків, основаних на відомих легендах про тих двох князів. Головною їх прикметою покірна слухняність супроти батька. Зрештою вони дораджують князеви прийняти християнство. Тільки Борис являєть ся зразу дещо обережніший, бо Гліб відразу пристає усім серцем до нової віри.

Остають ся ще Мечислав і Храбрый. Для них єдиним законом княжа воля й тому вони ганьблять жерців, не перебираючи в словах, коли жерці не повинують ся князеви й не хотять крушити ідолів. Вони посувають свою ревність так далеко, що при-

¹⁾ Вище було згадано, що хоч Прокопович знав сучасну йому філософію — філософом не був.

неволюють такі самих жерців розбивати власними руками статуї божків. Так дуже захопили ся вони новою вірою, що виступила у світлому блиску при охрещенню князя, котре Храбрій бачив своїми очами. Вкінці й Мечислав, відзначений Володимиром, обіцяє прийняти християнство, бо він у душі й так уже християнин.

Коли християнський світ представлений у драмі — безперечно проти волі автора — неможливими рисами й доволі блідо, виступає поганський табор у далеко сильніших і повнійших красках та виявляє більше рухливости. Саме він вносить у драму оживлення. Він більше реальний і повнійший життєвої правди, ніж передуховлені представники християнства. Походить се відси, що тут послугував ся автор і комічними рисами, а комізм вже по своїй суті носить у собі характер плястики¹⁾.

На перше місце вибиваєть ся верховний жрець бога Перуна, Жеривол. Від першої появи на сцені (I дія, 2 ява) він приковує постійно до себе глядача. Се найживіше виведена стаття у цілій драмі. Уперве бачимо його в розмові з духом Ярополка; значить, він має звязки з надприродними силами. І сей звязок підчеркнений у драмі дуже сильно. Жеривол являєть ся немов чарівником, який слухає приказів некольних демонів, злих духів, але також має над ними силу й вони готові йому послужити, як що тільки він прикличе їх відомими йому чарами. Некольні сили устами злого демона Ярополка звіщають йому про небезпеку, яка грозить поганству від Володимира. А що поганство в союзі з пеклом (згідно з поглядами ще давних грецьких Отців церкви), отже й пекло опікуєть ся ним. Тому дивує Ярополка, що Жеривол налякав ся, побачивши його мертвого. І він таке оповідає про силу чарів жерця :

„ти тайними слови

Каменніи отъ гробовъ открываешь крови
И гніющія уже возбуждаешь тѣла;
Къ тому воздушныхъ, дѣсныхъ и геенскихъ сила
Духовъ повинуется тебѣ, а на чари
Твои солнце мѣнится, померкають зари,
День во тму облачится. И недавно, въ темной
Сѣтующе гееннѣ, слышахъ отъ подземной
Страни гласъ приходящій, — пѣніе то бязе
Тайнъ твоихъ: абые все сонмище наше
Вострепета, самъ токмо царь не ужасеся,
Но позна гласъ и, егда многое стечеса

¹⁾Шекарскій: op. cit., ст. 374.

Къ нему полчище духовъ: „посиѣшно летѣте“, —
Рече, — „Жериволь гласить; что велить, творѣте“.
И многихъ посла къ тебѣ“.

А сам Жеривол говорить про себе:

„Подвигну мертвыхъ, адскихъ, воздушныхъ и водныхъ
Соберу духовъ къ томужь звѣрей многогороднихъ,
И совокупно прийдуть зміи страховидни,
Гади, смоки, полози, скорпіи, ехидни;
Совлеку солнце зъ неба, помрачу свѣтла,
День въ ноць перетвору“.

З такою силою чарів має Володимир бороти ся. Але вона окуплена дорогою ціною, бо ціною свободи Жеривола. Він записав себе власною кровію на вічного раба з тілом і душею підземному цареві. Завдяки тому цареві може жрець розмовляти із мертвими й бісами, — від нього дістав він золотий посуд, який має таку дивну силу, що коли напити ся з нього, то можна розмовляти з підземними. А як Жеривол скликує адські сили, про се оповідає нам Піяр:

„И се бѣжаше скорій, простовлась, безчинній
Жериволь и, отъ земли вихромъ подносимій,
Не позна мя на пути; но неудержимій
Бѣгъ творя, пушчаше вопль въ дѣбры необичній.
Отъ всѣхъ же странъ пустыни страшни и различни
Отповѣдаху гласи, и свисти, и кихти“.

Так являють ся в драмі Прокоповича поганські боги живими, могучими ествами, а начальний жрець таємничим чарівником.

Другою характеристичною прикметою Жеривола — його непомірне обжирство. Вже само імя жерця вказує на се, що він любить зідати воли або їсть, як від; раз-у-раз згадує він аж до зогидження про тучні воли й корови.

І се його єдиний ідеал — се *spiritus movens* усіх його вчинків. А справу свого обжирства, що всім бє різко в очі, бере він зовсім поважно й підносить її на височинь побожного, релігійного діла й навіть ставить цілу поганську віру в залежність від нього, мірячи степенем своєї ситости силу побожности свого оточення. Бо ось із чого пізнав він, що Володимир задумав відвернути ся від поганства:

„Первіе онъ ко богомъ и жерцомъ пространну
Игъ руку, и, егда жертву приношаше,

Радость, праздникъ, торжество, веселіе наше
 Бѣ тогда: воли толсти и тучніе крави
 Убиваеми бяху и довольно страви
 Не божи токмо, но и жерци имѣяхомъ...
 Но уже тую щедрость измѣни. О студа!
 Даде вчера едина козла, тако худа,
 Тако престарѣлаго, тако beatълесна,
 Тако изнуреннаго, изсохша, безчестна,
 Тонка, лиха, немощна, безплотна, —
 Еще ножа не пріяхъ, а смерть самохотна
 Постигже его. Гнѣвъ ли уби его божій,
 Или яко не бѣ въ немъ кромѣ одной кожи
 И подъ кожею костей, тѣлесе ни мало?
 Что убо мнится тебѣ? Кое се настало
 Время? Не намъ се нужда творится, но, стада
 Не ядше, измрутъ божи“.

В насиченню богів і жерців лежить ціла суть поганства. З того поважного розуміння обжирства, з яким Жеривол не тільки не криється, але ще й наївно чванить ся ним, виходить природний, невимушений комізм, що так оживляє акцію драми. З безмежно глупою прямодушністю й не прочуваючи комізму свого положення, заявляє Жеривол, що:

„жрецъ Перуна бога,
 Добръ чрево исполнивъ от тука премнога,
 Со Перуномъ (вѣси, что имамъ глаголати),
 Со Перуномъ гримя могодъ соравняти“.

Так написано плястично (хоч тривіально!) в Крех. рукописі. Приглядаючи ся таким вчинкам Жеривола, мимохить завдаємо собі питанне, чи він зручний обманець, що хоче на релігійних справах добути для себе тільки особистої користи, чи може він справді зовсім поважно хоче бачити найвисші прояви релігійности в... як найбільшійшим годованню себе й подібних йому жерців. Дістаємо вражінне, що Жеривол таки свято переконаний про релігійну конечність годовання своєї особи. Так говорячи до духа князя Ярополка, перед котрим не міг би таїти ся, він також зовсім поважно й з переконаннем боїть ся смерти богів із голоду, як що сам не буде мати що їсти. Тому простого обману не можна йому закинути, — се радше рід хоробливого релігійного фанатизму й самодурства. І власне, глядячи на Жеривола з тої точки, побачимо увесь трагічний комізм сеї статі не опереткової — якби можна зразу думати — а дивно правдиво схопленої із справжнього життя. Може в таких рисах лежить і тайна, що ся особа найбільше з усіх осіб драми притягає нашу увагу.

Сказане не виключає зовсім реалізму (і навіть крайного натуралізму) у змальованню того смішного порока в Жеривола. У 2-ій яві II-ої дії зве́щає Піяр Куроядови, що Жеривол „не готовъ есть жерти“, розуміючи під словом „жерти“ — приносити жертву. Але Курозд не зрозумів того вислову (беручи його або в значінню: жерти = надмірно й хапчиво їсти, або не розуміючи вислову: „не готовъ“). На се відзиваєть ся Курояд з очевидною злобною насмішкою:

„Дадите ми, о бози, да азъ тако терти
Возмогу кури моя, яко онъ всецѣло
Третъ воли безмѣрнїя!“

І дальше:

„Вещь се неподобна.
Жертї ему нѣсть время? Прельщаешься, друже,
И вѣруеши тако, я вѣры неймуже:
Онъ бы хотѣлъ, дабы былъ праздникъ безпрестаиннїй.
Азъ дивную вещь видѣхъ: когда напштаннїй
Многими жертвами онъ лежаше въ охладѣ,
А чрево его бяше превеликой кладѣ
Подобное; обаче въ ситости толикой
Знаменїе бысть глада и алчби великой:
Скрежеташе зубами на мнозѣ, без мѣри,
Движа уста и гортань! И достойно вѣри
Слово твое Пшяре: „время не имѣетъ“?
И во снѣ жретъ Жериволь“.

А як він уже мало їсть, то се певний знак його тяжкої недуги. Бо ось що розказує про нього Піяр:

„Владе во премногу
Бользнь отъ скорбей многихъ и едва возможетъ
Убѣжати отъ смерти: зѣло бо не можетъ
Ясти. ни вкуса чуетъ: третїй день минаеть,
Яко онъ ужъ одного токмо пожираеть
Выка на день“.

Третьою характеристичною прикметою Жеривола є його крайна непросвіченість і в звязку з нею грубість у поведенню й упертість. У сих прикметах являєть ся він на кождім кроці контрастом до образованого, гладкого й краснорічивого Фільософа. До того Жеривол, дарма що неук, виступає всюди певний себе й показує тим способом ще більш своє безпросвітне невіжество. Без надуми рїшаєть ся він на релігійну диспуту з ученим Фільософом і похваляєть ся:

„Бсуе уповаша,
 Яко нѣсть имъ въ Россіи, яко область ваша
 Мудрцевъ не имѣеть. Да уразумѣють
 Невѣжу Жеривола“.

Отже Жеривол — той товстий, заспаний прожора — вважає себе ще мудрцем! Тому справедливо завважує Гліб:

„Обично такава
 Дерзость величаявая въ дѣлѣ не бываетъ
 Многомоцна и себе суетну являетъ“.

В диспуті виявляєть ся правда сих слів як не мож красше. Жеривол аргументує в головному так: Змінати віри не треба, бо в дотеперішнім поганстві не має нічого злого. Належить тільки приносити богам більші жертви (се, як знаємо, ціль життя Жеривола й його найважнійша гадка). Колиж князь не послухає того, то всіх постигне тяжка кара. Сеї-ж ночі явив ся йому у сні висохлий із голоду Купало й нарікав на беззаконіє людей, що не дають богам їсти, а дальше загрозив, що як не поправлять ся, то боги висушать Дніпро або завернуть його біг назад, а самі покинуть сей скупий рід. Жеривол не годен зрозуміти, як може один християнський Бог займати ся всім людми. Також не може йому помістити ся в голові, як се той Бог не їсть і не пє, а вже зовсім для нього незрозуміле, як можна почитати Бога, не бачивши його лица. Фільсоф замість перечити ся з тими аргументами відповідає на них тільки коротко річево або й не відповідає нічого. Доведений таким поступованнем до лютоści Жеривол, визиває Фільсофа кріпкими словами й кепкує собі з нього — так, що аж Володимирови стає соромно за свого темного жерця.

Цікаве ще відношенне Жеривола й жерців взагалі до князя. Вони його боять ся, бо залежні від нього. Одно його слово може їх позбавити становища й способів до життя. Тому вони дрожать о його ласку й корять ся перед ним унижено немов які раби. Щоби князя придержати при поганській вірі, Жеривол знижаєть ся до слізного благання, хоч за хвилю грозить йому гнівом богів. Але все те тільки облудна маска. Жерці на ділі не люблять князя й готові зрадити його, а навіть задумують пімсту над ним. Вже в розмові з Ярополком заявляє Жеривол, вислухавши оповідання про Ярополкову смерть: „Не могу азъ слишати, но отмстити мушу“. І він не вагаєть ся накликати на свого князя навіть адські сили. Разом із ними хоче розбудити в князя найнижші пристрасти, щоби тільки вдержати його при поганстві. Доновнен-

нем до тих вчинків Жеривола є вєслови двох инших жерців про князя в 1-ій яві V-ої дії. Там Курояд, розлючений поступованєм князя, говорить до Піяра: „Дабы тако не былъ живъ князь нашъ (наединѣ съ тобою бесѣдую!)“...

Отже потайки жерці способні до найпоганійших діл супроти князя, хоч усі вони великі труси; — таким непевним елементом представляє Прокопович тих, що живуть із княжої ласки. Але отверто виступити проти князя вони боять ся і дріжать перед ним. Дуже гарно ілюструє се що йно згадана ява. Тут кличе Курояд у розпущі:

„О княже беззаконній! дабы ты надъ адомъ
Царствовалъ, не надъ нами, не надъ рускимъ родомъ!“

Але Піяр, що саме спостеріг, як надходять Мечислав і Храбрій, скоро рефлектує його: „Молчи! Тѣшимся твоимъ, господи, приходомъ!“ — виявляючи тим усе своє лицемірство. Згадаймо також, що й Жеривол у розмові з князем прирівнює Володимира до Церуна, а навіть ставить його висше Церуна.

Курояд і Піяр мають ті самі прикмети, що й Жеривол, тільки вони не такі могутні в чарах, як він, і до того ще більш глупі від нього. Та подібно, як і Жеривол, вони глибоко й зовсім щиро переконані, що дбаючи про їду й напитки для себе (спеціальність Курояда — їсти кури, а Піяра — пити), вони дбають на ділі про богів¹⁾. І так привикають вони жити зовсім на чужий кошт, — їди не купують ніколи, бо дістають її даром. Тому Жеривол бажав би, щоби празники були безустанно, а Курояд оповідає з комічним перестрахом, як то він (небувала річ!) ходив на село купувати курій. Коли-ж Піяр питаєть ся Курояда, хто більший — жерці чи боги, він відповідає наївно:

„Вѣмъ, что вопрошаеши: аки бы скорбь сію
О мнѣ имѣлъ? Ни, друже! Мене не жалѣю,
Жалѣю боговъ: ибо аще оскудѣтъ
Жертва, азъ куплю мяса; богъ же не имѣтъ
Пѣнязей и не поидетъ на село: гладъ убо
Нашъ — ему смерть готова. И сіе сугубо
Печалива мя творить“.

¹⁾ „Самими іменами Жеривола, Курояда, Піяра хотів автор відзначити характеристичні прикмети тої касты — обжирство, лакізмство, пиянство“ (Тихонравовъ: Сочиненія, II, ст. 152).

Се слова зовсім щирі, бо їх говорить жрець до жерця. Вони малюють безсильність поганських богів, але й заразом те релігійне самодурство, яке каже ідентифікувати себе з богами. А коли так, то вже зовсім не смішною представляєть ся сцена (2-а V-ої дії), в котрій Мечислав каже нещасним жерцям не тільки покинути поганство, але й розбивати власними руками ідоли. Даремно жерці викручують ся, заявляючи, що вони не знають нічого про волю князя та що не мають із собою відшвидних знарядів, даремно сподівають ся вони страшних явищ у природі. Мечислав грозить їм мечем („Удъ непослушливъ мечемъ достоить утяти“) і приневолює їх нищити статуї богів. Мечислав поступає тут зовсім подібно, як Володимир, — ще не прийняв християнства, а вже кепкує собі з поганських богів і навіть розбиває їх ідоли. Правдивого комізму в таких сценах мало.

З інших представників поганського світа належить згадати передовсім духа Ярополка. бо він своєю появою починає акцію — боротьбу з Володимиром. Його вислало пекло на осторогу поганським жерцям. Се й зовсім природне в очах ученого богослова, яким був Прокопович: проти побожного й милого Богу діла — заведення християнства встає ворог Бога діявол — ад із усею своєю силою, але хиба на те, щоби се богоугодне діло вийшло опісля в тим красшим блиску. Жеривол налякав ся появи Ярополка, але, як ми вже бачили, се радше нещасна стать. Страшний був кінець його життя, а й по смерті не має він спокою, — його мучить пекуча зависть і ненависть супроти щасливого суперника. Від рад би ще й тепер у всему пошкодити Володимирови й перепинити його в приняттю християнства. Але забуває, що тут стає вже до боротьби з Богом, котрий Володимира й його діло бере в опіку. В пеклі пробуває Ярополк „у безоднях підземних“ і мучить ся там гірко, до того мусить бути слугою ада, котрий вислає його як свого посла на землю. І справді вдасть ся йому побудити Жеривола до скорого ділання. Загалом Ярополк — се стать, від котрої віє страшним холодом гробу й пекольної злоби.

Крім Ярополка присилає ад Жериволови на поміч ще трех бісів: світа, хули й тіла. Се на пів алегоричні, на пів демонічні появи. Всі вони — вороги Христа. За схильність Володимира прийняти християнство біс „міра“ обіцяє князеві пімсту. Подібно як Жеривол вони певні своєї сили й побіди. Бісови „міра“ незрозуміла християнська покора. Тому він кепкує собі з цісаря Константина,

„иже риболова
 Петра, всѣхъ худѣйшаго, и съ нимъ неистова
 Шатерей дѣлателя Павла, во снѣ пяній
 Уарѣвъ, такъ воспріять совѣтъ ихъ поганій,
 Аки би былъ болярскій, и себѣ въ не славу
 Толикую воверже, яко злату главу
 Не усрамися старцу Силвестру худому
 Преклонити смиренно“.

По Володимирі не сподієть ся він такої неприродної (на його гадку) покори. Зрештою — се біс діла, а не слів, котрі він лишає „лестному родови калугерів“.

Біс хули — хулить зразу Ісусови, натякаючи на Його смерть поміж двома злодіями. Дальше заявляє, що доки Володимир був хоробрий і славний, він був непотрібний Христови, а як тільки убив свого брата, став Йому милий. За той злочин грозить він Володимирови своїм гнівом:

„вложу въ мысль ему христоненавистни
 Помвсли, на языкъ же наведу безвѣстни
 Худы“.

Замість Константина буде з нього другий Юліян.

Та найнебезпечніше оружжя приготує біс тіла, котрий таке говорить про Володимира:

„Но онъ весь есть болній
 Отъ стрѣль моихъ; триста стрѣль, ядомъ напоенныхъ,
 Впурилъ ему во сердце, триста жень сочтенныхъ
 Вѣсится любовію“.

І на примірі півраної Єлени виказує він, як то за одну жінку може полити ся кров многих.

Такі ті біси. Прокопович умів викресати з тих невдячних і звичайно шаблонних статей досить життя й надати їм ріжнородні характери.

Бісам до помочи приходять Прелесть, котру очевидно вислав біс тіла. Вже висказано здогад, що Прелесть заступає на сцені 300 жінок Володимира¹⁾. Сю гадку стверджує по часті Крехівський рукопис, бо тут сказано: „Прелесть со многими другинями зоветъ Владимера“... Солодкими й підлесними словами намагаєть ся вона завернути замисли Володимира, представляючи йому красу його жінок, щоби розбудити в князя пристрасть і жаль за ними. Та вона приходить за пізно — Володимир уже рішив ся.

¹⁾ Морозовъ. Ист. рус. театра, ст. 365.

Як бачимо, вмiє Прокопович деколи схарактеризувати досить добре особи драми i влити в них правдиве життя. Передовсiм видно се на негaтивних типах, бо в позитивних тої живучості значно менше.

Приглядаючи ся стилеві трагікомедії Прокоповича, завважимо, що він любить ся в контрастах. Поганський світ ставить ся тут проти християнського, погани проти християн, поганські жерці проти християнських священників, злі демони проти ангелів. Також у розкладі дій слiдно замишування до контрастів. Перша дія пронiмає глядача жахом i відразою, друга вже повна веселих епізодів із жерцями, третя має мiшаний характер поважно-комічний, четверта зовсiм поважна, в пятій знову багато смiшного.

Вислів у драмі визначаєть ся помiркованістю й навіть простотою. Тут i там знайдемо плястичнiйший образ, декуди й реторичні фігури, але все без наміру блиснути й осліпити видця. Все те вийшло драмі Прокоповича на користь, бо вона стає бiльше зрозуміла й ясна.

Замітний ще комізм у Прокоповича. Він лежить передовсiм у відповідній характеристиці й тому він обдуманний i глибший, носить на собі виразні признаки сатири на окруженне автора. Як загалом у творах висшого комізму, не замiчають i Прокоповичеві смiшні стати своїх недостач, якими викликають правдиву веселість у пнших. Се радше (*sit venia verbo!*) фанатики своєї ідеї. Не значить се, щоб ті смiшні люди не були шкiдливi для свого окруження — противно, автор недвозначно вказує, як такі наївні глупці... оглулюють суспільність. Тому з такою злобною сатисфакцією каже автор їм самим нищити своїх ідолів. Той гумор — се з аргистичного боку безперечно найсвітлiйша сторiнка Прокоповичевої драми. Ідучи за духом свого часу, не дуже числить ся автор у комічних сценах із словами — тут i там упаде непарламентарний вислів, тут i там появить ся груба риса. Але з другого боку зискує на тім плястика. Подібні риси стрiнемо опісля в „Енеїді“ Івана Котляревського, котра є також витвором XVIII в.

З ідей, які Прокопович розвиває в драмі, замiтне відношення світської власті до релігійних справ. Виносимо вражіння, що автор ставить Володимирови в заслугу його рішучість у зміні релігії. Він, самовладний володар, „всѣхъ славеноросійскихъ странъ князь а поведитель“ (як написано в Кр.), має право — по гадці автора — й змінити віру, переводити насильно свою волю в справі віри. Виходить, що релігійні справи повинні бути підпорядковані

світській власті. Замітка князя, що він не силує нікого до нової віри, не багато тут змінє.

З того згляду дуже замітне й се, що Володимира наворачє до Христової віри не священник, а цісарський посол — отже, здасть ся, людзна світська, хоч образована в богословській діялектиці. Також в опісії хрещення Володимира майже не видно духовенства й воно грає тут зовсім підрядну ролю.

Нема в драмі Прокоповича між дівими особами ані одної жінки. Їх місце заступає хиба демонічна Прелєсть, що є властиво колективним еством. Прокопович одначе розуміє силу жіночих чарів. Тому виводить Прелєсть як персоніфікацію привабливої сили жінки, як останній і найсильнійший аргумент пекольних сил. У монольогу, повнім оживленої модуляції почувань, представляє Прелєсть Володимирови всі принади його 300 красавиць. Даремні, розумієть ся, її трудн. бо аскетично настроєний князь-неофіт поборов уже покуси жіночої краси.

Вкінці належить звернути увагу, що образи з клясичного світа, які у тодішніх українських письменників стрічають ся звичайно в пересадній многоті, виступають у „Владимірі“ дуже скромно, дарма що Прокопович був добрим знавцем клясичної старини. І так біс тіла, оповідаючи про двох князів, що стали ворогами ізза любви для одної дівчини, каже, що вони

„единой жени ради тако
Кровь людей безчисленныхъ проливають, яко
Троянская иногда брань долго ліяше,
Егда Грекомъ Елена похищена бяше“.

Опісля Фільософ, хочачи доказати Володимирови ествованне Бога, згадує про грецьких фільософів, які дійшли самі до того, що єсть Бог, а дальше говорять таке про душу:

„Платонъ бо извѣстно
Творить въ одной бесѣдѣ, яко душа наша
Єсть безсмертна, и его разумъ вси пріяша;
Единъ токмо Эпикуръ не хочеть пріяти“.

Тим і вичерпують ся ремініценції клясичної лектури, якими Прокопович сплатив єще довг своєму часови, рівночасно показуючи, що можна їх дуже обмежити.

Український державний скарб за Богдана Хмельницького.

Написав *Іван Крип'якевич*.

Про організацію української скарбовості XVII—XVIII в. не маємо досі ніякої вичерпуючої праці, нема навіть більших підготовчих студій; причина сього передовсім недостача жерел. Державні скарбові книги починають ся що-йно з 1720 рр., з давнішого часу лишили ся тільки деякі акти. Історик, що хоче студіювати тодішні українські фінанси, мусять вдоволити ся припадковими, другорядними вістками, розспаними по різних жерелах. Зокрема часи Богдана Хмельницького — епоха початкової організації козацької держави — незвичайно бідна на жерела до організації скарбу. Один єдиний гетьманський універсал про назначення цда на чужоземні товари, кілька інших актів про податки, протоколи переговорів з Москвою про фінансові справи, кілька відірваних вісток, — се й весь матеріал, яким розпоряджаємо. Нічого дивного, що ся тема не могла знайти свого дослідника.

В наших дослідках ми також не користували ся ніякими новими матеріалами. Наша мета була впорядкувати відомі досі вістки і дати до них річевий коментар. Тільки в однім напрямі пішли ми дальше. Щоби мати певнішу основу для освітлення фінансів української держави, старались ми розглянути ближше скарбовий устрій Польщі на українських землях перед Хмельниччиною. Українська держава в своїм устрою значно відійшла від Польщі, але не в однім полишили ся без змін давні відносини. Не відразу можна було перевести основні реформи, — давня організація, давні звичаї тримали ся кріпко і лишили ся довгі часи. При вивченні української скарбовості все треба мати перед очима польські форми і в них шукати пояснення, деколи й жерела тих установ.

Наша студія обіймає три частини: 1) державні маєтности, 2) фінансову організацію скарбу.

I.

Державні маєтності.

Королівщини. — Чигирин до гетьманської булави. — Млини для старшини. — Королівщини в приватних руках. — Маєтності римо-католицької Церкви. — Приватні маєтності. — Польські доходи з королівщин: кварта. — Доходи українського скарбу.

По уступленні польських військ і урядів з України 1648 р., лишився тут цілий ряд маєтностей без властителів: державні добра, маєтності римо-католицької Церкви, шляхотська власність. Ці маєтності у значній частині перейшли на власність нової української держави.

На першому місці стояли державні добра, королівщини. На основі люстрацій зперед Хмельниччини можна подати виказ тих маєтностей для земель, які ввійшли в склад державної України. Відомості маємо про воєводства кіївське і брацлавське, (третє наддніпрянське воєводство, чернігівське, не просліджене)¹).

A. Кіївське воєводство.

1. Староство Біла Церква: Безугляки, Бердники, Бихівка, Біла Церква, Бутовичі, Волоти Усте, Ворончі, Глушки, Дроздів, Дублянці, Дулицьке, Зубарі, Кишинці, Ключки, Кожанка, Красний Лісок, Латки, Ломикожинці, Любомир, Михайлове Городище, Муринці, Напрасники, Острички, Паленичяниці, Панський Млинок, Пасічна, Пилипівка, Пилипча, Пинчуки, Пищиків, Пітухи, Половецька, Прохорчиці, Руда, Селивончиці, Сидорчиці, Сиротин, Скробеші, Стугна, Сухоліси, Таборівка, Томилів, Трухончиці, Трущеків, Уляники, Усте, Хвощівка, Храпачі, Цебулине Городище, Яхни; волость Романівка: Буки, Гіршики, Жидівці (Матвіївці), Кошляки, Романівка, Сквир, Ставище, Строків, Чорнявка (Гритків); волость Нехороща: Жирделів, Крилівка, Нехороща. Разом 63 оселі.

2. Стар. Богуслав: Біївці, Більмачі, Богуслав, Дубинці, Ісайки, Лики, Мисайлівка, Ольховець, Охматів, Семнорів, Тептіївка, Туники, Улії, Щербанівка, — разом 14.

¹) Про кіївське воєводство відомості з люстрацій 1616, 1622, 1629, 1636 р., про брацлавське 1616, 1629 р. *Źródła dziejowe* т. V; пор. викази А. Яблоновського тамже т. XX, с. 165 і д., XXII, с. 514 і д. З Чернігівщини нема ніяких люстрацій; деякі відомості зібрав А. Яблоновський: *Zadnieprze, Pisma* т. III. с. 61 і д.

3. Стар. Житомир: Барашівка, Вачків, Вересн. Вишгород, Гасинці, Житомир, Петровці, Пищів, Рудно, Свинець. Станишівка. — разом 11.

4. Стар. Канів: Бабичі, Березні, Биркози, Бобовичі. Бобринця, Богачка, Бути, Вербовець, Виргани, Глинча, Грушова. Дударі, Іванків хутір, Канів, Кереборди, Клеварці, Клепачі, Ковалів хутір, Кошинець. Кришин, Курильчичі, Лазарчичі, Леплава, Литвинець, Македонці, Медведівка, Мелешки, Молчичі, Пекарське, Пнги, Пищальники. Пороги, Прохорів, Прошинчичі. Пушкарі, Райтків, Решітки, Ржавець, Ростоцький хутір, Рудки, Селище, Ситники, Степанці, Студениці, Тростянець, Тубинці. Хмільна, Чабанівка. Чаплі, Чарниші, Яблонів, Яроші, — разом 52.

5. Стар. Київ: Демидів, Київ, Милославичі, — разом 3.

6. Стар. Корсунь: Данилів, Демидів, Корсунь, Крилів, Лисянка, Стеблів, Чигирин, — разом 7.

7. Стар. Любеч: Бедюхи, Березки, Бивадки, Вялі, Геківичі. Глушець, Грабова, Грековичі, Губичі, Деражичі, Жилччі, Йолче, Кликовичі, Ковчинця, Круки, Лопатні, Любеч, Мальчин, Новосілка, Осік, Ошорнєвичі, Пірка, Сілиці, Складезії, Совичі, Убичі. Хлющ, Хрестівське. Хрусно; волость Лойова Гора: Авакуми, Ізбін, Ісаковець, Камінське, Лоїв старий, Мохів, Пізноховичі, Поповичі, — разом 37.

8. Стар. Овруч: Госсів, Межиріч, Михайлів, Овруничі, Овруч, Острівець, Руда нова, Сірківщина, Угленця, Шоломки, Ярославець, — разом 11.

9. Стар. Остер: Бердів, Бобровиця, Бодянки, Винозів, Вишгород, Гадановичева, Ждимирка, Заворище, Калита, Козар, Козелець, Красилівка, Крехів, Крогаїв, Летківці (Колині), Мокрець, Мостова слобода. Надєнівщина, Носівка, Остер, Остерець новий, Осгрів жабокрицький, Петровичі, Ржавець, Рожни, Руда, Світлнів, Семнолки, Сухні, Ямінка, Ярославка. — разом 31.

10. Стар. Черєяслав: Бережани, Биків, Білок, Глинськ, Жигмонтів, Зінків, Камінне, Краснопіль, Крукпіль, Миргород, Черєяслав, Подтава, Руссова Любинка, Чумчак, Шарп, Яблонів, Яготин. — разом 17.

11. Стар. Черкаси: Білозеро, Богушкове, Боровиця, Голтва, Дубєрів, Дунинів, Зелізкове, Ірклій, Каратуд, Константинів, Кременчук, Брєпівна. Липівське, Манджалія, Мутишинне, Нечуїв, Пищикове, Попове, Руська Поляна, Сарське Городище, Сульське, Таранове, Харковиця, Хацьке, Черкаси, — разом 25.

Київське воеводство разом 264 оселі.

Б. Брацлавське воєводство.

12. Стар. Брацлав: Брацлав, Витвичі, Гайсин, Городищі, Калужинці (Хруслинці), Карвівка, Кутківка (Яструбинці), Мачоха, Скоринці, Снітинка (Самчинці), Тютки, Щурівці, — разом 12.

13. Стар. Винниця: Винниця, Вишенка, — разом 2.

14. Стар. Літинь: Бруслинів, Вонячин, Ілліківці, Літинь, Новоселиці, Полтівці, Чортки, — разом 7.

Брацлавське воєводство разом 21 осель.

В. Чернігівське воєводство.

15. Стар. Ніжин.

16. Стар. Новгород сіверський.

17. Стар. Чернігів.

Повного виказу королівщин чернігівського воєводства не маємо; київське воєводство числило майже 270 осель, брацлавське понад 20. Сі цифри не вповні докладні: в королівщинах все була флюктуація, — одні села з державної влади переходили в приватні руки, зате повставали нові оселі, які з початку були напів пусті, згодом збільшалися і загосподарювалися. По обчисленню Ал. Яблоновського в королівщинах Київщини було к. 1625 р. 335 сільських осад і 46 міських, разом 381, в Брацлавщині 25 сільських і 6 міських, разом 31, в обох воєводствах разом 412 осель¹⁾. Коли додати до цього Чернігівщину, можна числяти королівщин на більше як 450 осель. Сі маєтности — як даліше буде означено докладніше — давали до польського скарбу коло 25000 зол. доходу.

По уступленні польських властей з Наддніпрянщини королівщини могли перейти на власність українського скарбу. Але протягом цілого гетьманства Богдана Хмельницького не видано в сій справі ніякого державного акту. Се лежало в інтересі політики гетьмана, щоби у зносинах із Польщею уникати всяких ярких виступів, — тому не порушувано ясно й питання про королівщини. В зборівськїм і в білоцерківськїм договорі забезпечується козакам побут у королівськїх маєностях (так, як уже й перед Хмельниччиною козаки мали дозвіл тут проживати), — але нема ні слова про се, хто має заряджувати королівщинами і брати з них доходи. Виразно поставлено справу тільки з Чигирином: король Іван Казимир грамотою з 12 січня 1650 р. відлучив Чигирин від корсунського староства і надав його до булави запо-

¹⁾ Źródła dziejowe XXII. s. 222—3, 241.

рожським гетьманам¹). В переговорах з Москвою 1654 р. вже говорять ся про чигиринське староство, — се староство цар затвердив при гетьманській булаві (27 марта с. с. 1654 р)²).

З сього, що Хмельницький в такий формальний спосіб — через потвердження короля й царя — старав ся набути частину королівщин для гетьманської булави, можемо мати доказ, що він задумував взагалі обернути королівщини на державні ціли, зробити з них державні добра запорожського війська. Але, на жаль, не маємо більш виразних фактів, які потверджувалиб отсі згоди. Правда, гетьман старав ся, щоби й інші висші уряди наділено маєтностями: генеральні писар, судді, осаули, також полковники і полкові осаули дістали кождей по млині „на прокормлення, що розхід великий мають“³), — але не маємо певности, чи ті млини були в королівщинах, чи в приватних маєтностях⁴).

Гетьман на кожний спосіб робив заходи, щоби удержати королівщини при державнім скарбі. Але проти сих заходів виступили інші змагання з цілями прямо противними. Вже під польським пануванням королівщини були метою атаків зі сторони шляхти-державців, що хотіли перемінити державлені маєтности на дідичні. При кожній люстрації королівщин частина державців не хотіла платити визначеного податку за державлення (т. зв. кварта), застаняючись правдивими і підробленими документами, — одні, що з тих дібр відбувають військову службу і тому повинні бути свободні від податку, інші прямо, що є дідичними власниками сих земель. Тепер, під гетьманською владою, коли український скарб — сам у непевнім відношенні до королівщин — не мав ще повної езекутиви на них, із усіх сторін пішли завзяті змагання, щоби королівщини обернути на приватні добра.

Перший крок зробив — у дивній неконсеквенції — сам гетьман. Рівночасно з тим, як одну королівщину, Чигирин, приєднував до булави, він постарав ся о се, щоби иншу королівщину добути собі на власність. Козацькі послы в Москві в марті 1654 р. переказували цареві прошення гетьмана: „щоби велів дати йому і дітям його на дідичне володіння (вотчину) город Гадяч, що

¹) Акты ЮЗРоссіи т. X, 461—2.

²) Тамже X, 496—7.

³) Московські переговори 1654 р. Акты ЮЗРоссіи X, 439, 448, 479,

⁴) Маємо звістку, що київський полковник володів млином, який перше був приватною власністю конвенту Домініканів у Києві, Акты ЮЗР. X, 625—6.

давнійше був за Конецпольським, — а він в сім місці поставить собі двір і часом приїзджаючи житиме“. Цар прийняв прошення і дав Хмельницькому та його потомству Гадач „на вічність“¹⁾. Гадач в люстрації 1636 р. зазначений як нова свобода, був королівщиною, належав до переяславського староства, а гетьман Станислав Конецпольський був його державцем²⁾.

За прикладом гетьмана, хоч без його відома, також ген. инсар Іван Впговський придбав собі царські надання на бувші королівщини: город Остер з селами та містечко Козелець і Бобрівницю³⁾, приналежні до королівщин остерського староства. Ніжинський полковник і наказний гетьман Іван Зодотаренко дістав царське надання на містечко Батурин, — се була королівщина, яку передше „денним правом“ держав канцлер Юрій Оссолінський⁴⁾. Таких надань мабуть було й більше, бо різні члени старшини просили в царя маєтностей (про се далше). Ще значнійше число королівщин дісталось у приватні руки і без формального надання. Так нпр. київський полковник Антін Жданович володів захопленою королівщиною Любечем, — і як сі добра зруйнували литовські війська, вислав до царя прошення о нові маєтності⁵⁾. Таксамо в руках козаків (кого саме, не знаємо докладнійше), була київська королівщина Демидів і остерська Мокрець; сі королівщини бажали добути для себе й київські міщани⁶⁾.

Так, як королівщини, без властителей лишилися теж маєтності римо-католицької Церкви. Вони були розмірно досить великі:

Київське біскупство: Веприк, Дорогинка, Кадлуб, Кожушківці, Короп, Коштів, Скрилівка, Снятинка, Фастів, Чорногородка, — разом 10 осель⁷⁾.

Київська капітула: Витичі, Плісецько — разом 2⁸⁾.

Київські Домінікани: Берковець, Герасимів став, Жарків млин, Клебанське, Ковальська сіножать, Котир, Луциківка, Мачохинська

¹⁾ Акты ЮЗРоссии X, 476, 497—500.

²⁾ Źródła dziejowe V, 215, Архивъ ЮЗР. VI, 1, с. 426, 430 і д., St. Oświęcima Dyaryusz, wyd. W. Czermak; с. 17 (пор. 11).

³⁾ Акты ЮЗР. X, 671—2.

⁴⁾ Акты ЮЗР. XIV, 110, 171—9; пор. Oświęcim як в. 205, Лазаревський, Описаніе старої Малороссіи II, 253—4.

⁵⁾ 1656 р. Акты ЮЗР. III, 541.

⁶⁾ Прошення м. Києва 1654 р. Акты ЮЗР. X, 626.

⁷⁾ Тарифа подимного 1628, Źródła dziej. XX, 79.

⁸⁾ Тамже, 72.

сіножать, Миколаївка, Муровець острів, Некрасівський острів, Плоцька нива, Попівка, Попківці, Пріорка, Рокошанка, Сирець, Торжківська сіножать, Труханів острів, Уварів, Федорів млин, Яцківка — разом 22.

Чорнобильські Домінікани: Лелів, Шарсів — разом 2.

Брацлавські Домінікани: Пісочин — разом 1.

Хвастівські Єзуїти: Лучин — разом 1.

Винницькі Єзуїти; Бундурівка, Замисловичі, Казаниха, Кайдачиха, Пісочин — разом 5¹⁾.

Всіх осель разом з маєтностями парохіяльних костелів було понад 50.

Козацька революція звернула ся також проти латинського духовенства і монастирів. Хоч зборівський трактат заборонив побут на Україні тільки Єзуїтам, в дійсности ніякі католицькі духовні не мали доступу до Наддніпрянщини. Їх маєтности дістали ся під управу держави і можна було обернути їх на інші цілі. Так 1651 р. гетьман надав київському братському монастиреви домініканські маєтности коло Києва, зокрема Мостище над Ірпенем і землі над р. Котирем²⁾. В Києві гетьман володів якимись маєтностями, котрі колись належали до монастиря св. Николи Пустинного; по словам ігумена Інокентія Гізеля гетьман був готов звернути їх монастиреви³⁾. Київський полковник (котрий саме, не знаємо) заняв також млин над р. Котирем; київські козаки захопили теж домініканські маєтности, як Котир, Пріорку, Сирець⁴⁾. До тих маєтностей виставляли свої претенсії так само київські міщани, доказуючи, що ті маєтности були колись міські, а місту відібрало їх католицьке духовенство⁵⁾.

Нарешті опустіли й шляхотські маєтности. Тих маєтностей по обчисленню Ал. Яблоновського к. 1625 р. було в Київщині 620 в селах і 150 в містах, разом 770, — в Брацлавщині 260 в селах і 111 в містах, разом 371, — в обох воєводствах разом осель 1141. Для Чернигівщини вказівок не маємо, але можна числити, що ціла Наддніпрянщина разом мала не менше як 1400 приватних маєтностей.

1) *Źródła dziejowe* XX, с. 567.

2) 11 I сс. 1651, Акты ЮЗР. III, с. 444—5.

3) Прошення Гізеля до царя 1654 р. Акты ЮЗР. III, 745—6, 753—4.

4) Прошення м. Києва до царя 1654 р., Акты ЮЗР. X, 624—6.

5) Тамже.

З вибухом української революції майже всі шляхотські маєтності лишилися без власників, котрі втікали на захід, або хоронилися по містах. Але як тільки народні хвилі дещо успокоїлися і козацька адміністрація обняла городи й села, давні власники почали вертатися на свої землі. Наперед привернула собі свої маєтності шляхта православної віри, котра вступила на службу у запорожським війську, потім також стали навідуватися різні „Ляхи“ — і дрібна шляхта і магнати. По зборівській умові був час, що Хмельницький спробував уложити тривкі відносини з Польщею, — тоді під охороною гетьманських універсалів шляхта в величчому числі верталася до своїх гнізд і починала в них давню господарку, — появились тоді навіть офіціалісти таких ненавиджених магнатів, як Дмитра Вишневецького і Миколи Потоцького¹⁾. Але дальші війни розбили ці звязки, польська шляхта знов мусіла втікати з України і добра її лишилися на долю шастя. Разом зі шляхтою полишили Україну також Жиди, що мали деякі власні маєтки.

Ті „пусті маєтності“ повинні були перейти тепер на власність державного скарбу. Маємо справді документ, що гетьман розпоряджався свобідно тими маєтностями і надавав їх заслуженим особам або продавав на річ скарбу. Так нпр. Хмельницький надав дубенському осаудові Левкові Константинову на володіння „двір пустий жидівський“ і сіножать пана Мянковського коло села Нісочної²⁾. Заховався також інтересний універсал гетьмана з потвердженням продажі одної маєтності Якимові Сомкові: „Ознаймемъ симъ нашимъ писаніемъ, кому бы о томъ вѣдать належало, ижъ огдалъ до скарбу нашего войскового Якимъ Сомковичъ товаришъ нашъ, сумму певную за всѣ грунта панскіи, такъ вороневскіе, яко и рагозовскіе, за которыми нивами сумму отобравши, онии въ посессію и вѣчное заживане помененому Якимовѣ подаемъ, хотячи мѣти, абы заразъ обявши, яко своими власными диспонавалъ и къ своему найлѣпшому пожитковѣ оборочалъ“³⁾.

Але дуже часто ті шляхотські добра ставали добычю різних приватних осіб, що захопили їх у відповідну хвилю, в перших

¹⁾ W. Lipiński, Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy (Z dziejów Ukrainy), с. 539, 542 і д.

²⁾ Прошення Л. Константинова і царське надання VII, 1658, Акты ЮЗР. IV, 130—1.

³⁾ Універсал 26 VI 1655 під Баром, А. Лазаревський, Изъ семейной хроники Берловъ, Кіев. Старина 1899, I, 105.

ряді козаків. Звичайно мабуть захоплювано їх без усяких правних формальностей. Так нпр. київський полковник Жданович володів „пустим містечком“ Обухів, що перше був власністю Фірлеїв¹⁾. Інші шукали якоїсь правної заслони і старалися о царські надання. Так нпр. тимонівський сотник Михайло Махаринський дістав маєтності Іляшівку і Тимонівку-Дранку на тій основі, що попередні власники, кн. Четвертинський і шл. Косаковський завинили йому якісь гроші²⁾. Сім шляхом, — хоч уже й без ніяких управнень, — Іван Виговський добув Трипілля і Стайки, Данило Виговський Прилуки, Боришпіль, Барішівку, Басань, Білгородку, Бишів, Рожів, Константин Виговський Кобизжу³⁾, Самійло Богданович Зарудний Мліїв⁴⁾ і т. ин.

Як бачимо з отсього огляду, державна власть мала до розпорядимости ріжнородні маєтності, що лишилися без власників: королівщини, маєтності римо-католицької Церкви, частину приватних дібр. Але гетьманська управа не виявляла досить ініціативи, щоби ужити ті добра на потреби держави. Приєднання Чигирина для будави, се єдиний певний факт заряджень в сім напрямі.

Через таку рівнодушність влади зросли сильно змагання приватних осіб, скермовані до того, щоби опустілі маєтності обернути на приватні цілі, зробити з них приватні добра. Таке розграблюванне публичного добра приносило державному скарбови не обчислимі шкоди, — і тоді і ще більше на будуче. На щасте сей небезпечний процес здержався ще на якийсь час. Під сам кінець гетьманства Хмельницького дізнаємося, що більша частина нових „власників“ не ввійшла зовсім у володіння наданими їм маєтностями. Про причини сього оповідав у Москві 1657 р. переяславський полковник Тетеря, — також один з тих, що дістали царські надання. „Хоч й. ц. величество його писаря (Виговського) і батька його і братів обдарував (маєтностями), — то вони нічим не володіють, бо боять ся запорожського війська“. Бояри заявили на се, що царський посол князь Трубецький оголосить війську про сі надання і тоді старшина володітиме свobodно. Але Тетеря почав тоді просити, „щоби ц. вел. не казав повідомляти військо про се, чим хто від й. ц. вел. обдарований, тому

1) Акты ЮЗРоссии III, 541, пор. Źródła dziej. XX. с. 84.

2) Акты ЮЗРоссии X, 763—6 (1654 р.).

3) Тамже, 671.

4) Тамже, 501—2.

що про се не знав і гетьман Богдан Хмельницький; а як у війську дізнають ся про се, що писар з товаришами випросили собі такі великі маєтності, зараз побють їх усіх і скажуть: вони всім військом ц. вед. служили і за государя умирали, а маєтності випросив собі один тільки писар з товаришами¹⁾. Як бачимо з сього перехід королівщин і інших опустілих дібр у приватні руки здержав ся через те, що загал козащини не хотів допустити до утворення великої власности. Але дізнаємо ся також, що й сам гетьман був противний тим змаганням, — противний до сеї міри, що старшина бояла ся признати ся перед ним до випрошення царських надань. Чи гетьман поступав так із огляду на чернь, чи з іншої причини, не знаємо, — але, конець-кінцем, королівщини і деякі інші маєтності можна було вратувати для держави.

Приходить тепер дальше питання: на скільки і як використано ті добра для державного скарбу?

Заняті маєтності тільки в малій часті були в безпосередній управі держави, чи тих державних органів, яким були віддані на прожиток (як чигиринське староство гетьманови, млини іен. старшині і полковникам). Поза тим держава могла добути дохід із тих дібр тільки таким способом, що віддавала їх у державленне ріжним особам. Се була звичайна практика в Польщі і за її прикладом ішло теж гетьманське правління.

В Польщі державний скарб давав королівщини в державленне городовим старостам, що повнили адміністраційні функції, або приватним державцям (тенутаріям). Державці збирали доходи з доручених їм маєтностей і платили державі означений податок. Доходи державців були дуже ріжнородні. Передовсім вони збирали на свій рахунок всі плоди з хліборобського господарства, найбільше з фільварків. Дальше вони могли віддавати в аренду всякі промисли в королівщинах: млини, горальні і бровари, коршми, воскобійні, виріб потажу, лови й риболовлю, також торговельно-комунікаційні доходи, як мита, перевіз і ин. На кінець їм приходили дані від підданих: чинші, подимне, осип зі збіжа, сіно, пчільна десятина, куничне, колядки, волочобне, кликівщина — і всякі інші повинности ріжнородних назв²⁾. Зі своїх держав державці платили до скарбу т. зв. кварту, четверту частину:

¹⁾ Акты ЮЗР. XI, 764—5.

²⁾ Люстрації. Źródła dziejowe V, passim.

чистого доходу. Оцінку доходів переводили королівські люстратори, означуючи подрібно, кілька несуть фільварки, кілька аренди, кілька дані підданих; від доходів державця brutto відтягали його видатки на удержання урядників (підстаростів), поправу замкових укріплень і ин.; що-йно від чистого доходу обчислювано четверту частину на державний податок, кварта. Оцінка переводила ся все на користь державців, доходи означувано низькі, тому й кварта приносила державі невеликі суми.

На основі люстрацій можемо означити досить докладно цифри доходів з королівщин на Правобережжі в 1620—30 рр. — і залежну від них кварту:

Люстрація Староства:	1629 р.						1636 р.					
	дохід			кварта			дохід			кварта		
	зол.	гр.	ден.	зол.	гр.	ден.	зол.	гр.	ден.	зол.	гр.	ден.
<i>А. Київське воеводство</i>												
Біла Церква	4527	25	—	905	17	—	—	—	—	—	—	—
Бгуслав	1350	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Житомир	2023	25	10	—	—	—	2821	10	—	564	8	2
Київ	1186	—	—	—	—	—	1286	—	—	257	6	—
Київ	3000	—	—	—	—	—	3000	—	—	—	—	—
Корсунь	6861	—	—	1372	6	—	6861	—	—	1372	6	—
Любеч	—	—	—	—	—	—	4803	13	4	—	—	—
Остер	—	—	—	—	—	—	5000	25	—	—	—	—
Переяслав	3400	—	—	680	—	—	3400	—	—	680	—	—
Черкаси	3497	—	—	699	18	—	4000	—	—	800	—	—
<i>Б. Брацлавське воеводство</i>												
Брацлав	1680	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Винниця	3128	29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Літинь	2875	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Загальна сума доходів з королівщин (по дочисленню менших держав) виходить в 1620—30 рр. для київського воеводства коло 40.000 зол., для брацлавського коло 10.000 зол. Відповідно до сього кварта булаб для Київщини к. 10.000 зол., для Брацлавщини 2.500 зол. річно, разом 12.500 зол. В десять років пізнійше, у передодень Хмельниччини, доходи державців були очевидно значно висші, бо в тім часі Наддніпрянщина незвичайно загосподарила ся, — можнаб числити доходи з королівщин у всіх

трех воеводствах (разом з Чернигівщиною) на яких 80—100.000 зол. Разом з тим і дохід скарбу, кварта, міг дійти до 20—25.000 зол.

Як зорганізовано заряд і експлуатацію королівщин в козацькій державі? Про се маємо дуже скупі вістки і мусимо вдоволити ся здогадами. Український скарб не вів у своїх добрах господарства на власну руку, — так само, як ранше польський скарб. Частину мастностей віддано державним урядникам на удержання (млини ген. старшини і полковників) і вони вже не належали до евіденції центрального скарбу. Але більшу часть земель віддано мабуть у наєм чи в аренду приватним особам і вони платили з сього щорічно означену суму. Чи ту суму числено в такім розмірі, як давнійше кварту, чи инакше, про се не знаємо нічого. Гроші ішли або прямо до центральної каси, або через провінціальні, полкові каси.

Деякі приклади. Наперед головне місто України, Київ. У Києві державні доходи за польського панування належали до уряду воеводи (не до староства, як де инше). При люстрації 1622 р. доходи воеводи означені так: з коршем, що їх арендують міщани 2000 зол., за мито, перевози, озера, подушне або торгове, обвістки, також від міщан 2100 зол., разом 4100 зол. З сеї суми на удержання підвоеводи відтягнуто 500 зол., лишила ся сума 3600 зол., від котрої приходило кварта 750 зол.¹⁾ При люстрації 1636 р. доходи означувано на 3000 зол.²⁾ Як Київ знайшов ся в козацькій державі, український скарб заявив свої права до сих доходів. Про се інформує нас урядовий акт, відомий, на жаль, тільки в скороченню³⁾: „Квит (отпись) Богдана Хмельницького, дана кїївським міщанам, — що по його приказу відібрано у міщан кїївських визначені (урочні) гроші, тисячу золотих польських, котрі вони передше платили воеводам; що до решти, чого не могли зібрати через морове повітря, подали прошення до гетьмана і він їх від усього увільнив, і се письмо для ліпшої віри дав їм з підписом своєї руки і з печатю військовою, 28 січня 1653 р.“. Як бачимо, гетьман побирав з Києва весь дохід, котрий до того часу ішов до воеводиної каси (не тільки кварту) і лиш із огляду

¹⁾ Źródła dziej. V, 130. Пор. огляд доходів в прошенню Києва до царя 1654 р. Акты ЮЗРоссии X, с. 616, 620—621.

²⁾ Źródła dziej. V, 195.

³⁾ Зі спису документів кїївського магістрату, які предложено цареві 1654 р. Акты ЮЗРоссии X, 632—3.

на виїмкові обставини 1653 р. зрік ся частини оплати; але і при тій записці до гетьманського скарбу прийшла більша сума, як приходила звичайно до королівської каси (1000 зол. зам. 750 зол.).

Се не єдина вістка. З інших жерел знаємо, що Богдан Хмельницький видавав прикази стягати систематично доходи з опорожнених маєтностей. У вересні 1649 р. слуга воеводи Адама Кисіля, висланий до його маєтностей, писав: „На всі сторони розіслано вибирати відомі данини й інші провенти; і се сказав (Виговський), що п. гетьман не думає про се, щоби мав пускати шляхотські маєтности в посесію, аж наступить соймава конфірмація постановлених пунктів (зборівських)“. Сам Кисіль на основі реляцій своїх уповноважених жалував ся тодіж: „Меди, чинші, наєтви, аренди з Києва і з відусіль беруть на Хмельницького; на останок поташі, де які були, всі попродано“¹). Се було по зборівській кампанії, — можна було розпочати спокійнішу працю і гетьман взяв ся енергічно до забезпечення доходів скарбу. Всі ті аренди, меди, чинші й інші „даннини“ та „провенти“ се звичайні доходи, що їх побирали державці з королівщин і дідичі з своїх маєтностей. Сі доходи ішли тепер, — чи всі, чи тільки в частині, — на річ скарбу. В 1657 р. царський посол робив закиди Богданови Хмельницькому, що цар не дістає з України ніяких доходів: „Тими всіма городами ти радиш і з тих городів усякі доходи збираєш на себе“²).

Які великі були ті доходи з публичних маєтностей, яку ролю вони грали в бюджеті України, сього докладнійше означити не можна. Загальні замітки подаєть ся при обговоренню всіх жерел державних доходів.

II.

Податки.

Польські податки з України. Прямі: подимне, ланове, шос, купецький донатив, жидівське поголовне. Позередні: чонове, складне, евекти, індукти, внутрішнє цдо. — Українська податкова система. Опір сїл і міст. — Українські податки: побір, чонове, цдо від чужоземних товарів. — Податки козаків і шляхти.

Щоби мати основу до реконструкції податкової системи України в часах Хмельницького, треба розпочати від перегляду по-

¹) Księga pamiętnicza J. Michałowskiego, с. 497—8, 509.

²) Акты ЮЗР. III с. 567.

датків, які обовязували в Польщі перед козацьким повстанням. При недосгачі жерел се важна основа, на котрій можна освітлити неодно темне питаннє. Звертати-мемо увагу, очевидно, в першім ряді на податки, котрим підлягали українські землі¹⁾.

З прямих податків в 1630—1640 рр. на першому місці стояло подимне. Сей податок, заведений на соймі в лютім 1629 р., обтяжував усіх властителів домів („дим“ — стільки що комни, хата). Міщани більших міст платили від більших кам'яниць по 3 зол., від менших по 2 зол., від домиків по пів зол.; передміщани від домів, де були шинки, по 2 зол., від домиків по пів зол., — таксамо й мешканці містечок. По селах і хліборобських містечках плачено від кожного дому по пів золотого. Подимне платила також дрібна загонова шляхта, — по 15 гр., пів зол. і 1 зол., відповідно до розмірів господарства. За те від подимного був вільний загал шляхти і реєстрові козаки²⁾. — В 1640 рр. подимне ухвалювано звичайно у подвійній висоті³⁾, деколи подимне віддавано ратами, „поборами“ й тому сей податок називаємо теж побором⁴⁾.

Який дохід приносило подимне з Наддніпрянщини, інформує нас урядове звідомлення, рахунок коронного скарбу з 1629 р.⁵⁾. Поборець київського воєводства зложив до скарбу на рахунок зібраного подимного 32.922 зол. 21 гр. 9 ден., до сього мав ще доплатити 6.301 зол. 21 гр. 15 ден., разом, значить ся, київське подимне давало тоді 39.224 зол. 12 гр. 24 ден. з брацлав-

¹⁾ Польська скарбовість того часу не має монографічного опрацювання і багато справ лишасть ся не вирішених. Загальні курен: O. Balzer, *Historya ustroju Polski. Przegląd wykładów uniwersyteckich*, Львів 1914, St. Kutrzeba, *Historya ustroju Polski w zarysie*, 3 вид., т. I. Korona. Львів 1912. До давнійшої епохи: A. Pawiński, *Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego*, *Źródła dziejowe* т. VIII, Варшава 1881.

²⁾ Конституція про подимне 20 II 1629, *Volumina legum* (вид. 1859), т. III. с. 290; звільнення козаків в конституції 27 XI 1629, тамже с. 311; звільнення шляхти в пактах конвентів 1632 р., тамже с. 364.

³⁾ Конституції 1642, 1643, 1646, 1647. *Vol. leg.* IV, 23—25, 31, 49, 70—71.

⁴⁾ В податкових деклараціях 1638 р. нпр.: *Województwo kijowskie, podymne dwoje poborami... Województwo braclawskie dziesięć poborów*. *Vol. leg.* III, 462—3.

⁵⁾ F. Bostel, *Rachunek skarbu koronnego z r 1629* (Archiwum komisji historycznej т. VI), с. 335, 337.

ського воєводства поборець зложив відразу повну суму 30.245 зол. 8 гр. З обох воєводств подимне давало разом 69.469 зол. 20 гр. 24 ден. На основі люстрації з сьогож часу¹⁾ можемо обчислити, кілька грошей прийшло з сіл, кілька з міст. Сільських домів рахують у Київщині 19.220, в Брацлавщині 14.250, разом 33.470. По соймовій тарифі 1629 р. селяни платили від дому по $\frac{1}{2}$ зол., — подимне з сіл приносилоб отже понад 16.000 зол. Міських домів було в Київщині 19.770, в Брацлавщині 37.670, разом 57.410; міщани платили висшу тарифу, як мешканці сіл, — на них приходить решта подимного, коло 52.000 зол., себто пересічно коло 1 зол. від дому.

В часі дальших двацятьох років подимне в Наддніпрянщині, очевидно, зросло значно: до двох воєводств прийшло ще третє, чернігівське, вся країна загосподарила ся ще більше, — нарешті в 1640 рр. подимне брали подвійно. Перед козацькою революцією дохід із наддніпрянського подимного (подвійного) міг давати 150—200.000 зол. річно, як не більше. (Шавло Тетера, пізнійший гетьман, підчас посольства в Москві в серпні 1657 р. оповідав, що він зібрав з самого київського воєводства 120.000 зол. поль.²⁾, — ся згадка мабуть відносить ся до подимного з перд Хмельниччини).

Побіч подимного був ще другий безпосередний податок, ланове. Ланове плачено з кожного лану, волоки чи осілої рілі по 15 гр., але доповнювано його з десятин снопових і інших другою такою самою сумою — разом отже 30 гр. В останнє одначе стрічаємо сей податок 1632 р., — в пізнійшому часі він вийшов зовсім з ужиття, мабуть заступало його подвійне подимне³⁾. — Ланове приносило о половину менший дохід, як подимне. В 1629 р. поборець київського воєводства на рахунок почвірного ланового зложив 17.574 зол. 5 гр., був винен ще 3.110 зол. 1 гр., — все отже ланове мало бути 20.684 зол. 6 гр. З брацлавського воєводства те саме почвірне ланове було 10.018 зол. 5 гр. Оба воєводства разом дали ланового 30.702 зол. 11 гр.⁴⁾

¹⁾ Тарифа подимного для Київщини 1628 р. Архивъ ЮЗРоссіи ч. VII, т. 1, с. 356 д. Źródła dziejowe XX, с. 65 д.; для Брацлавщини 1629 р. Źródła dziejowe XX, с. 130 д.; число домів означив Ал. Яблоневський, тамже у вступі.

²⁾ Акты ЮЗРоссіи XI, с. 745.

³⁾ Конституції 1629 і 1632 р., Vol. leg. III, 299, 341.

⁴⁾ F. Bostel, Rachunek skarbu як в. с. 332, 334.

Міста платили як прямий, але непостійний податок, що с. Сей податок впливав до міських кас і частину його міста платили в надзвичайній потребі на річ держави. Основою податку були й ґрунти й діми й доходи з ремесел. Шос бував теж подвійний. В останнє сей податок стрічаєть ся в соймових конституціях 1635 р., — годі, ствердити, чи впливав він до державної каси й пізнійше, перед Хмельниччиною¹).

Деколи були й надзвичайні податки, що обтяжували спеціально купецтво. Так 1629 р. ухвалено купецький донатив (donativum) 100.000 зол. на цілу Корону²). З цього заплачено міста київського воєводства 4.350 зол., міста брацлавського воєводства 700 зол., — разом 5.050 зол.³). Перед Хмельниччиною сей податок можнаб прелімінувати в двоє більший — 10.000 зол.

На кінець безпосереднім податком було й жидівське поголовне, котре в 1640 рр. на цілу Корону числено на 60—70.000 зол.⁴). З цього податку на Наддніпрянщину приходилоб, — як узяти анальоґічно з купецьким донативом, — 3—4.000 зол. Перед козацькою революцією числимо се поголовне 8.000 зол.

З посередних податків на першій місці стояло чопове. Се був податок від напнтків, — пива, горівки, меду. Плачено його від ціни напнтку в бочках, себто в мірах en gros: від кожного 1 гроша ціни 1 денар, деколи 2 денари податку. Чопового держава не побирала прямо до каси, але арендувала дорогою ліценцією, хто дасть більшу суму. По 1638 р. чопового не стрічаємо в конституціях, — не можемо сказати, чи його вже не стягано, чи може чопове вважали звичайним, сталим податком і тому нема про нього згадки⁵). В 1629 р. київське воєводство зложило чопового за один квартал 3.543 зол. 7 гр. 6 ден., брацлавське 1911 зол. 17 гр.⁶). За цілий рік київське чопове малоб давати понад 14.000 зол., брацлавське коло 8.000 зол. — разом коло 22.000

¹) Пор. конституції 1629, 1635 р. Vol. leg. III, 302, 425; в конституції 1643 р. зазначено при жидівським поголовнім, що плачення його не звільняє від шосу і ин. податків, „коли будуть від річипосполитої ухвалені“. Vol. leg. IV, 37.

²) Vol. leg. III, 292.

³) Bostel, Rachunek, як в. 342—3.

⁴) Конституції 1642, 1643 р., Vol. leg. IV, 26, 37.

⁵) Конституції 1629, 1633, 1638 р., Vol. leg. III, 304, 386, 462.

⁶) Bostel, Rachunek, як в. 338—9.

зол. З огляду на розвиток горівчаного промислу в 1648 р. сей податок міг дати 50.000 зол.

З чоповим було звязане складне винне, оплата від вин, привезених із заграничі. Висота оплати була залежна від роду чи марки вина: так пир. за угорське вино чужинці платили 4 зол. від бочки, коронні горожани по 2 зол., від моравських вин по 15 гр. від ведра, від волоських по 16 гр. від барила. Складне побирали тільки в деяких містах, призначених на склад. Право складу мав здавна Київ; в 1635 р. установлено склад на волоські вина в граничних подільських містах: Камяниці, Барі, Шаргороді і ин. та в брацлавськiм Чачальнику¹⁾.

Від товарів, вивожених із держави, побирали цдо, зване евектами (evecta). Чужинці платили спершу 4% вартости товару, згодом 2%, коронні купці половину сього, спершу 2% потім 1%. Се цдо плачено в граничних коморах або в містах, із котрих вивожено товар. Не побирали його прямо до скарбу, а віддавано в аренду дорогою ліцитації. В конституції 1643 р. зазначено, що евекти приносять річипосполитій малий дохід; в 1647 р. вони одначе почислені між звичайними податками²⁾.

Цдо від товарів привожених до держави звало ся індуктами (inducta). Сей податок заведено 1643 р. як надзвичайний, але 1647 числено його вже між звичайними доходами. Висота цда була 2% вартости товару; платили його і чужинці і коронні горожани. Цду підлягали дорогоцінності, золото, срібло, люкеусові і модні вироби, сукно, полотно, металеві товари, зброя, коріння, фугра, шкіри, коври, худоба, напнтки. Індукти плачено в граничних коморах. Для Наддніпрянщини важні були комори 1) від Волощини: на Поділлі Камянець, Яришів, Сребрія, Усте, Могилів, Яруга, Шаргород, Бар, в Брацлавщині Камениця, Рашків, Монастирище; 2) від Московщини: Білоусівка, Чорнобиль, Брагинь, Лоїв, Чернигів, Новгород, Усте, Ніжин, Батурин, Котоп, Красне, Ромен, Гадач, Київ, Печерський монастир, Черкаси, Кременчук³⁾.

Деколи стрічаєть ся также внутрішнє цдо. Так 1629 р. ухвалено надзвичайний податок „від купців і перекупнів“; сьому

¹⁾ Конституції з 1629, 1632, 1635, 1647 р. Vol. leg. III. 305, 341, 417, IV, 51; привілеї Києва Акты ЮЗРоссии X, с. 637.

²⁾ Конституції 1629, 1634, 1643, 1647 р. Vol. leg. III, 305, 341, 417, IV, 35, 52.

³⁾ Конституції 1643, 1647 р. Vol. leg. IV, 35, 39—43, 52.

податкови підлягала продажа соли, олова, заліза, салітри, вина, оселедців, воску, лою, коріння, шовків, дорогоцінностей і ин.¹⁾ Зібрано сього податку в Київщині, — з самого Києва за один квартал 234 зол., з инших міст 45 зол. 26 гр. 3 ден.; з Брацлавщини суми не подано²⁾. Весь сей податок в Наддніпрянщині ледви чи приніє більше як 1.500 зол. за цілий рік. В двадцять років пізнійше можна числити його подвійно, 3.000 зол.

Се головні податки, котрі побирав коронний скарб в 1630—1640 рр.: прями — подимне, ланове, шос. купецький донатив, жидівське поголовне; посередні — чопове, винне складне, евекти, індукти, внутрішнє цло³⁾.

З хвилею, як наддніпрянські землі знайшли ся під козацькою управою, український скарб міг зайняти сі ріжнородні жерела доходів.

Які були погляди гетьманського правління на оподаткування населення, про се дізнаємо ся хоч дещо з московсько-українських переговорів 1654 р. Говорено тоді про передання українських доходів в царські руки. Богдан Хмельницький підчас переговорів у Переяславі мав згодити ся, „щоби великий государ, й. ц. вел., приказав з городів і міст ті побори, що дотепер збирали ся на короля і на римські кляштори і на панів, збирати на себе, государя“, гетьман жадав тільки охорони для монастирів⁴⁾. В Москві козацькі посли жадали, щоби в городах дозволено на вибір добрих урядників і вони віддаватимуть „належний прихід“ до царського скарбу; в царськім рішенню до сеї точки сказано докладнійше про „доходи грошеві і хлібні і всякі“⁵⁾. При статі про привілеї двох висших станів, козацтва і шляхти, зазначено характеристичне становище: „А як се одержимо, самі матимемо перегляд між собою, і хто козак, матиме козацьку вольність, а хто пашенний селянин, той буде віддавати звичайну повинність й. цар. вел., як і пердше було“⁶⁾. В царській грамоті до гетьмана зазначено, що на

¹⁾ Vol. leg. III, 291.

²⁾ Bostel, Rachunek як в. 339.

³⁾ Инші податки не дотикали прямо Наддніпрянщини, як нпр. водне цло (фордан), четвертий гріш руський. — або буи незначні як фірманки, прасолки (пор. Конституція 1647 р. Vol. leg. IV, 52), тому при них не здержуємо ся.

⁴⁾ Акты ЮЗРоссіи X, с. 236.

⁵⁾ Тамже с. 447, пор. 478—9.

⁶⁾ Тамже, 450.

платню війську мають іти доходи „з усіх городів, з міст і з повітів, з усяких аренд, і чиншеві (оброчные) гроші по давнім звичаям“, але з застереженням: „инших ніяких лишніх поборів з міщан брати не веліли, щоби від того міщанам не було ніякого утеску“¹⁾.

З порівняння тих заяв і висловів виходить, що Богдан Хмельницький мав намір: а) задержати дотеперішні податки („як передше було“, „по давнім звичаям“, „що збиралося на короля, кляштори, панів“), — (б) головню оподаткувати селян і міщан, а звільнити від податків козаків, духовенство — і шляхту.

Се був поворот до відносин, які панували в Польщі. В річипосполитій весь тягар податків налягав на селянство і міщанство. Селяни платили ланове; подимне і всякі дані на панів; міщани крім подимного були обовязані до шосу, чопового, надзвичайних донатив, їх теж головню обтяжувало складне, евекти, індукти і инші торговельні оплати. Инші стани платили розмірно мало: як православне духовенство, так і козаки; шляхта була свободна від усяких податків.

Але відновити сі порядки в українській державі не була легка річ. Уклад суспільних сил був тут значно инший, як у Польщі. Козацька верства зайняла перше місце в державі і забезпечувала собі соціяльну перевагу новими привілеями, але не могла вже зайняти того всевладного становища, яке мала шляхта в річипосполитій. Козацтво муіло члєдити ся з иншими, низшими станами, які помагали йому у визвольній боротьбі, — не могло іти проти них. Сі-ж упосліджені досп стани домагали ся для себе як не участи в управі, то хоч полєкші в суспільнім положенню.

Селянство від початків повстання війшло у великім члєді в козацькі ряди і почало користати з козацьких привілеїв. Сам Богдан Хмельницький серед війни піддержував сі селянські змагання і не давав послуху намовам шляхти, „щоби черни відступив, — щоби хлопи орали, козаки воювали“²⁾. Згодом змінила ся гетьманська політика, — козаків обмежено реєстром, селяни мали вернути ся до підданства. Але селянство і дальше заслонювало ся козацьким присудом і не хотіло іти під панську зверхність. Слуга Адама Кисіля, що пробував зібрати даннини для свого пана, писав у вересні 1649 р.: „Народ у своїх змаганнях не устає, —

¹⁾ Тамже. 569.

²⁾ Діярій Мясковського 23 II 1649. Księga pam. s. 375.

і саме тепер ще гірший, як був торік. На ніякі листи (гетьманські універсали) не вважають; хоч ми їхали і з козаками, на кількох місяцях задержали нас і ми були у великій небезпеці¹⁾. Гетьман перестерігав шляхту, що вертала ся до своїх дібр, щоби числила ся з тим настроєм народа: „щоби всіх підданих у всіх провентах взагалі задпшили, самим тільки шинком і млинами контентуючись“²⁾ — себто, щоби не стягали ніяких даний, а вдоволяли ся посередніми доходами, з аренд.

В таких відносинах важко було думати й про податки на річ держави. Але згодом привілейовані верстви вернули ся знов до своїх прав. Шляхта, духовенство (монастирі), за ними також козацька старшина помалу опанували села і стали силувати підданих до давних обовязків. Знов появили ся старі мита, мостовщини, перевози³⁾ і всякі селянські повинности. Аж тоді, як уже добре утвердило ся підданство і нові пани без труду добували „відомі провенти“, настав час, щоби й держава упімнула ся о належні їй податки.

Друга верства, оподаткована в Польщі, мішанство, пережило теж деякі перемини. Менші міста й містечка дістали ся під твердий козацький присуд: ті міщани що не стали козаками, мусіли платити податки і нести повинности таксамо, як були обовязані давнім старостам. Зпід тих обовязків можна було добутись за ласкою гетьмана, що міг дати звільнення від деяких податків, — такий охоронний лист дістав нпр. Козелець⁴⁾. Більші міста, які мали маґдебурське право, були через се забезпечені від надмірних податків. Але й вони старали ся добути полекші для себе ще иншим способом, — піддаючи ся під царський протекторат. Так місто Київ у посольстві в Москві 1654 р. згодило ся платити цареві всі дотеперішні податки, — рівночасно з тим випросило собі звільнення від плачення на 10 років⁵⁾. Сього зобовязання для царя Київ не потребував виконувати⁶⁾, бо царський скаרב взагалі не мав змоги стягнути податків з України, — але царська грамота дала йому бажану охорону перед зарядженнями гетьмана: київські мішани з того часу могли відмовити українській.

1) Księga pam. s. 497.

2) Пункти з IV, 1650 р. Z dziejów Ukrainy s. 539.

3) Реляція Ф. Бутурлина з 10 I сс. 1654, Акты ЮЗР. X, 243.

4) Універсал 10 X сс. 1656, Акты ЮЗРоссии III, 548—9.

5) Акты посольства, Акты ЮЗРоссии X, 624, 625, 650.

6) Київ платив введом тільки якісь „малі доходи“ — реляція Бутурлина 1657. Акты ЮЗР. III, 567.

державі всяких податків! — Окреме привілейоване становище мали ніжинські Греки, що могли вести торгівлю без митних оплат¹).

Всі стани, — чи взяти мішанство і селянство, чи козацтво, шляхту або духовенство, — займали супроти держави становище еґоїстичне, вузько класове. Дуже сильно відзивалися тут традиції польської річипосполитої... Перед молодію українською державою отвіралася важка дорога, — державний скарб міг лишитися без всякого забезпечення...

Котрі податки справді побиралися на Україні, до сього маємо вістки дуже скупі.

Найбільш повне жерело — се московський протокол переговорів з козацькими послами, Павлом Тетерею і товаришами в Москві 1657 р. Царські бояри питали послів, чи на Україні збираються податки на удержання війська, як се проєктовано підчас переговорів 1654 р.; послі відповіли, що „тих приписаних поборів до сього часу не збирають“. На питання, чи з тих поборів можна оплатити військо, послі відповіли: „що на заплату запорожському війську тих поборів буде й забагато; а всі аренди зачнуть збирати до царського скарбу. А хочби ті побори збирали з кожного селянського двора по золотому польському або і по два, і того збереться не мало, — про се він Павло (Тетера) знає певно, тому, що сам збирав побори у київському воєводстві і збирав з київського воєводства 120.000 золотих польських, а руських числити 20.000 рублів; а якби точно вибирати, то з того київського воєводства булоб і з 50.000 червоних золотих. А в ніжинському і в інших повітах полковники збирають із двора по 2 і 3 золотих, кажуть, що на гетьмана, а гетьману хоч і дадуть, то й не все, а користуються тим полковники“²).

Всім оновіданні згадують ся два роди доходів, аренда й побори. Аренди — се, як знаємо, доходи з різних промислових і торговельних підприємств (млинів, горалень, коршем, мит і ин.), які держава віддавала в наєм приватним особам; вони впливали до скарбу головно з бувших королівщин. Побори се вже справжній податок. На основі характеристики козацького полковника можемо ствердити, що побір се те саме, що давнє подимне. Пригадаємо, що подимне стягали від кожного замешканого дому.

¹) Гетьманський універсал 9 V 1657, А. Лазаревській, Описаніє старої Малоросії II, с. 58—59.

²) Акты ЮЗРоссии X, с. 744—5.

і в селах і в містах, у висоті від $1\frac{1}{2}$ зол. до 3 зол. Побір так само має стягати ся з кожного селянського двора, висота його означаєть ся 1—2 зол. або й 2—3 зол. Що побір виходив із давнійшої традиції, бачимо з того, що Тетеря покликуєть ся на попередню практику в київськiм воеводстві. Зміну назви можна легко витолкувати: подимне віддавано ратами, „поборами“. — так і весь податок названо побором. Але й давня назва подимного ще не забула ся, так нпр. царська грамота на вольности Києву згадує про обовязок платити подимне¹⁾. З сеї вістки бачимо теж, що побір не був спеціально селянським податком, як се виходилоб із козацького оповідання („з кожного селянського двора“), а обовязував і міста.

Але хоч традиції подимного-побору були ще свіжі, український скарб не відновив сього податку в цілій державі. В оповіданню Тетері зазначено досить виразно, що побір не обовязував загально, а збирали його тільки в деяких полках, нпр. в ніжинськiм. Чи так було ізза слабкої езекутивн, чи з інших причин, — се питання до розвязки.

Побір-подимне се податок для всего осілого населення, і в селах і в містах. В давній податковій системі з польського часу був дальше цілий ряд податків, що обтяжували самі міста. З тих податків в українській державі згадуєть ся чопове. В царській грамоті для Києва 1654 р. читаємо, що київські міщани просили, „щоби ми, вел. гос., їх підданих наших ізза їх знищення помилували в поборах, коли піchnуть збирати у всій землі посполитій подимне і чопове на заплату воєнним людям, дати їм полекшення на двацять літ. І ми, вел. гос. ...веліли їм дати полекшення на десять літ; а як ті свобідні роки відійдуть, і наш цар. вел. указ про побори буде зроблений, вони мають сі побори збирати і віддавати до скарбу нашого цар. вел.“²⁾. Податок від напiтків належав до найважнійших державних доходів, — про се дуже важне свідоцтво Павла алепського: він каже, що „Хмельницький віддає в аренду всі цлові збори на границях держави, й також доходи з меду, пива й горівки за сто тисяч динарів цловим поборцям“³⁾.

Про інші міські податки можна висловити тільки здогади. Винне складне мабуть лишило ся разом із чоповим, на скільки

1) 16 VII сс. 1654 р. Акты ЮЗР. X, с. 650.

2) Акты ЮЗР. X, с. 650—1.

3) Чтенія моск. общ. ист. и древн. 1897, IV, с. 36.

взагалі підчас воєн торгівля вином могла розвивати ся на більшу міру. Шос вийшов з ужиття мабуть еще в 1630 рр. і ледви, чи його відновляли. Про надзвичайні донативи не маємо ніяких вісток.

Дуже цінним жерелом для пізнання української скарбовости є універсал Богдана Хмельницького з 21 квітня сс. 1654 про заведенне цда на чужоземні товари. Се єдиний документ сього рода, що дійшов до нас. Потребу сього податку універсал мотивує тим, що є „великий розхід на чужоземних людей, а приходів мало на ті розходи“. „Тому розглянувши се, як здавна перед тим бувало, дали ми екзакцію скарбову від купців чужоземних, себто від Греків, Вірмен і Турків, Евстафієви Стамачаснкови, котру повинен вибирати і віддавати до скарбу нашого військового... Оплатам підлягали товари „московські“ і „турецькі“, і ті, котрі привожено з чужих земель, і ті, що з України вивожено. Такса на товари була така:

а) московські товари:

від сорока соболів — 6 зол.

від сорока пупків соболіх — 2 зол.

від сорока куніць — 2 зол.

від бунта лисиць — 2 зол.

від інших товарів від 100 талярів битих — 5 зол.

б) турецькі товари:

від шовків, коверців, килимів, завоїв, поясів, мусульбесів, киндяків і інших „дрібних і ріжних“ товарів від 100 талярів битих — 2 тал. левкові биті.

від кожної кипи габи — по 1 леву.

від золота, срібла, дорогого каміння, перел, від 100 талярів битих — по 5 зол.

Від оплати цда не були свобідні також купці, що їхали разом з чужоземними послами. Українські купці, котрі під своїм іменем перевозили би чужоземні товари, підлягали карі: їх товар конфісковано, половину діставав військовий скарб, половину поборець цда. Всякі давнійші звільнення від оплат з заведеннем цда скасовано, „щоби і найменша шкода скарбови нашому військовому не була“.

На яких прикладах взорував ся український скарб, заводячи се цдо, годі певно сказати. Українське цдо відповідає в сути річи польським індуктам і евектам, але в подробицях є надто великі ріжницї, щоби можна вважати польський взір рішаючим. Україн-

ське цдо обіймає тільки деякі товари, — футра, східні матерії й убрання, дорогоцінності; в польській тарифі 1643 р. наложено цдо також на сукно, полотно, металеві вироби, коріння, вино, шкіри, худобу і ин. Польська тарифа означає однакове цдо на всі товари: по 2 зол. від 100. В українській тарифі також є основна такаса від 100 талярів (= 250 зол. пол.) по 2 зол., але поза тим на різні товари наложено цдо різної висоти, раз менше, раз більше. Можна додати й се, що в універсалі Хмельницького є деякі товари, яких польська тарифа не знає: соболі пупки, мусульбеси, киндяки, габи. Українське цдо може й навязувало до давнійшої традиції, але при тім головно мало на оці українські торговельні відносини і такі доходи, на які міг числити український скарб.

Се цдо належало до найважніших державних доходів; по свідощтву Павла аленського (див. вище) цлові побори на границях разом з арендою напнтків приносили скарбові сто тисяч динярів (червоних золотих).

Лишаєть ся ще відповісти на питання, чи до податків в українській державі були обовязані тільки міщани й селяни, чи також привілейовані стани, — козаки й шляхта. Про козацькі податки і данини маємо тільки випадкові вістки і се — характеристична річ — з нагоди заходів о звільнення від них. Підчас переговорів з московськими боярами в Переяславі в січні 1654 р. гетьман жадав, щоби цар „з їх воєнних людей мита і мостовщини і перевозу брати не велів“¹⁾. В Москві в марті 1654 р. козацькі послы домагали ся, щоби з козацьких вдів і сиріт не брано ніяких поборів, аж діти підростуть до служби²⁾. В липні 1655 борзеньський сотник Петро Забіла писав до ніжинського полковника й наказного гетьмана Івана Золотаренка: „Полковники і сотники українські просили пана гетьмана о вільність від показанщини; тому і я, почувши про се, осмілив ся просити, і про се була устна розмова з паном писарем і з паном гетьманом, — і так наш полк сіверський від того податку зробив свободним і про се до руки дав писемце для памяти до в. мил., щоби в. мил. сього перестерігав“³⁾. Сі звільнення свідчать, що козаки з правила платили деякі податки, як посередні (мити), так і прямі (побори); але в козацькім стані було рішуче

¹⁾ Акты ЮЗРоссии X, с. 243.

²⁾ Тамже X, с. 440.

³⁾ Тамже XIV. с. 701—2.

змагання скинути з себе всякі податки в імя клича: „хто козак, той мати-ме козацьку вольність“¹⁾.

Шляхта мабуть теж підлягала деяким податкам, але таксамо, як козаки, намагала ся увільнити ся від них. Зразком такого звільнення може бути універсал Богдана Хмельницького з 1656 р. для Лаврентія Борозни, власителя сіл у стародубовськiм полку: заборонено війську робити там які небудь кривди „ані теж найменших екзакцій, поборів і підвод брати“²⁾.

III.

Організація скарбу.

Доходи. Розходи: дипломатія, військо. Критичний стан скарбу. Скарбові уряди. Відношення до Москви.

На основі дотенерішнього розгляду можемо вясувати собі, як виглядає бюджет України за гетьманства Хмельницького.

Український скарб побирав доходи: а) з маєтностей (б. королівщин, дібр римо-католицької церкви, деяких приватних), б) з податків. Податки знаємо такі: побір або подимне, чопове, цдо від чужих купців, — інші непевні або докладно неозначені.

Яку суму давали ті доходи?

До означення сього можуть бути нам помічні цифри доходів з Наддніпрянщини, що ішли до польського скарбу перед революцією. З попередніх обчислень можемо дати такий перегляд:

	к. 1630 р.	к. 1648 р.
кварта	12.500 зол.	20—25.000 зол.
подимне	70.000 „	150—200.000 „
ланове	30.000 „	— „
шос	?	?
купецький донатив	5.000 „	10.000 „
жидівське поголовне	4.000 „	8.000 „
чопове	22.000 „	50.000 „
винне складне	?	?
евекти	?	?
індукти	?	?
внутрішнє цдо	1.500 „	3.000 „
разом	145.000 зол.	241—296.000 зол.

¹⁾ Козацькі домагання 1654 р., Акты ЮЗР. X, 450.

²⁾ Акты ЮЗР. III, с. 546 (пор. с. 544), — чи універсал не підроблений, лишаємо без розгляду.

Хоч не можемо означити всіх податків¹⁾, то все таки загальна сума доходів коло 300.000 зол. поль. річно дає вже міру, кількодіставав з України польський скарб у передодні Хмельниччини.

Чи доходи українського скарбу були такі самі, чи більші, чи менші? Рішити се нелегко. Через воєнні відносини деякі доходи стали очевидно низші. Так дохід з королівщин, хоч із деяких місцевостей був хвилево висший (Київ), взагалі підупав, бо багато маєностей запусіло через війну. Безпосередні податки, як побір подимного, у декотрих околицях може збільшилися (ніжинський полк), але в інших місцях не обов'язували цілком або були невеликі наслідком знищення і вилюднення. До того всі стани — кождий у своїм інтересі — старалися скинути з себе тягар прямих податків. Діакон Павло аленський мав вражіння, що на Україні взагалі ніхто не платить податків. „Ніхто не бере з них (козаків) ні десятини, ні нічого подібного, — вони вільні від усього; і в таким положенні знаходять ся всі піддані сторони козаків: не знають ані податків, ані гарача, ані десятини“. Зате дуже зросли посередні податки, як аренда напиків і заграничне цдо, — се були головні доходи українського скарбу. Ще раз приведемо клясичні слова діакона Павла: „Хмельницький віддає в аренду всі цлові збори на границях своєї держави, а також доходи з меду, пива й горівки — за сто тисяч динарів цлових ноборям. Се вистане йому на цілий рік. Крім сього він не бере нічого“²⁾. Ті слова відкривають перед нами основи української скарбовости того часу: державні доходи ішли головне з посередніх податків; безпосередні податки стояли на другому місці. Сума 100.000 динарів (червоних золотих), яку приносили аренди й цда, дає що найменше 300.000 поль. золотих, себто тільки саме, що виносили українські доходи польського скарбу перед 1648 р.³⁾. Отже молода українська держава мала доходи не менші, як колись Польща з Наддніпрянщини, — а радше більші.

¹⁾ Найбільше важна прогалина се недостача відомостей про цда (індукти й евекти), — не можемо порівняти сього доходу з українським заграничним цдом, про котре знаємо дещо більше.

²⁾ Чтенія I. cit.

³⁾ Треба піднести ще раз застереження, що серед польських доходів не знаємо, як високі були цда. Зате знов сума українських доходів з аренди і цда могла бути значно висша; червоний золотий в тім часі мав вартість 3—6 зол. поль., отже 100.000 черв. зол. дає 300—600.000 поль. золотих. (Пор. А. Szelagowski, Pieniądz i przewrót cen w XVI i XVII w. w Polsce, Львів 1902, с. 243—5).

Розходи скарбу в ті часи можемо означити в загальному нарисі. Головні видатки йшли на удержання війська і дипломатії: „На корми послам і на всякі військові потреби“, як говорив гетьман. В удержання війська числено також адміністрацію, бо військові уряди повнили всю цивільну службу.

Кошти удержання дипломатії були дуже значні, — знаємо, що на покриття їх наложено цдо на чужоземні товари. Гетьман вислав велике число послів і агентів до всіх сусідніх держав, — ще більше число чужих послів і післанців приїздило на Україну. Які гроші діставали українські послы, що їхали за границю, про се не маємо вісток. Чужі послы на Україні мали все удержання, підводи, послугу і т. д. і зі скарбу діставали якусь суму в дарунку. Так московський посол Григорій Неронов 1649 р. дістав „в дорогу на корм“ 750 ефимків себто 100 зол. пол.¹⁾; другий посол 1650 р. Василь Унковський 90 малих ефимків — орлянок (иб. 90 зол.); третій Родіон Стрешнев 1651 р. дістав 130 левків (понад 200 зол.)²⁾. Австрійський посол Шарцевич 1657 р. дістав всього 18 таларів (28 зол.)³⁾. Се не були великі суми, але разом з іншими видатками на послів давали все такж значний розхід.

Кошти удержання війська подали українські послы в Москві 1654 р.⁴⁾. Означили там подрібно, кілька платні грішми мають діставати члени старшини генеральної, полкової і сотенної та всі козаки. На основі сих інформацій можна зложити такий перегляд⁵⁾:

Уряд	Платня	Сума
1 ген. писар	1.000 зол.	1.000 зол.
1 ген. обозний	400	400
2 ген. осаули	400	800
2 ген. судді	300	600
1 судейський писар	100	100

¹⁾ Акты ЮЗР. III, с. 569.

²⁾ Акты ЮЗР. VIII, с. 314, 356, X, с. 136.

³⁾ J. Rajacevich, Peter Frhr. v. Parchevich, Archiv f. österr. Gesch. т. 59, с. 337.

⁴⁾ Акты ЮЗР. X, с. 448, 451, 479—483.

⁵⁾ До подробиць сього обчислення замітимо: було тоді 17 полків, в кожному полку є 2 полкових осаулів, 1 писар, 1 хорунжий; число сотень в реєстрі 1649 р. подано 249, але тоді не вчислені тут полк білоцерківський і паволоцький, — в 1654 р. при реєстрі 60.000 мабуть було сотень більше, але беремо мінімальне число 270.

Уряд	Платня	Сума
1 гетьм. бунчужний	50 зол.	50 зол.
1 гарм. хорунжий	50	50
17 полковників	200	3.400
34 полк. осаули	200	6.800
17 полк. писарів	50	850
17 полк. хорунжих	50	850
270 сотників	100	27.000
270 сот. хорунжих	30	8.100
60.000 козаків	30	1.800.000
артилерія		10.000

разом 1.860.000 зол.

Ся велика цифра, — майже два мільйони, — мала поки ще тільки теоретичне значіння. В дійсности війська було більше, як 60.000, і ті гроші не висталиб на нього. В 1654 р., як цар прислав для війська дар (понад 30.000 зол.), гетьман і старшина заявили, що в ніякий спосіб не можна поділити тих грошей між козаків, — поділ викликав би невдоволення і бунти¹⁾. Зі слів Тетері 1657 р. знаємо, що військо взагалі не діставало платні і се підірвало дисципліну в армії: „Тих умовлених поборів до сього часу не збирано й заплати старшині і козакам по ц. в. указу не давано. А якби по ц. в. указу ті побори збирали і вей старшині і козакам була заплата, тоді їх служба булаб охотна і кожен служив би не з лїнивством. А через те, що тепер не дають їм ніякої заплати, вони служать лїново: хто й піде на службу, не так беть ся, як глядить назад; а старшина не вмє їх нарядити, бо нема що їм говорити і нема чим присилувати. Та якби їм давали гос. плату все по указу, не моглиб закинути нічого і служилиб по неволі і зі служби ніхто не втікав би...“²⁾.

Як із сього оповідання бачимо, хоч і платні поки що не плачено, то скорше чи пізнійше державний скарб мусів виконати сей обовязок. Але на сю хвилю для української скарбовости була готова катастрофа. Державні приходи не доходили до пів мільйона, розхід мав бути коло двох мільйонів: недобір непропорціонально великий!

Чи гетьманське правительство знало грозу ситуації, чи думало про реформу фінансів? Реформа могла йти в двох напрямках:

¹⁾ Акты ЮЗР. X, с. 689—697.

²⁾ Тамже XI, с. 744.

перше — збільшити доходи скарбу, друге — зменшити розхід на військо. Не знаємо певно, чи роблено що в яким напрямі.

Заведення нових податків (цда 1654 р.) вказувало, що скарб шукав нових жерел доходів. Справу удержання війська спробовано розв'язати ще в той спосіб, що прошено в царя постійного „жалування“, — але цар відмовив (про се далше). І так до кінця життя Хмельницького сі питання лишили ся невияснені. Але в сім критичнім положенню державного скарбу була одна з найважніших причин „руїни“.

Про технічну сторону скарбової організації можемо сказати небагато.

Найважніші скарбові справи рішав сам гетьман. Так універсал 1654 р., яким заведено новий податок від чужоземних товарів, виданий від імени самого гетьмана, — без ніякого зазначення, що податок заводить ся з доручення ради або по нараді зі старшиною. Так само 1655 р., коли іде о звільнення від показанщини, полковники і сотники просять о се гетьмана. Вплив на скарбовість мав мабуть тільки головний дорадник гетьмана, генеральний писар Іван Виговський: борзєнський сотник Петро Забіла переговорює з ним про знесення показанщини у ніжинським полку.

З 1655 р. маємо згадку про „гетьманського підскарбія“. Був ним „чигиринський козак Іван“¹⁾. Се мабуть ніхто инший, як Іван Ковалевський, військовий осаул, що рівночасно повнив якийсь двірський уряд в Чигирині (один з сучасників називає його „майордомом“ Хмельницького)²⁾. Можемо висловити здогад, що до нього належала тільки технічна сторона скарбових діл, держання каси.

Окреме становище займали поборці державних доходів або військові індуктори чи екзактори³⁾. Індуктор не був державним урядником. Він був тільки арендарем деяких публичних доходів: за якусь суму брав він в аренду податки чи ошлати, що мали впливати до державної каси. „Хмельницький віддає в аренду всі цлові збори на границях своєї держави, а також доходи з меду,

¹⁾ Реляція Родіона Стрешнева під 25 і 29 XII сс. 1654. Акты ЮЗР. X, с. 117, 133.

²⁾ Діарій облоги Львова 1655 р., Жерела до іст. України VI, 129.

³⁾ Назви індуктора не стрічаємо в актах Хмельниччини, хоч вона мабуть була прийнята, — знаємо її з пізніших згадок; пор. Акты ЮЗР. XIII, 536 594, 611; військовий екзактор згадує ся за Брюховецького, Лазаревскій, Описаніє Старой Малороссіи II, с. 59.

пива й горівки цловим поборцям“, — каже Павло алепський. — Але держава давала поборцям деякі привілеї, щоб вони могли успішно збирати податки і в той спосіб забезпечували скарбові його приходи. З універсалу Хмельницького, котрим заведено ціло на заграничні товари, знаємо імя одного з таких екзакторів: „дали ми екзакцію скарбову від купців чужоземних.. Евстафієви Стамачаснкови, котру повинен вибирати і віддавати до скарбу нашого військового“¹⁾. Прізвище екзактора подане тут з помилкою: в дійсності се Остафій Остапатенко або Астаматій; з роду він був Греком; в пізнійшій часі займав ще важніші становища, за Дорошенка був українським резидентом в Портї, потім став близьким дорадником Юрія Хмельницького; умер 1678 р.²⁾ Про його діяльність в українським скарбі на жаль не знаємо нічого ближшого.

В полках скарбові справи вели самі полковники. Як бачимо з оповідання Тетері, деякі полковники присвоювали собі компетенцію самого гетьмана, — заводили нові податки (побори в ніжинським полку). З правила полковники мали збирати податки і відсилати їх гетьманови. Як знаємо, були при тім надужиття, — деякі полковники відсидали до військового скарбу лиш невелику частину доходів, більшість брали собі. Крім закидів, висловлених Тетерею, знаємо ще один такий факт з Києва: скинений полковник Евстахій Пішко не слухав гетьманського приказу і не хотів віддати „збірних грошей“ новому полковникови³⁾.

При деяких полках є теж уряд полкового підскарбїя. Так в Чернігівщині 1649 р. згадуєть ся „підскарбїй полковника Маргина Небаби. Якуб Федорів, житель города Борзни“ (інакше Яцько Федоренко)⁴⁾. В ніжинським полку 1654 р. стрічаєть ся „ревизор скарбу військового“ п. Романовський, що займаєть ся зокрема млинами, — мабуть се Роман Ракушка, відомий генеральний підскарбїй часів Брюховецького⁵⁾.

По більших городах податки збирали міські урядники. Се означено докладно в московських статтях 1654 р.: „Урядни-

¹⁾ Акты ЮЗР. III, 507.

²⁾ Переклад листа О. Остапатенка з Менкова 1 XI 1654, Акты ЮЗР. X, 118-120; звістки з пізнішого часу Акты ЮЗР. XII, XIII, покавчиз. с. ч. Астаматій.

³⁾ Реляція Ф. Полтева 1654 р. Акты ЮЗР. X, 349.

⁴⁾ Реляція В. Пеньчукова, Акты ЮЗР. III, доп. с. 102, пор. Ревістра вєєго Войска Запорожскаго, вид. Болянський, с. 332.

⁵⁾ В. Модзалевскій, Романъ Ракушка, одинъ изъ дѣятелей Руины. Труды черниг. арх. ком. X (1913), с. 19, 48.

ками мають бути війти, бурмистри, райці, лавники; і вони мають збирати на государя доходи грошеві і хлібні і всякі і віддавати до гос. скарбу тим людям, кого для того збірного скарбу государ пришле глядіти, щоби поступали по правді¹⁾.

З приєднанням України до Москви прийшла небезпека, що український скарб покінчить існування, — що українські доходи перейдуть під московську управу.

З таким проєктом виступив сам гетьман у переговорах з московськими боярами в Переяславі в січні 1654 р.: „щоби вел. государ, й. ц. вел., приказав з городів і міст побори, котрі передше збирано на короля і на римські кляштори і на панів, збирати на себе, государя“²⁾. Сю необережну заяву гетьман кинув мабуть без серйозного намісду, а тільки щоби осягнути хвилевий ефект, приєднати собі московських послів. Таксамо без глибшої застанови зложено й друге зобов'язання, що козаки не жадатимуть ніякої плати для війська!³⁾. Які були перспективи для державного скарбу по тих заявах, не трудно уявити собі: держава лишала ся з неплаченим військом без усяких доходів... Для Москви слова гетьмана стали вихідною точкою для змагань захопити українську скарбовість у свої руки.

Гетьманське правительство зорієнтувало ся одначе скоро в своїм промаху, і всякими способами намагало ся привернути собі свободу. Не можна було вже взяти назад зобов'язання віддавати доходи до Москви, але була надія облекшити умови їх стягання. Українське посольство, що приїхало до Москви в марті 1654 р., привезло три проєкти в сій справі.

Перший проєкт в протоколах посольства переказано так: „Як государ дозволить, гетьман і запорожське військо почнуть давати государю дохід з запорожського війська, на взір того, як турецький султан збирає з угорської і мутянської і волоської землі, рахуючи по місцевим обставинам. А доходи перепише і рахунок означить государів чоловік, кому государь поручить“⁴⁾. Сей проєкт змагав до того, щоби не допустити царського уряду до вмішування у внутрішні українські справи: Україна обов'язувала ся

1) Акты ЮЗР. X, 447.

2) Акты ЮЗР. X, с. 236.

3) Тамже, 243.

4) Акты ЮЗР. X, 442. Пор. другу редакцію: „Як по нинішніх землях дань віддасть ся, воліло б ми ціною відомою давати від тих людей, що твою цар. вел. належать“, тамже с. 449.

до трибуту цареві, але цар мав право тільки означити висоту зобовязань на основі місцевих доходів, — все інше належало до українського скарбу.

Другий проєкт був: „Щоби государь приказав бути в їх козацьких городах воеводам з їхніх людей, що булиб люди знатні, вірні і знали їх козацькі права; і вони-б на государя збирали всякі доходи“¹⁾. Се була уступка для московських плянів завести на Україні воевод, — Українці годили ся на се, щоби воеводам віддати збір податків, але ставили умову, щоби воеводи були українського роду.

В третім проєкті читаємо: „А як государь на се не дозволить і прикаже, щоби в їх черкаських городах були його государські воеводи, нехай би поборцями доходів були їх люди, і збираючи віддавали государевим воеводам і приказним людям, а се тому: як піchnуть доходи збирати їх люди, козаки, то хоч кому покажуть ся й тяжко, не будуть гнівнати ся на се, тому що робитимуть по їх правам“²⁾. Се вже була остаточна уступка: українське правительство давало згоду й на се, щоби воеводи мали нагляд над скарбом, але застерігало для себе уряди поборців.

Українські послы, Самійло Богданович Зарудний і Павло Тертя, повинні були предложити цареві наперед перший проєкт, найбільш корисний для України, і аж згодом, — якби не повело ся його переперти, могли йти до дальших. Але послы зробили велику помилку, — подали царським боярам відразу всі три проєкти! Бояри, розумієть ся, вибрали третій, найлекший для Москви, найтяжший для України. Не згодили ся ані на сталий трибут, ані на воевод-Українців, а дозволили тільки, щоби для побору лишили ся давні урядники, під контролею Москви. Царська відповідь була: „збирати війтам і бурмистрам і райцям і лавникам, і віддавати у государевий скарб тим людям, кого государь пришле, — і тим людям глядіти, щоби поборці поступали по правді“³⁾.

Козацькі послы старали ся поратувати справу скарбу ще в той спосіб, що поставили жадання, щоби цар давав платню старшині і всьому війську. Яке значіння мало те жадання, зрозуміємо, коли пригадаємо, що кошти удержання війська доходили до 1.300.000 зол., — се булаб незвичайна рекомпензата для

¹⁾ Тамже, 439—440, пор. 449.

²⁾ Тамже, X, 440; пор. інша редакція, с. 449—450.

³⁾ Тамже, с. 450, пор. 447, 479.

українського скарбу за доходи, яких він зрік ся на річ царя, — ті доходи не були багато вищі над 300.000 зол. Московський уряд очевидно не хотів пристати на таку комбінацію. Бояри нагадали зараз слова гетьмана у Переяславі, що козаки не проситимуть плати у царя¹⁾. В дальших переговорах бояре заявили: „кілько на Україні в городах і містах яких доходів, про се цар. вел. невідомо; і вел. гос. наш, й. ц. вел. послас дворян описати доходи. А як сі дворяне ц. вел. всякі доходи опишуть і злічать, в той час по розгляду ц. вел. буде указ про плату на запорожське військо“. Тимчасом обіцяно для війська дарунок „по давнім обичаям“²⁾.

Московський уряд справді хотів списати українські доходи: в маю 1654 р. видано вже приказ про се стольнику Лодженському³⁾. Але на прошення гетьмана опись здержано до часу, „аж служба минеть ся“, себто до покінчення війни з Польщею⁴⁾. Але жереписи не переведено і пізнійше. Під кінець життя Хмельницького, коли відносини між гетьманом і Москвою стали напружені, московський уряд почав домагатися розгляду сеї справи.

Окольнічий Федір Бутурлін в червні 1657 р. робив гетьманови закиди, що цар не має з України ніякої користі: „Доходів ніяких ц. вел. з усіх городів України, окрім київських малих доходів, у свою ц. в. казну нічого не брав, а тими всіми городами України ти ридиш і з тих городів усякі доходи збираєш на себе“... Гетьман в гніві відповів на се, що своїм послам Зарудному і Тетері „не приказував й на гадці у нього не було, щоби воеводи були у всіх городах і щоби їм віддавано зібрані доходи...“⁵⁾. В Москві у переговорах з Тетерею в серпні 1657 р. бояри дуже докладно обговорювали справу українських доходів і старалися добути від послів заяву, що управа скарбу є лихо ведена і бажано булоб, щоби цар взяв її в свої руки...⁶⁾.

1) Тамже, с. 452.

2) Тамже, с. 483, пор. царську грамоту IV, 1654, тамже, 568—9. Сей дар (30.000 зол. „малих“ і 215 черв. зол.) виплачено на руки гетьмана в VIII, 1654, Акты ЮЗР. X, с. 685—697.

3) Тамже, X, 673—6.

4) Цар до гетьмана 11 VIII сс. 1654, тамже, 761.

5) Акты ЮЗР. III, с. 567, 569.

6) Акты ЮЗР. XI, с. 743—5.

ДОПОВНЕННЯ до розділу I. Державні маєтності.

З давніх королівщин Вишгород і Чернин дістав кнївський межигорський монастир (універсал Хмельницького 20 XII 1653, Акты Зап. Россіи V, 90). З приватних маєтностей гетьман дав в уживанне Павлови Хмельницькому Бугаївку, Берків, Масани і Борщівку за суму 8.000 зол. поль., взяту на воєнні потреби (універсал 15 VI 1655, тамже, V, 95); Ходосівку і Криничі дістав Золотоверхий Михайлівський дівочий монастир (унів. 18 VIII 1852, тамже, V, 88). З католицьких маєтків лубенському Мгарському монастиреви віддано бернардинські сіножаті (унів. 5 III 1653, тамже, V, 89); кнївському братському монастиреви Ксаверів, котрий передтим держав ксьондз Єлец, і єзуїтські маєтності Плисецьке, Черногородку, Сарновичі, Обиходи і Базар (унів. 9 I 1656, тамже, V, 96).

До історії почаївських видань XVIII в.

Ударемнена умова почаївської друкарні з львівською ставропигійською з 1796 р.

Подав *Михайло Возняк*.

В своїй „Сводн-ій Галичско-русск ій Лѣтописи съ 1772 до конца 1800 года“ (Ч. II, Львів, ст. 389) зазначив Антін Петрушевич під 1796 р., що Ставропигійський Інститут „з недостачі засобів спинив друкування церковних книг і був приневолений зробити умову з друкарнею почаївського монастиря в справі продажі спроваджених відтам книг, але австрійське правительство заборонило Ставропигійському Інституту продаж закордонних книг“.

На підставі документів, які були перед війною в реєстратурі Ставропигійського Інституту, можна ось що сказати про сю справу. Префект василіянської друкарні в Почаїві о. Спиридон Коберецький звернув ся в 1795 р. до старшини Ставропигійського Інституту в листом з 15 грудня, де читасмо: „Тутешня друкарня не має відбуту на книжки друковані для духовного ужитку тутешньої зеднаної з Римом Руси, бо більша частина сієї Руси відпала від єдності з римською церквою під теперішнім російським пануванням, тому звертаєть ся до вас, добродію, з пропозицією, чи не схотілиб ви прийняти якоїсь скількоєсти сих книжок на склад своєї друкарні для ужитку тамошніх уніятів, далеко щасливійших під пануванням його цісарсько-апостельської високоєсти. Друкарня на свій кошт доставить книжки до Львова, скільки їх буде треба, й зобов'язуєть ся доставити, скільки лишн буде треба, нехай тільки свобода перевозу через кордон буде вироблена для неї там у краюї влаєти. З сього булаб і для галицького народу звигода й для вас, добродію, користь і внеск і для тутешньої друкарні буде стільки користи, що врятує себе від шкоди на своїй

власности“. Далі Коберський просив не ждати на докінчення умови й як найшвидше постарати ся про дозвіл губернії, щоб який новий розпорядок російських властей не спинив сього проєкту, й переслати відповідь тою самою дорогою, якою Ставропигійська одержала лист із Почаїва.

На пропозицію почаївської друкарні відповів Ставропигійський Інститут, а властиво в його імені „zgrupowanie przodkujących w narodzie ruskim kollarów cerkiew stawropigialnych lwowskich“ письмом з 22 грудня тогож року. „Передові колятори серед руського народу“ заявили, що пороблять заходи у краєвих властей в справі одержання книжок з Почаїва, та просили управу почаївської друкарні постарати ся у своїх політичних властей дозволу на впровадження книжок до Галичини. Тим самим, що торкаєть ся першої точки пропозиції, старшина Інституту прийняла „запропоновану їй доставу, скільки й які лиш книжки найдуть ся в почаївській друкарні, під умовою, що остання згаданним способом від себе постараеть ся про впровадження, — не для власного зиску, але для тимчасового задоволення потреб краю та друкарні“. Одначе старшина Інституту зажадала від себе подати їй спис книг кожного формату, їх число й ціну, заки прийде до кінцевої умови, щоб знала, на перепровадження якої скільконости через кордон має виробляти дозвіл і яке місце приготувати на склад. А щоб з причини великого віддалення Почаїва та Львова не наступила яка гайка в сій справі й щоб нові розпорядки краєвих властей не спинили виконання сього наміру, старшина Інституту запропонувала обом сторонам визначити по дві або й більше осіб, котрі у Львові умовили сяб що до всього.

Відповідь Спиридона Коберського на сей лист має дату 20 лютого 1796. Розпочав її невимовним вдоволенням, що в такім нещасливім положенню, в якім опинила ся почаївська друкарня, старшина Ставропигійського Інституту схиляеть ся рятувати почаївських василіян. Дякував за сю ласку іменем усього почаївського чина василіян. Коберський задумував ще в грудні минулого року зложити поклін старшині Ставропигійського Інституту. „Але є різні нерешкоди в теперішніх часах. — писав він. — Перша причина — бездорожже, друга, що переїзд через кордон такий трудний, що не можливо передерти ся, бо жаден в царських офіціялістів під ніяким претекстом не хоче дати пашпорту“. Одначе Коберський зазначив, що докладає всіх зусиль, щоб по Великодні могли бути

у Львові й негайно довести до усної й письменної умови в справі почаївських книжок.

Для переговорів виділявала старшина Ставропігійського Інституту своїх двох членів: Павла Урмовського й Остапа Батурина-Вітавицького. Переговори йшли тяжко. Про се оповідає лист віцектора львівської уніатської духовної семінарії Теофана Голдаєвича (василіянина) до Почаїва. Лист має дату 26 червня 1796. Голдаєвич нарікає, що почаївська друкарня почала інтерес і не може довести його до кінця, почала контракувати в справі книжок і не доводить контракту до кінця. Попереднього дня були в нього Урмовський і Вітавицький з жалями, що досіль не мають ніякої резолюції від Коберського. Голдаєвич оповів їм зміст білєту, який що-йно дійшов до нього. Тоді дістав відповідь, що вони готові винагородити кривду василіянському чиновни в Почаїві, як що він уважає себе покривдженим уложеною такою, та й умовити ся щодо заквестіонованого порезову й мита, нехай тільки почаївські василіяне вишлють із свого боку повновласника з інструкцією. Але рівночасно Урмовський і Вітавицький додали, що вони знають про те, що почаївська друкарня має свої склади в ріжних місцях Галичини. Також у вихованців львівської семінарії бачили вони почаївські півєстави. В своїм часі будуть приневолені упімнути ся за кривду своєї друкарні, як що почаївська друкарня далі буде зводити їх і кривдити. Сповняючи їх проханнє приспішити ухвалу в сій справі, Голдаєвич просив почаївських василіян порішити сей спір і викалькулювати докладно ціну кожної книжки, взявши під увагу також те, що можуть коштувати перевіз і мито. З такою калькуляцією і урядовою повновластю чина василіян у Почаїві нехай Коберський як найшвидше приїде до Львова для кінцевої умови. А колиб через якісь перешкоди приїзд на швидку не був можливий, просив надіслати зараз першою почтою бодай листовну резолюцію, чи й коли можна сподівати ся покінчення розпочатої справи, чи ні, — на адресу пароха братської церкви у Львові Горбачевського (Garbaczewskiego), бо Голдаєвич виїздив у найблизших днях на лічення до мінеральних вод. Виливаючи досаду з причини прикροстий, яких наробило йому посередниченнє в сій справі, кінчив він свій лист: „Прошу ще раз і ще раз такого людського поступовання з людьми й увільнення як себе самого від тих підозрінь в справі складів. вірних, чи ні, сього я зовсім не знаю, так і мене займатя ся далі сям посередниченнєм. Воно зовсім не по-

годжується з моєю слабovitстю й особистими обов'язками, тому хочу його сьогодні покінчити“...

З листу Голдаєвича виходить, що Коберський був по Великодні у Львові та зробив якусь умову з відпоручниками старшини Ставропигійського Інституту. Правдоподібно умова обіймала справу лиш у загальнім нарисі, а в деталях обидві сторони не погодилися. На се вказував би зміст білету Коберського чи ігумена почаївських василіян до Голдаєвича. Тут жалувався автор білету, бо почаївська друкарня почувала себе покривдженою з боку Ставропигійського Інституту. З свого боку старшина Інституту зробила закид почаївським василіянам, що вони потворили склади своїх видань у Галичині та продавали їх тут, не зважаючи на те, що сим робом вдирали ся у виключні права Ставропигійського Інституту. На розпродування почаївських видань у Галичині старшина Ставропигійського Інституту скаржила ся в письмі до львівського архієпископа й конєсторії. Тут підкреслювала вона, що друкарня Ставропигійського Інституту має виключні права та привилеї друкувати й розпродувати церковні книжки в Галичині. Ігноруючи се, почаївська друкарня чи її власник — почаївські василіяне завзяли ся „різні руські книжки, друковані у себе, привозити з чужої держави в нашу провінцію“. Вони творять із привезених книжок склади та продають різним особам, світським і духовним. На вістку про сей преюдикат, заповідяний братській церкві, й надужитте, якого допустили ся василіяне, старшина Ставропигійського Інституту зараз запросила до себе префекта почаївської друкарні Спиридона Коберського та зробила умову в справі відступлення їй книжок, привезених до цього краю. Одначе Коберський, хіба лиш висміваючи старшину тою умовою, далі продає книжки й далі допускаєть ся надужиття, бо не пробує ввести умови в житте. Тимчасом ся розпродаж заграничних книжок не лиш дає причину до преюдику в некористь прав львівської міської церкви, але й підкопує її доходи, які звичайно мала ся церква з книжок, надрукованих в братській друкарні. А чейже в бюджеті сієї церкви, управльненім на приказ губернії бухгалтерією і потвердженім цісарем разом з усіма правами та привилеями, які їй прислугують, найбільший дохід має прийти з друкарні. Міжтим сей дохід тепер наслідком преюдику, заповідяного почаївською друкарнею, не тільки дуже зменшаєть ся, але й починає зовсім щезати. А що є се обов'язок архієпископа й конєсторії боронити прав церкви та її доходів, старшина Ставропигійського Інституту просила: 1) видати заборону василіянам продавати книжки й духовенству їх

купувати, 2) силою своєї влади приневолити василіян виконати умову або відступити привезені сюди книжки на річ братської церкви, 3) приневолити чин василіян в Почаїві з інспектором його друкарні Коберським подати спис книжок, проданих в сім краю, і їх ціну.

Правдоподібно найбільше під впливом листу Голдаввича Спиридон Коберський вибирався на початку липня до Львова. Се видно з того, що ігумен почаївського монастиря Амврозій Гнатович передав через нього записку ігуменови львівського василіянського монастиря Юліянови Здвюшинському з датою 4 липня. Користаючи з нагоди, що Коберський їхав до Львова, Гнатович просив Здвюшинського помогти Коберському, „щоб кориснійше зробив інтерес“. Додавав, що не пише багато про інтерес, поручений Спиридонови Коберському, бо „теперішні обставини не дозволяють на се, але згаданий отець як давно мав повну повновасть робити, так і тепер має її, нічим незв'язаний в найменшій точці“.

По приїзді Коберського до Львова прийшло вже до умови, як виходить з „Projekt-u do kontraktu“. Почаївську друкарню заступали її префект Спиридон Коберський і генеральний прокуратор василіян та ігумен чина василіян св. Онуфрія у Львові Юліян Здвюшинський, — останній виступав як представник в імені цілої інституції василіян. Про делегатів Ставропигійського Інституту вже була мова. „Projekt do kontraktu“ заховався в двох примірниках, що різняться від себе лиш під стилістичним оглядом; один з них має дату 19 липня 1796. „Projekt“ складається з п'яти точок. Перша точка зазначає, що пропозиція закупна книжок вийшла від почаївських василіян 15 грудня 1795, на що старшина Ставропигійського Інституту відповіла письмом з 22 грудня тогож року. На трьох засіданнях делегати Ставропигії порозуміли ся що до умови й підписали її, а від тепер прийняли як продані „почаївські книжки, подані в окремім списі“, та згодили ся на ціну, визначену в згаданім списі. З свого боку почаївські василіяне приобіщували продати Ставропигійському Інституту не тільки замовлені книжки, але й „усякі руські“ по ціні, на яку вже згодили ся, й доставити їх до Львова відповідно до потреби.

Між паперами, що доторкають ся справи умови між почаївською друкарнею і Ставропигійським Інститутом, був і спис почаївських книжок, але чи се той спис, що про нього є мова в умові, чи ні з одного боку й чи він повний в тім разі, як що він ідентичний зо списом, згаданим в умові, не маю підстави ствер-

дити се. Спис має заголовок „Książki zbywające w drukarni tutejszej“— Тут вичислені такі книжки формату folio: 1) Volumen evangeliarum in folio maiore. 2) Liber continens evangelias in hebdomadem passionis Jesu Christi. 3—5) Missale m. novissime editum з двома означеннями нижче: — minus, — maius. 6) Liber epistolarum ss. Apostolorum. 7) Meneae totius anni in 12 menses divisae. 8—9) Triodion з допискою нижче: quadragesimale. 10—11) Triphologion maius, minus. 12) Liber vulgo Oktoich. 13) Horologion. 14) Psalterium cum... 15) Irmologion. 16) Semen beati Dei seu. — Далі йшли книжки формату quarto: 17—18) Triodion з допискою нижче: quadragesimale. 19) Triphologion. 20) Rituale magnum. 21) Psalterium. 22) Liber acathistorum. 23) Canones pro completorio. 24) Liber 8 tonorum hymnographicus. 25) Theologia moralis Antoine. 26) Sermo ad populum seu catechesis.

При помочи „Историческ-ого извѣстія о древней Почаевской обители Чину св. Василя Великого и Типографіи ея, съ росписью въ той печатаннымъ книгамъ“ Антона Петрушевича в III—IV випуску „Галичанина“ з 1863 р. можна здогадувати ся, що почаївська друкарня пропонувала такі книжки: 1) Євангеліє з 1780 р. 2) Євангелія чрезъ всю св. великую страстную седмицу, друге виданнє з 1771 р. 3) Служебникъ з 1793 р. (novissime editum), 4) з 1788 р. (minus) і 5) з 1791 р. (maius). 6) Апостоль з 1783 р. 7) Минея (на 12 місяців) з 1761 р. 8) Тріодь цвѣтная, друге вид. з 1786 р. 9) Тріодь постная, друге вид. з 1784 р. 10—11) Два Трефіологіони з 1777 р. 12) Октоихъ з 1774 р. 13) Часословъ з 1777 р. 14) Псалтирь толковая з 1789 р. 15) Ирмологіонъ, третє вид. з 1794 р. 16) Сѣмя слова Божія з 1781 р. 17) Тріодь цвѣтная з 1786 р. 18) Тріодь постная з 1784 р. 19) Трефіологіонъ з 1777 р. 20) Требникъ з 1786 р. 21) Псалтирь з 1792 р. 22) Акафистникъ з 1776 р. 23) Каноны Богородицы съ малымъ повечеріємъ з 1774 р. 24) Осмогласникъ з 1793 р. 25) Богословіє нравоучительное съ богословія Антоіне, Турнели, Рейффенстудъ з 1793 р. 26) Народовѣщаніє, третє вид. з 1778 р. Ніякий виказ книжок менших форматів, вісімки, дванайцятки тощо мені не попав під руки. Можливо, що почаївська друкарня уважала, що такі видання розійдуть ся між уніятами як матеріал для побожної лектури, й хотіла позбути ся книжок більшого формату, друкованих головню для церковного ужитку, в першій мірі таких, які сильно відбивали свій католицький характер.

Вертаю до контракту. Його друга точка приписувала, що старшина Ставропігійського Інституту має за кожду доставку книжок заплатити готівкою. Що до сієї точки в часі переговорів виступили дві можливіости виплати. В однім конспекті контракту читаємо, що Ставропігійський Інститут виплачує почаївським василіянам ратами через шість літ щорічно по дві тисячі сто польських золотих в таким разі, як почаївська друкарня доставить Інституту всі книжки разом. В иншим разі виплата мала наступити тільки за доставлені книжки й вибрані старшиною Ставропігійського Інституту. Друга редакція другої точки конспекту контракту зазначувала, що Ставропігійський Інститут за кожним разом доставки книжок мав виплатити в золоті або сріблї умовлену ціну „без заводу й не зважаючи на ніякі причини, які моглиб нитрапити ся“.

Третя точка містила застереження Ставропігійського Інституту, щоб почаївські василіяне під претекстом спровадження „руських книжок“ до Галичини для Ставропігійського Інституту не впроваджували до краю своїх видань ще для кого иншого й щоб нікому тут їх не збували. Спровадження мало відбувати ся тільки через брідську комору, а не через инші. Почаївський василіяньський монастир чи краще його повновласник Спиридон Коберський мав усе письмом, ствердженням на коморі, виказати ся перед старшиною Ставропігійського Інституту, скільки книжок привіз до Галичини. В противнім разі почаївський монастир був відповідальний перед старшиною Ставропігійського Інституту й мав звертати шкоду, якуб через се Інститут потерпів.

В четвертій точці делегати старшини Ставропігійського Інституту зобовязували ся найдалі до місяця виробити у найвищих властей дозвіл на спровадження книжок з Почаїва до краю та прийняли на себе транспорт, обнятий списом останнього засідання, у висоті 210 золотих польських 18 грошпй. За те почаївські василіяне мали оплатити мито або належитість комори.

Пята точка контракту передбачувала можливість, що почаївська друкарня доставить Ставропігійському Інституту більшу скількість, ніж про се була мова в умові. В таким разі за доставлені до складу Ставропігійського Інституту книжки почаївська друкарня мала дістати умовлену ціну що-йно по продажі потрібних йому книжок. На закінчення контракту, виготовленого в двох примірниках і підписаного відпоручниками обох сторін, обидві партії урочисто зобовязували ся додержати точок умови. В остаточнім контракті пята точка відпала.

Щоб дістати дозвіл губернії на спровадження почаївських книжок до Львова, старшина Ставропигійського Інституту внесла 5 жовтня просьбу до губернії про затвердження зробленої умови з почаївською друкарнею. Одначе на просьбу одержала відповідь з 4 листопада, що губернія не може дозволити на привіз книжок з Почаїва тому, що таким дозволом просто вдаремнилаб виключний привилей Ставропигійського Інституту, яким Інститут застерігаєть ся проти привозу „руських книжок“ з чужої території. А далі стояло в губерніяльній відповіді: „Коли ви отже не в силі видрукувати в своїй друкарні вимаганих для потреб грецької релігії книжок і сами їх випродукувати, повідоміть нас, щоб можна було дати право якійсь із тутешніх друкарень зладити сі книжки в межах цісарсько-королівських дідичних держав, сяк чм так не спроваджуючи їх з заграниці“.

Одержавши 18 листопада відмовну відповідь губернії в справі затвердження своєї умови з почаївською друкарнею, старшина Ставропигійського Інституту внесла рекурсе до цісарської канцелярії. Підкреслила тут, що зробила умову з монастирем почаївських василіян в ціли привозу сюди „руських книжок“, щоб побільшити фонди своїх церков. Старшина зробила згадану умову тим більше, що почаївський монастирь добровільно зобов'язав ся відступити за умірковану ціну Ставропигійському Інституту свою руську друкарню, заборонену йому по розборі Польщі й заведенню там дізунії, й видруковані в почаївській друкарні богослужебні книжки, або доставляти їх частамп. Слм робом почаївський монастирь немов винагороджував би попередній преюдикат і заподіяні Інституту шкоди. Старшина зобов'язала ся ратами сплачувати ті книжки, які вчисляла в окремім залучнику. Подавши далі причину заборони з боку губернії, збивала старшина мотивованне губернії тим способом, що членп старшини закличили умову в справі вже передтим признаної собі річи, отже немовби своєї власної, і з свого боку застерегли ся в умові з почаївськими василіянами, щоб вони нікому иншому в Галичині не продавали видань своєї друкарні, тільки Ставропигійському Інституту, і то за відомостю губернії через брідську комору з співом, потвердженням в брідськім митовім уряді. Отже з сього не може повстати ніякий преюдикат проти Ставропигійського Інституту й умова може мати силу, одержати потвердження і увійти в житте.

А що доторкаєть ся догадання губернії повідомити її, чи Ставропигійський Інститут хоче користати з свого виключного

привилею, чи ні, старшина звязала таке рішення з фальшивим поглядом губернії на Ставропигійський Інститут, немов би він ганяєть ся за знесками й хоче втратити свій виключний привилей з шкодою церкви. Ставропигія може друкувати й дійсно від 300 літ усе друкувала книжки без огляду на всякі перепони й трудности. Вона має на складі досить книжок і власного друку. Правда, кермуєть ся ошадністю, бо друк і наклад „руських книжок“ дорожчий ніж латинських і менша скількість їх розпородуєть ся, а через те й менший зиск із них. В тім разі, як Ставропигійський Інститут осягне potwierdженне контракту й одержить свободу закуповувати книжки по такій низькій ціні та продавати їх по вищій ціні, мав би він дохід і міг би ужити його на друкування дальших книжок. Крім того таким робом Ставропигія перешкодилаб тайному привозови заграничних книжок і обнижуванню ціни своїх власних видань і принеслиб користь своїм власним фундаціям.

Аргументи старшини Ставропигійського Інституту не переконали цісарської канцелярії й писемом з 1 січня 1797, висланим з львівської губернії 20 січня, цісарська канцелярія відкинула рекурсе Ставропигійського Інституту, признаючи справедливим мотив губернії. Відкиненне рекурсеу кінчило ся рішучим питанням, жадаючи відповіди до двох місяців, чи Ставропигійський Інститут хоче зробити ужиток з привилею, наданого йому перед кількома літами, і який, щоб в усякім разі можна було видати дальший розпорядок.

Допросивши ся сього останнього, Ставропигійський Інститут вніс писемно до губернії та предложив їй таке вьясненне. Старшина Ставропигійського Інституту бажає дуже ввести в житте ужиток з уділеного йому привилею, се тям більше, що не зборонає йому сього вигаслий уже привилей Курцбека. Ставропигійський Інститут мав і має potwierdженнй польськими королями й австрійським цісарем привилей свобідно друкувати та продавати (з виключеннем инших друкарів) книжки славянськими черенкам: „руські, південнославянські й волоські“ (Ruthenicorum, Illyricorum et Valachicorum librorum) по всіх дідичних австрійських краях. Щоб побільшити фонди своєї церкви з нормальною школою для бідних, Ставропигійський Інститут одержав сю ласку від цісаря писемом з 22 марта, відісланим з губернії 20 квітня 1793 р.

Ставропигійський Інститут має достаточну скількість готових богослужбних книжок, на ствердження чого долучає їх спис. Він має виключне право й обов'язаний наслідком потверджених привилеїв продавати ті книжки, але що до сього наражений на перешкоди з боку заграничних книгарів. Крім того Інститут зобов'язався надрукувати власним коштом і надрукував книжки для ужитку генеральної семінарії й нормальних шкіл: граматику, нормальний катихизм, льоїку Бавмайєра й загальну церковну історію Данненмаєра. Одначе дохід з продажі сих книжок ледви відповідає процентови вложених коштів.

Правда, друк і продаж книжок приносить їм тепер менший дохід. Складають ся на се різні причини. Книжки Ставропигійського Інституту дорожчі ніж заграничні. Губернія велить йому платити конвенційною монетою. Видпванне славянських черенок дорожче ніж инших. Інституту тяжче спроваджувати матеріал і вишукувати потрібних робітників. До того він муєть удержувати більшу скількість учеників для відправи богослужень. Тепер менший попит за книжками, бо ті церкви, що лишили ся, заспокоюють свої потреби із скасованих монастирів і церков. До того Інститут друкує книжки для нормальних шкіл, а такі книжки приносять малий дохід. Все таки він заявляє охоту по змозі слл служити губернії. Далі долучає Ставропигійський Інститут опінію ректорату уніятської духовної семінарії про необхідність і корисність привозу до Львова книжок, обнятих окремим списом. Вони потрібні Ставропигії для передруку й зпеку. А хоч Ставропигійський Інститут одержав уже раз заборону, просить затвердити умову, зроблену з почаївськими василіянами, бо друк тих книжок був би дорожший ніж спровадження їх ізза недостачі матеріалів і недостачі друкарняних робітників, розсіяних через революції і війни, бо старшина Інституту тепер занадто обтяжена будовою і перебудовою фундаційних домів. Се не зашкодилоб тубільцям, навпаки принеслоб їм користь, тим більше, що на підставі привилею короля Станіслава Августа Ставропигія має право відпродавати книжки. Під просьбою підписали ся: Павло Урмовський як сеніор, Іван Зарицький як його заступник, Теодор Филімонович, Іван Горбачевський, Іван Бачинський як члени старшини й Остап Батурич-Вітавицький як секретарь.

Відповіді губернії на се письмо не стрінув я в реєстратурі Ставропигії. Житте було сильнійше від приписів. Недостача богослужбних книжок і їх запотребованне проломилн твердиню забо-

рони й церкви спроваджували літургічні книжки почаївського видання через свої консисторії, як свідчать про се куренди перемиської консисторії з 6 листопада 1801 ч. 16 і з 5 червня 1805 ч. 1192 (надруковані в „Збірнику Історично-філософічної Секції“, т. V, ст. 128—9).

Між вицисленими чотирма книжками, виданими Ставропігійським Інститутом для ужитку генеральної семинарії і нормальних шкіл, находить ся і граматика. Мова тут є безумовно про виданий в 1790 р. „Букварь языка словенскаго чтенія і писанія учащимся въ полезное руководство“. Букварь має церковний характер, але його друга частина дуже відрізняєть ся від першої і мовою і змістом, викликаним живою потребою часу. Є тут „Полѣтика свѣцкая от иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная. Младымъ прилична, веѣмъ же обще благопотребная“. Є рід підручника доброго тону, передрукований в почаївського окремого видання, правдоподібно 1770 р. з такою сильною течією живої мови, на яку галицька Україна ждала аж до часів Маркіяна Шашкевича й товаришів.

На закінчення подаю текст кінцевої умови, що обіймала чотири точки, в її таким оригіналі.

Między przewielebnemi imci xiędzem Spiridionem Kobierskim zgromadzenia monasteru poczajowskiego Z. S. B. W. drukarni prefektem y imci xiędzem Julianem Zdiuszynskim generalnym tegoz zakonu prokuratorem konwentu lwowskiego świętego Onufrego superiorem temuz wysz wyrazonemu imci xiędzu Spiridionowi Kobierskiemu do nizey wyrazonego zawarcia kontraktu assystuiącym, a mianowicie imieniem całego zgromadzenia xx. Bazylianow poczajowskich y za zezwoleniem ich czyniącemi z iedney, a wielmoznemi kollatorami cerkwi Stauropigialney lwowskiey w mieście pod tytułem Wniebowzięcia Nayswiętszey Panny Maryi drukarni przy tymze miejscu zdawien dawna ufundowaney, przywilejami tak nayiasniejszych krolow polskich y rzeczy pospolitey, iako tez nayiasniejszego cesarsko krolowskiego apostolskiego maiestatu, teraz nam szczęśliwie panującego łaskawie nadanemi właścicielami, przez nizey podpisanych mocą uchwały pod dniem 27-go grudnia 1795-o roku do tego aktu wyznaczonych o kupno książek staje kontrakt w punktach następujących:

1-mo. Podług żądania manasteru poczajowskiego Z. S. B. W. pod dnem 15-o grudnia 1795-o roku na piśmie przez wysz rzeczonego imci xiędza Spiridiona Kobierskiego Z. S. B. W. drukarni poczajowskiej prefekta wniesionego y odpowiedzi na tez pismo na dniu 22 m tegoz miesiąca y roku od zgromadzenia wspomnionych kollatorow danej za srodkiem na trzech sessyach zobopulnie mianych y podpisanych umową iednomysluie ci delegowani imieniem rzeczonych kollatorow poczajowskie ksiązki osobnym registrem y zgodzeniem się o cenę w tymze registrze wytknięto zaprzędane sobie przyimują, a nawzajem monaster poczajowski z drukarni swoiey ksiązki zamowione y inne ruskie według ugodzoney ceny kollatorom tymze sprzedaje, — y tych dostawienie tu do Lwowa podług potrzeby wydarzeń się mającey przyrzeka. A zatym

2-do. Wypłata ceny od zgromadzenia kollatorow umowionej y akceptowanej za kazdym razem przystawienia ksiązek gotowemi pieniędzmi w złocie lub srebrze nastąpić powinna bez zawodu y pomimo wszelkich przyczyn wydarzyć się mających.

3-tio. Ostrzegają sobie wielmożni kollatorowie, azeby pod pretextem sprowadzenia ksiązek ruskich w kray tutejszy dla kollatorow osobno ksiązek ruskich nie wprowadzali y nie przedawali, dlatego sprowadzenie ksiązek ruskich iedynie tylko przez komorę brodzką bydź powinno, nie zas przez inne komory, a w tey okoliczności klasztor poczajowski czyli imci xiędz Spiridion Kobierski prefekt drukarni zawsze cedulką na komorze uziętą kollatorom cerkwi Staupigialney siła ksiązek wprowadził złożyć się powinien, w przypadku zas gdyby przeciwnie okazało się tedy podług praw kollatorow służących manaster poczajowski do odpowiedzi pociągniony będzie.

4-to. Ksiązek ruskich podług wysz wyrazonego punktu drugiego sprowadzenie za wyrobieniem na tez od naywyszych rządow pozwolenia wielmożni kollatorowie naydaley w miesiąc sobie ostrzegają nad umowe sessyi wysz rzeczonych transport registrem na ostatniey sessyi podanym y przez strony kontraktujące podpisanym do dwieście dziesięć złt. pols. groszy osmnaście wymieniony do oplacenia na siebie y nawzajem imci xiędz Spiridion Kobierski prefekt drukarni

poczaiowskiej opłatę cła na komorze na siebie przyimuie, ktore to punkta umowione strony obydwie kontrakt zawierające strzymać sobie nawzajem przyrzekają y dla większey wagi, wiary y bezpieczeństwa rękami własnymi podpisują. Datum w Lwowie dnia 19 lipca roku 1796-go.

x. Spirydion Kobierski Z. S. B. W. prefekt.

Julian Zdiuszyński Z. S. B. W. generalny prokurator superior lw.

Paweł Urmowski, zgromadzeniu senior wspolkollator y delegat.

Jan de Zarzycki vicesenior y delegat.

x. Jan Garbaczewski proboczcz, kollator y delegat.

Eustachius de Baturyn Witawicki coll. et secretarius.

Драма з коліївщини на основі драми Кернера.

Подав *Іван Брик.*

Про літературний куріоз п. з. „Helena czyli Haydamasy na Ukrainie, Drama we 3 aktach, podług Körnera Jadwigi, przez I. N. Kamińskiego przerobione i do zdarzeń w r. 1768 zastosowane“ згадав д-р В. Щурат у студії „Коліївщина в польській літературі до 1841 р.“ (Зап. Н. Т. ім. Ш., т. ХСVII, ст. 87—104) і в статті: „Найближші жерела творчости М. Шашкевича“ (Літературні начерки, Львів 1913, ст. 55). В обох разях згадав лиш на основі анонімної рецензії, поміщеної в часописі „Pszczola polska, pod redakcyą Walentego Chłędowskiego“, т. I, Львів, 1820, ст. 87, бо тільки з тої рецензії можна було знати зміст недрукованої драми Камінського¹⁾, переробленої з драми Теодора Кернера п. з. „Hedwig, die Banditenbraut“. І тільки на основі зацитованої в статтях д-ра Щурата рецензії вдалось мені відкрити незнану ближше польську драму в анонімнім і незатитулованім рукописі бібліотеки товариства „Просвіта“ у Львові.

¹⁾ Ян Непомуцен Камінський (ур. 1777, помер 1855), організатор, актор і довголітній директор польського театру у Львові в першій половині XIX ст. Написав і переклав більше ніж 80 штук. Переклади й ориґнали переважно дуже марні. Розвиток театру так тісно зв'язаний з його особою, що історію життя Камінського вважають рівночасно хронікою львівського театру а його самого гідним наслідником Богуславського. В 20-х і 30-х рр. редагував „Gazetę Lwowską“ і „Rozmaitości“. Був учителем і душею польських галицьких письменників. В 1822 р. Камінський мав зістати професором польської мови на львівському університеті, та театральні заняття перешкодили. Вкінці варта зазначити, що Камінські, шляхтичі гербу „Гоніч“, походженням Українці та мали між собою немало гр. кат. священників. (Encyklopedia Powszechna, Warszawa; K. Wurzbach, Bibliographisches Lexikon, т. 10; K. E. Tygodnik ilustrowany, Warszawa 1863, Nr 182; Materiały do monografii i historii rodzin Kamińskich przez Juliana Aleksandra Kamińskiego I i II, 1855, 1856).

Д-р Шурат зовсім вірно вважає драму Камінського найранішим твором з подій коліївщини, якій майже десятком літ випередив поему Гоцинського „Zamek Kaniowski“. При подрібнішій обговоренню драми для нас важне буде звернути увагу на два моменти, а саме означити ступінь і якість залежності драми від німецького оригіналу, а по тім приглянути ся, як виведено й схарактеризовано коліїв.

Драма складається з трьох актів.

Акт I. Гусий ліс, скелі, ліворуч печера. Чата гайдамаків; між ними Їонта, Залізник, Харко. Вони ждуть висланого на розвідки Данилка, щоби приготувити напад на старостинський замок (сц. 1). Данилко вертає й розказує свої спостереження. Ляхи, знаючи мабуть про Умань, стережуть ся. У цілому старостинському маєтку по селах стовпні із смоляними бочками, які в разі гайдамацького нападу мають запалити й дати знак для скорої помочі. Їонта має вже готовий план нападу. Чути ловецький ріг. Се староста на ловах. Гайдамаки розбігають ся, Їонта криється в печері (сц. 2). Являють ся староста, його син „ротмістр“ Вацлав, ловчий Горейко й ловці. Горейко з нараженням свого життя спас старосту від зраненого кабана. Вдячний староста хоче його нагородити, полишаючи йому вибір. Горейко просить дозволу женити ся з виховницею старости Геленою. Просьба являється несподіванкою, та всеж таки з огляду на се, що Горейко чесний, багатий — з ласки старости — й не простого роду, а що найважніше його спадкоємець, староста не противний, як тільки Гелена Горейка любить. Слова батька перебиває Вацлав і просить не рішати за скоро, не платити довгу вдяки чужим щастем і не губити свого сина. Тайну свого серця виявить у замку. Староста під впливом слів сина змінює своє слово. Запевнюючи Горейка ще раз про свою ласку й нагороду, бажає його просьбу спершу зріло розважити (сц. 3). Лютий Горейко веде монольоґ. Слова старости засуджують його на загибель. Зв'язок із неколькими друзями ще не зірваний, а соперник побачить, з ким діло. Вкінці рефлектується, готов і сей удар перенести терпеливо та не слухати підшепту їдовитої змії, що знову вкрадається в його серце (сц. 4). Їонта й Данилко пізнають в Горейку гайдамаку Тименька (сц. 5). Вони розказують товаришам, що бачили Тименька, котрого присутність в замку облегчить їм рабунок. Їонта каже частині гайдамаків поїхати в близьке старостинське село й запалити двірські будинки. Тоді задзвонять дзвони, запалають смоляні стовпні, староста із замковою службою поїде на ратунок та й лишить своє гніздо без

оборони (сц. 6). Старостинський замок. Гелена сама в комнаті веде монольої. Поворот Вацлава відсвіжив її рану — її любов. Хоч як важко здушити гомос слабого серця, то всеж таки не видре вона сина тим, що її сироту прийняли й обсипали добродійствами. Любов не переможе вляку (сц. 7). Входить старий, двірський довірений шляхтич Бурута. Він любить Гелену, як своє рідне дитя. Не пора сумувати, коли староста живий та вернув Вацлав. Розказує пригоду на довах і дивується, що так всеміхається ся щастє Горейковл, котрого він ненавидить. Вкінці натякає на се, що Вацлав любить Гелену та що гарне будоб з них подружке. Се мило вражає Гелену, хоч і завдає їй нового болю (сц. 8). Входить Вацлав. Гелена витає його холодно, але з належним поважаннем. Вражений Вацлав виявляє їй свою любов. Як тільки вітчнина візвала оборонців проти ворога, що нищив плідючі ниви, він станув до бою з гаслом Бог і Гелена. Її імя було для нього ранньою зорею, воно казало йому шукати лаврів і бороти ся за справу вітчнини. Гелена просить не знущати ся над нею й з плачем виходить. Вацлав здогадується, яка боротьба ведесть ся у серці Гелени, що його далі любить. Вона за мало знає його батьків. Скромність і невинність, обичайність і покірливість — се прикмети жінок; наука й відвага, гарт душі й пожертвованнє за вітчнину — се прикмети добре думуючих Поляків. Вацлав ще нині виявить батькам тайну свого серця і ще нині буде щасливий. Оганні слова зачуває Горейко, що прийшов просити Вацлава до старости (сц. 9). Монольої Горейка, котрий сподіється ще через любов Гелени вернути до чистого, невинного життя (сц. 10). Входить задумана Гелена. Вона рішається за всяку ціну побороти свою любов, щоби не платити за добро невдякою. Горейко виявляє Гелені свою любов, а згадавши про своє нещасливе життє, просить змилосердити ся над ним. Її ангельська рука або витягне його з пропасти, або ще глибше його в неї кине (сц. 11). Входить Бурута й кличе Горейка до старости (сц. 12). В розмові з Геленою остерігає її перед Горейком, котрого вважає непевним чоловіком. Гелена боронить Горейка як доброго й нещасливого чоловіка (сц. 13). Гелена сама. Нещасна доля Горейка вразила її глибоко. Вона рішається вийти за нього, щоби ратувати не тільки його, але й себе. Іншого вибору немає. Хоч би батьки й дали умоудити себе слъзам Вацлава, то потім ні вони ні він не будуть вдоволені з того звязку. Як що жертва вже конечна, то вона буде нею (сц. 14).

Акт II. Борута просить старосту стеретти ся Горейка. Староста приписує єю підзорливість старечости Боруті й просить не говорити але про Горейка (сц. 1). Староста в розмові з Вацлавом звертає увагу на світлість свого роду і просить подумати над тим, чи звязок з Геленою буде корисний для його будучої кар'єри. Вацлав високо підносить прикмети Гелени і додає, що навіть королі женили ся з жінками нерівного роду. Отець уступає і йде до жінки на пораду. Горейка нагородить щедро й сподієть ся, що його заспокоїть (сц. 2). Гелена в розмові з Вацлавом стоїть на своєму. Вдячність бере верх над любовю. На Вацлавові слова овіяні пристрастю і любовю відповідає пращанням на віки (сц. 3). Зворушена подає руку входячому Горейкови і заявляє, що вона його жінка (сц. 4). Остра розмова соперників (сц. 5). Горейко сам. Він не розуміє, як се стало ся, що Вацлав клякав перед Геленою, а вона віддала свою руку йому (сц. 6). Старостина в розмові з чоловіком годить ся радо на звязок сина з виховницею. Се її давна мрія. Гелена вихована в простоті польських звичаїв буде вразком доброї жінки, взірцевої матері й правдивої Польки (сц. 7). Входить Вацлав. Батьки виявляють йому свою згоду. Син з острахом описує сцену, як Гелена віддала свою руку Горейкови. Мати обіцяє поговорити з нею, а староста заявляє, що на таку жертву Гелени ніколи не дозволить, тим більше, коли ходять о щастє сина (сц. 8). Горейко приходить до старости за рішачим словом. Останній дає йому в нагороду хутір, а призначенне Гелени инше (сц. 9). Горейка опановує звисть й бажанне мести. Розмова з Геленою рішить його долю. В замку метушня й крик (сц. 10). Се горить сусідний двір. Староста каже їхати за собою синові й усій службі, а Боруті й Горейкови стеретти замок (сц. 11). Горейко розмовляє з Геленою. Просить виявити йому тайну свого поступку. Після деякого вагання Гелена каже, що Вацлав її любить і хоче з нею женити ся, але вона не може бути невдячна його батькам і тому приносить себе в жертву. Вона теж любить Вацлава, але вийде за Горейка, хоч щасливою не може бути ніколи. Горейко в розпучі вибігає (сц. 12). Гайдамаки підкрадають ся під замок. Іонта й Харко розказують про життя Тименька. Чути шелест (сц. 13). Входить Горейко. Майже божевільний веде монельоф і хоче покінчити з життям. Іонта довить його ззаду, вистріл іде в воздух. Горейко відвертаєть ся спершу від гайдамаків, а потім із бажання мести поданням руки відновлює свою присягу й веде за собою гайдамаків у замок (сц. 14).

Акт III. Старостина в довшій розмові приготує Гелену на те, щоби приголубити її як синову й відкриває їй свою згоду і радість (сц. 1). Гелена від щастя на половину божевільна кидає ся на коліна й молить небо, щоби додало їй сил зробити дорогого їй серцю Вацлава так щасливим, як на те заслугує (сц. 2). Так застає її Горейко. Його лють безгранична. Безпощадно відкриває, яка гроза висить над замком. Все, що живе, згине під пожами гайдаків, а їх провідником і спільником страшного Їонта він сам. Гелена благає крізь сльози не губити своєї душі і пощадити замок, а коли й се не помагає, паде перед Горейком на коліна й хоче для його вічного спасення стати його жінкою. За пізно. Чути свист. Се пригадує Горейкови його присягу (сц. 3). Вбігає Борута і просить Горейка бігти на відсіч, бо гайдаки оточили вже замок і вирізали челядь. Горейко вбіває Боруту (сц. 4). Входять Їонта й гайдаки. Гелену пощаджено як наречену Горейка (сц. 5). Входить старостина. Гелена заслонює її собою перед ударом ножа. Горейко заявляє, що дарує старостині життя, як Гелена піде з ним і стане його жінкою. Старостині дорожча смерть ніж така жертва. Та Гелена не зважає на слова старостини і віддає Горейкови руку на знак згоди. Їонта каже вести до скарбів. Горейко приказує Гелені йти зі світлом попереду та повести гайдаків до старостинських скарбів (сц. 6). Гайдаки входять в пивницю. Їонта входить останній, приказавши Гелені стояти непорушно на своєму місці (сц. 7). Тим часом Гелена спускає нагло залізні двері, засуває, замикає на ключ і підпалює солом'яну стріху старого будинку (сц. 8). Прибігає Горейко, сплומіць видає Гелені ключ, підчас сіпання відкидає кріс (сц. 9). Біжить відчиняти пивницю й ратувати товаришів. Чути голос дзвонів. Се бють на тривогу. Гелена миттю бере за покинений кріс, цілить у Горейка і кладе його трупом (сц. 10). Вертають староста, Вацлав і служба. Старостина розказує, що сталось. Староста віддає змлілу героїню Вацлаву, а службі приказує подвоїти сторожу й відвезти завтра пов'язаних гайдаків у найближчий город (сц. 11).

Драма Кернера складається з трьох актів. Як порівняти композицію обох драм, виходить, що Камінський переніс на початок першого акту сцену 10 німецької драми, розбиваючи її на дві сцени (1 і 2). Сцени 3 і 4 відповідають сцені 11, сцени 5 і 6 втручені, сцена 7 відповідає сцені 1, сцена 8 втручена, сцени 9, 10, 11, 12, 13, 14 відповідають сценам 2, 3, 4 — 5, 6, 7, 8, 9 німецького оригіналу. В акті другим до сцени 8 нема

між польською драмою і німецьким оригіналом ніяких важніших різниць з винятком тої, що короткий монолог Юлія (сц. 3) влучений Камінським до сцени 2. Сцени 9 і 10 з незначними змінами відповідають сценам 10 і 11, сцена 11 втрчена, далше без змін.

В акті третім нема ніяких різниць між перерібною й оригіналом крім незначного додатку на самому кінці.

Зміни пороблені Камінським, як бачимо, незначні і мають більше сценічне значінне, або викликані пристосованнем німецької драми до коліївщини.

Персонаж і акція в драмі Камінського точнісінько ті самі, що і в Кернеровій драмі. Староста, його жінка, син „ротмістр“ Вацлав, вихованиця Гедена, Борута живцем скопійовані з графа Фельзек, його жінки, сина „ротмістра“ Юлія, вихованці Гедвіти старого Бернарда. Навіть патріотичні фрази Вацлава (акт I, сц. 9) або його матери (акт II, сц. 7) не оригінальні, а взяті із Кернера (акт I, сц. 2 і акт II, сц. 8). Патріотична фразеологія про прикмети польських жінок і мужів (акт I, сц. 9) не приходить в оригіналі, а в перерібці тільки неусміхнений монолог Вацлава і являєть ся ніяк неоправданим дешевим ефектом, який з правдивою штукою не має нічогосінько спільного і є вже оригінальною інвенцією Камінського.

В польських жерелах драма згадуєть ся під назвою „Haydamacy na Ukrainie“. Раз подаєть ся її як оригінальний твір (Przegląd materyalów do monografii i historyi rodzin Kamińskich i Kamińskich, przez Juliana Aleksandra Kamińskiego, Lw. 1856, I, ст. 84, Nr. 11), другий раз як „naśladowanie“ (Fr. Xaw. Blotnicki, Rocznik teatru polskiego we Lwowie od 1. I 1222—1. I 1823 roku, ст. 18), то знова як „przeróbka“ (Pszczola polska, op. cit., ст. 87 і Stanisław Peplowski, Teatr polski we Lwowie, Lw. 1889, ст. 85 і 88—89). На ділі драма Камінського робить вражінне ні наслідування ні перерібки, а незугарного перекладу німецького оригіналу, ще й попованого й розширеного сценами, які не зраджують літературного таланту в їх автора. Рецензент в „Pszczol-i“ бачить, правда, в перерібці „wiele odmian korzystnych dla sztuki“ (ст. 91). Він навіть на основі діяльотів, гарного й правдиво драматичного малювання почувань, сильного віддання пристрастей і їх природних переходів признає в богатых місцях висіість перерібки над оригіналом (ст. 93). Хвалить драму теж і „Pamiętnik galicyjski“ (вид. Ф. Хотомського і Евг. Броцького з 1821 р.). Та в суперечности до тих

спеціально львівських поглядів на штуку й блище правди стоять слова критика в Tygodnik-a literack-ого (Познань 1842), що переклади Камінського, маючи одного перекладчика, роблять вражіннє, як би не мали одного тільки автора. Взагалі про Камінського можна сказати, що він, здаєть ся, сотворений виключно на перекладчика. Все, що переклав, ще уйде, але все, що ніби написав оригінально, лихе (ст. 407).

З черги випадає нам приглянути ся особам і акції у звязку з колівщиною, що я нарочком поминув, бо краще обговорити їх окремо.

На першому місці стоїть безперечно герой драми Тименько. Явив ся серед гайдамаків, мов з дощем впав. Шістора року ранше, на три дні перед уманською справою явив ся о півночі плечистий хлопчисько й закричав гайдамацьким голосом: „Тонта, знаю тебе і я з вами“. Тонта заглянув йому по своїому в очі і хоч у нього обросле серце, то преці новик так прийняв його на скрізь своїм подумяним зором, що Тонта прийняв його й зажадав проби. Засміяв ся так страшно, що аж вікна задзвеніли і повів гайдамаків у двір якогось Ляха, запалив його і вирізав без пощади все, що тільки жило. Не козацького він роду і не зрадив свого імени. Дали йому імя Тименька, яке відразу вславив і охрестив кровю Ляхів. Неправесний син багатого шляхтича. Отець виховував його у великих містах і записав йому кілька хуторів і много гроша. Заки вернув в рідну землю, свояк підступом загарбав усе його добро. Коли покривджений домагав ся свого, казав його зловити й вичесати по татарськи. Бажаннє мести загнало його до гайдамаків. Його свояком був саме той Лях, якого він зарізав. Потім посоловів, мало їв, не пив горівки, ніколи не засміяв ся, а вкінці кудись пропав. Стрічаємо його на службі у старости, де зажив достатно й здобув довіре, особливо від хвилі, коли спас старосту від неминучої смерти. Любов до Гелени є тою чарівною силою, що веде його думки і діла. Він викидок людскости, на краю пропасти поставлений розбишака, каюттем хоче змити сліди кривавого життя, слізми поєднати ся зі світом, хоче спробувати, чи розбишака може бути ще чоловіком. Тільки любов для Гелени може повести його на праву дорогу й розвинути ту крихітку людського почуття, якої ще не затопила невинно пролита кров. У хвилях душевної боротьби і зневіри все ще бере верх бажаннє чистого й спокійного життя. Та се триває так довго, як довго ще вірить в можливість любови Гелени. Хвиля розчаровання доводить його до божевільної розпуки, до бажання покінчити з життям. Вратова-

ний Іонтою ще відвертаєть ся від кривавих постаній колишніх товаришів, ще відказуєть ся вести гайдамаків у замок і хочби за третину добичі губити душу. Та заведена любов, що розбила усі його надії, жадає мести і завертає його в ряди гайдамаків.

Те, що між гайдамаками найшов ся шляхтич, не є нічим незвичайним. Між гайдамаками зустрічали ся люди не тільки усіх народностей та верств, які мешкали по Україні, але й т. зв. „особи закордонні“, що приставали до гайдамаків з різних мотивів. Та далеко частійше зустрічаємо між гайдамаками шляхтичів з чиншової шляхти, бездомної, дрібних панів, управителів маєтків й навіть самих дідпчів. (Розвідка про гайдамаччину Володимира Антоновича, Руська істор. бібліот. Н. Т. ім. Ш—ка, т. XIX, ст. 9 і 15). Постать Тименька на тлі сучасних відносин була би можлива, та Камінський скопіював її до найменших подробиць із Кернерового Рудольфа, романтичного італійського розбійника з Ріальто. Самеж імя Тименька являєть ся просто вигадкою Камінського, так як між гайдамацькими ватажками імя Тименька не стрічаєть ся. У Кодненській книзі згадуєть ся, правда, про якогось Тимка, що вкупі з иншими 13 ма козаками, яким пани примусово казали йти помагати конфедератам, покинув конфедерацькі ряди й увійшов у зносини з гайдамаками (Начерк коліївщини, Яків Шульгин, Руська істор. бібл. т. XX, ст. 105), та се аналогія рішучо за далека.

Ватажком гайдамацької чати в Камінського є Іонта. Він задумав, щоби гайдамаки стали пострахом цілої України, що доси пила тільки молоком і медом, а тепер має дати срібло й золото. Сплісненілі скарби багатців, смерть і кров — се його гасло. Він плянує рабунок, а на заохоту каже пити горівку. Радо не й сам. Се страшний чоловік, потрохи цинік, у якого обросле серце. Строгий, за непослух грозить ножем або купіллю в горячій смолі. Навіть для Тименька Іонта страшний привид. Мотивом його діл тільки бажанне наживи.

Ясно, що Іонта Камінського з історичним Іонтою має дуже мало спільного. Навіть із мемуарів шляхтичів або духовних осіб польської народности, що писали після коліївщини і з крайньою ненавистю відносили ся до колишнього уманського сотника, виходить Іонта чоловіком не тільки заможним, але й навіть багатим; значить ся, не страсть до грабунку поводить ним. Особистий інтерес і честолюбство повинні були би хилити Іонту до оборони шляхетства, в ряди котрого він міг попасти. Іонта діяв із свідомого обовязку стати в боротьбі, що обхопила країну, на боці свого

народа, його прав, віри й національності, та принести цьому ділові в жертву і свою кар'єру і своє суспільне становisko. Під Уманню пристає до Залізняка тільки упевнивши ся попередю, що останній підняв повстання в імя здійснення заповітних народних ідеалів. (В. Антонович, *op. cit.*, ст. 110, 111)

Деж шукати за жерелами характеристики Іонти? Вони під рукою. Камінський охрестив Іонтою ватажка Кернерових розбишак Цанарета. Розуміть ся, що треба було італійського ватажка якомсь акліматизувати. І Камінський зробив се, кажучи йому пити горівку та підсуваючи йому вульгарні слова й фрази, яких даремно булоб шукати в словарі навіть італійського ватажка.

Із підрядного персонажу Данилко являєть ся Кернеровим Льоренцом, Залізник і Харко замітні хиба своєю обережністю.

Взагалі-ж гайдамаки Камінського — се Кернерові розбишаки, пересаджені з границь Італії на Україну. Характеристичне, що Камінський за всяку ціну бажав надати драмі позір історичности. Він каже організувати ся чаті на півтора року перед уманською різнею, згадує про криваву розправу з гайдамаками під Білою Церквою, де вбито на палъ дванацять гайдамаків, бо Ляхи не знають з гайдамаками жартів, або вплітають в колесо або вбивають на палъ, згадує теж про Запорожже.

Як не мають нічого спільного із колівщиною особи й сцени взяті живцем із Кернерової драми, так теж не мають із нею ніякого ні історичного ні побутового звязку сцени оригінальні. Звісно, що Іонта пристає до Залізняка що-йно під Уманню, відки Іонта попав ся в руки ворогів, а Залізник спас ся. У драмі Камінського стрічаємо обох в події, яка скоїла ся геть пізно після уманської різні, коли там не міг бути Іонта, ані сам ані з Залізником. Залізник виходить у драмі підрядним колієм, а на ділі його на раді скликаний в Умані для вибору військової старшини по козацькому звичаю при вистрілах з пушок і стрільб проголошено гетьманом, а Іонту уманським полковником (Вол. Антонович, *op. cit.*, ст. 116). Камінський мішає гайдамаків з запорожцями. Вкінці за Кернером замикає гайдамаків у пивницю, а від себе каже їх повязати й відвезти у близький город.

Гадаю, що цього досить, щоби побачити усю неісторичність історичної драми й найраншого твору із подій колівщини в польській літературі.

Гайдамачина у світлі історичної науки — се необхідна реакція народних мас, яку викликала неосвічена й свавільна польська шляхта, що замкнувшись у вузкім веретвовім націоналізмі

та релігійній виключності, була еґотистичним експльоататором людського добра й здоровля та нехтувала всі громадянські й людські права народа. Характеристичні риси гайдамаччини — се верстовий протест проти упривілейованих, релігійний протест проти споміць запроваджуваної віри, політичний протест проти крайне несправедливого юридичного та громадянського устрою. (В. Антонович, *op. cit.*, ст. 3, 37). Коли в парі з сям народним протестом являло ся бажанне вдовольнити особисту сваволю або наживу, коли гайдамаччина принимала криваву форму, то се було зовсім природним й немнучим наслідком не тільки розпучливого настрою і низького ступіня освіти народніх мас, але головно й того безладдя й анархії в Польщі, серед якого масовий рух не міг найти більш легальних та громадських доріг. (В. Антонович, *op. cit.*, ст. 4, 37). Гайдамаччина не була сальонним розговором між дипломатами; вона була нелегальним протестом проти нелегальности, насильством проти насильства, грабіжою й розбоем проти грабежи й розбою. В цілій сій історії оправдалась велика евангельська правда: „якою мірою міряете другим, такою й вам самим відмірить ся“. (И. М. Рева, Уманская рѣзня. Клів 1879, ст. 2). Впрочім не в інших формах виявила себе й барська конфедерація, звернена проти короля й православних, а проти якої станула теж гайдамаччина в обороні королівської поваги і правного ладу.

А проте на драмі Камінського виробляли ся погляди на один із найтрагічніших епізодів вікової польсько-української боротьби! Перший раз виставлено драму 20. XII 1819 р. у Львові (Fr. Xaw. Wlotnicki, *op. cit.*, ст. 16), потім 10. I 1820, а 17. VIII 1820 р. в Кракові. Вона удержала ся довший час у театральнім репертуарі (St. Peplowski, *op. cit.*, ст. 88—89). Драма зайняла між штуками виставлюваними в польським театрі у Львові почесне місце (*Pszczola polska*, *op. cit.*, ст. 87). Рецензент із „*Pszczola*“ писав, що Камінський замість Цанаретів, Льоренців ужив зручно памятных жостокістю гайдамаків (ст. 88), та що Їонта і його товариші вийшли у влучних та властивих рисах (ст. 93). Правда, що польський літературний рух у Львові стояв у 20-их роках 19 ст. ще дуже низько. Суспільність розболіла, апатична або плоска, а літерати автодиакти. (Władysław Zawadzki, *Literatura w Galicyi, Przewodnik naukowy i literacki*, Lw. 1877, ст. 690 і 700). З огляду на се треба бути для рецензента вибагливим. Та всеж таки коли світліші одиниці львівської суспільности прийняли драму так безкритично і наївно повірили в її історичність, то щож говорити про ширшу публику? Вона приймала

штуку з загальним уподобанням. (Pszczola, op. cit., ст. 97). Сей успіх драми є для її артистичної вартости як найгіршим свідочством.

Камінський умів добирати ся до мало критичної галицької публики, — писав критик Tygodnik-a literack-ого (Познань, 1842, ст. 406). А як підходив її, щоби робити касу, на се дає відповідь Фр. Яворський (Lwów stary i wczorajszy, Lw. 1911, ст. 213). Камінський знав львівську колтунську публику і її вимоги. Він мусів корчити ся й плазувати перед мольхом, що мав бути його грошовим якорем. Він, що гдидив ся тривіальним, ярким блиском, мусів його ще позичати й повними пригорщами спати перед очі партеру й галерії, розвівати правду сцени у фантастичні орії дешевих ефектів, у яркі калейдоскопи слів не пов'язаних ні думкою ні артизмом. Він приманював до театру львівську публику страшною жорстокістю або блазеньськими сценами, щоби потім після цілої серії дурниць виставити остаточно Шекспіра або Шілера та переконати ся ще раз, що ніхто на такі неважні штуки не піде. Цеував смак публики, щоби дорогою зіпсуття піднясти її до висоти правдивої штуки.

До „штак“, що мали робити касу, а в яких Камінський старав ся підійти під смак публики, можна сміло зачислити й обговорену драму. На жаль, поступив собі або за легкодушно або за злобно, надуживаючи до того надто делікатної матерії. Польська суспільність довший час вчила ся в Кернера пізнавати коліївщину і ті погляди передавала з покоління в покоління. Що італійський розбишака Тименько був довго побіч Іонти популярним типовим представником коліїв, показує записка Михайла Куземського з 1860 р., де Тименько з Іонтою названі ватажками гайдамаків (Записки о высланництвѣ Народа руского до Вѣдня, Укр. Нац. Музей, Львів). Цікаво, що Маркіян Шашкевич назвав у повісті „Олена“ свого шпіона-бандуриста теж Данилком. Чи ся однозгідність імені й ролі в „Олені“ і драмі Камінського принадлекова, чи вийшла вона в Шашкевича під впливом драми ще в часі його побуту виставлюваної у Львові, рішити не легко, а впрочім і неважно.

Рукописні гумористичні часописи.

Подав *Володимир Гнатюк.*

Шістьдесяті роки XIX ст. представляють для дослідника нашого національного розвитку дуже принадне поле. З заведенням нової австрійської конституції починається на ново національний рух у різних напрямках. Повстають товариства (навіть межі гімназійною молодіжкою і тому тайні, т. зв. Громади); засновується театр, який що правда й доси лишився тільки провінційальним, але не вважаючи на те причинився в високій мірі до розбудження національної свідомости в ширших кругах; народжується преса, що вправді мала вже попередників від 1848 р., але зовсім відмінна від них; вона ще слаба й ефемерна, але стає чим раз більше внутрішньою потребою інтелігентної верстви, через що набирає сильніших виглядів на будуче; появляються нові письменники, між якими найвизначнішим талантом належить безперечно признати Юр. Федьковича; політичний і парламентарний провід бере в свої руки ще старше покоління, але підрастають нові діячі, які мають його заступити. Не йде воно все так, якби ми нині могли собі того бажати, та при оцінці тих часів треба брати на увагу не тільки слабі сили, з якими увійшли ми в конституційне життя, але й цілковитий брак досвіду на непротоптаній дорозі та брак традиції, яка втворює відповідну атмосферу для всякої праці. Подрібна історія тих часів виказала б се як найкраще та ми не можемо її мати, поки не маємо цілого ряду оглядів із різних царин тодішнього життя, між тим також огляду преси. Маючи намір докинути й зі свого боку хоч невеличку цеголку до такого огляду, подаю ось тут малий причинок до нього.

Преса 60-их років відрізняється тим від попередньої, яка повстала в 1848—49 р., що починає виразно різнити себе і розпадатися на дві групи, українську й русофільську. Вправді головний політичний орган тих часів „Слово“, що почало по-

являти ся від 25 січня 1861 р. два рази на тиждень, старало ся єднати коло себе всі елементи без огляду на те, чи хтось уважав себе прихильником єдності тільки з придніпрянською Україною, чи розширяв ту єдність і на Московщину, та друкувало статі навіть закордонних Українців, писані чистою народною мовою, побіч статей писаних т. зв. язичієм, але се діяло ся тільки в початках його істнованя. Від 1866 р., від відомої статі Ів. Наумовича з проголошенем обєднительної програми, воно звернуло рішучо на русофільську дорогу і вже не сходило з неї до кінця, доки не перестало виходити 1887 р. В тім самім 1866 р. редактор „Слова“ Б. Дідицький видає анонімно брошурку „Въ однь часъ научить ся Малорусину по Великоруски. Додатокъ до „Слова“ ч. 80“, хоч сам не доказав сеї штуки і до кінця свого доволі довгого життя писав тільки язичієм.

Побіч „Слова“ починають появляти ся й інші русофільські органи, тільки одні не дуже ще рішучі, як прим. „Домъ и Школа“ І. Гушалевича (1863—1864 р.), або „Голосъ Народный“ М. Білоуса в Коломиї (1865—1868 р.), а навіть „Письмо до Громады“ С. Шеховича (1864—1868 р.); другі радикально русофільські, як „Страхопудъ“ Й. Ливчака в Відні (1863—1868 р.; з перервами виходив він до половини 90-их років, перенесений до Львова) і всі інші його виданя, як: „Золотая Грамота“, „Славянская Библиотека“, „Славянская Заря“; або „Боянь“ В. Стебельського (1867 р.) у Львові, в якім видавець друкує поезії І. Аксакова, кн. Вяземського, Г. Державіна, М. Лермонтова, О. Пушкіна, гр. Ф. Сологуба, Ф. Тютчева, А. Хомякова; добираючи й прозу таких самих російських письменників, жонґлюючи терміном „руський“, який можна було пояснити ріжно, відповідно до потреби. Також виданя „Гал. рус. Матицы“, які редагували Б. Дідицький та Я. Головацький, носили русофільський характер та друкували ся язичієм, що з часом мало завести нас до літературної російської мови.

Не була та русофільська партія, що почала тоді формувати ся, сильна, ні не визначала ся особливими інтелектуальними силами, але мала те за собою, що її провідники зібрали довкола себе старші одиниці, якими пообсаджували всі ліпні місця, особливо духовні в обх капітулах та духовній семінарії і доступні нам тоді універ. катедри, загорнули в свої руки нечисленні ще інституції, як Савропіїю, Гал. р. Матицю, Народ.

Дім, зорганізували пресу і тим способом добули вплив не тільки на менше освіджені елементи, але й на індіферентні, та звертали його на свою користь.

До свідомої української громади належала тоді, з винятком нечисленних старших осіб, як Юл. Лаврівський, оо. Ст. Качала, Глинський, Заячківський, Ревакович і інші, переважно молодіж, що не мала ні впливів, ні фондів, тому мусіла доволі довго вести боротьбу зі „старими“, поки не добула над ними переваги та не взяла в свої руки політичний, економічний та культурно-національний провід. Та все таки не занедбувала вона такої важкої річі, як преса, й оцінюючи належно її велике значіння, почала вчасно організувати її.

Вже 1 лютого 1862 р. появляють ся „Вечерниця“ під редакцією Ф. Заревича, при яких головним співробітником був Вол. Шашкевич. Вони виходять 1862—1863 р., по чім упадають. Але зараз же на їх місці появляється „Мета“ під редакцією Кс. Климковича, що виходить зшитками 1863—1865 р. (1863 р. 4 числа, вересень—грудень; у 1864 р. тільки 1 число; 1865 — 18 чисел). Крім того почав Кс. Климкович видавати 1864 р. окрему бібліотечку п. н. „Руська Читальня“, якої вийшло сім томиків. В 1865 р. видає К. Горбаль „Ниву“, якої вийшло 20 чисел. В 1865 р. видає Вол. Шашкевич „Русалку“, якої вийшло 11 чисел. (Сеї „Русалки“ не можна змішувати з „Русалкою“ С. Шеховича, „письмомъ для красавиць“, що виходила 1868—1869 р.) — В 1867 р. видає Ф. Заревич „Русь“ і того самого року починає виходити під редакцією Льонгіна Лукашевича „Правда“, що опісля з ріжними перервами (найдовшою в 80 их роках) виходила до половини 90-их років. В 1870 р. починає виходити „Основа“ під редакцією Ф. Леонтовича та Ф. Заревича, але в 1872 р. упадає. Та від 60-их років не остають ся вже Україні без своєї преси, що в 80-их роках значно збільшується та стає чим раз важнішим чинником у національнім житю.

В 70-их роках витворюється звільна вже й спеціальна преса. Так у 1875 р. починає видавати Ом. Партицький „Газету Школьную“, що видержала кілька літ; в 1877—8 р. виходить „Письмо зъ Просвѣты“, а в 1879 р. починає виходити популярна газетка „Батьківщина“ під редакцією Маркила Желехівського (її основником і видавцем був Юл. Роо манчук), що опісля стала органом національно-демократично-

сторонництва і під зміненою назвою „Свобода“ виходила аж до падолистових подій 1918 р.

Між пресою 60—70-их років бачимо вже також проби видавання гумористично-сатиричної часописи, хоч вони не повелися. В 1864 р. появилася у Львові „Дуля“, яка і скінчилася на першій числі. Редактор її неназваний. 1876 р. появилася знов у Чернівцях „Лопата“, якої вийшло 14 чисел під редакцією І. Семаки. З уваги, що „Дуля“ належить тепер до бібліографічних рідкостей, я позволю собі познайомити читачів із нею трохи докладніше.

„Дуля“ друкована в форматі малого кварта (меншого від „Зорі“, що виходила від 1880—1897 р.) і має вісім сторінок. На першій сторінці під наголовком дописано: „Зложена Нерадою-Громадою“. Ще низше: „Випуст Перший“. На останній сторінці на самім споді зазначено: „Львів 1864 р. Коштом и друком М. Ф. Поремби“.

Хтож її видав? Омел. Огоновський говорячи про діяльність Володим. Шашкевича, пише: „В 1864 р. став він (Вол. Шашкевич) також видавати гумористично-сатиричну часопись „Дуля“... Небавом опісля виїхав Шашкевич до Відня і про „Дулю“ нічого не було чути“¹⁾.

¹⁾ Ом. Огоновській, Исторія литературы рускои, часть II, 2 від., ст. 670.

Що В. Шашкевич не був редактором „Дулі“, се видно й з отсього уступа листу К. Сарвицького (16/12 1864) до Ам. Шапковського: „Сказати бы Вамъ де що про нашіи поппи, такъ щожъ, Вы дуже допытливи — мабуть все знаете. Хотьбы наприхъръ и то, що Кайко (Мик. Лискевич) має быти веспѣдаторомъ Слова та що появилася недавно тому зядлива газетка (соромъ) пѣль дурнымъ назвищемъ Дуля; що панъ директоръ Бачиньскій зажадалъ на слѣдуючій рѣкъ 3000 fl. сталого жалованья ътъ театральнаго комѣтету, а тойже таке освѣдченье пріялъ съ насмѣшковъ; що панъ Бачиньска выступовала въ аматорскихъ представленьяхъ въ театрѣ Скарбка, данныхъ на користь убогимъ тугейшого мѣста и що дуже сподобалась польской публици, хотяи зядлившии не выдержали сказати: *Ej coś rusińskiego w niej się przebija* — и хоть дулѣти (deutsch katholisch u. orthodox Кобляньскій, Свѣцицькій alias Лозовскій и Лопатиньскій правникъ) усиловались ю скомпрометувати та сами скомпрометованіи ъбстали названіи якимось ѡдважливимъ Ляшкомъ ослами и дурнями; що въ книгарнѣ Вѣлда можъ ѡбстали Сотню рускихъ свѣванокъ въ путахъ до свѣву и на фортепянь, все то Вы десь знаете, а слысте не знали — ѡтъ Вамъ и сказано“. (Я. Гордицьскій, До історії культурного и політичного житя в Галичині у 60-тих рр. XIX в., ст. 179).

Д. Олекс. Барвінський, як сучасник, заявив, що „Дулю“ видав К. Горбаль і товариші.

„Слово“ з 1864 р. в ч. 103 вважає видавцем Антона Кобилянського. За ним пішов також І. Ом. Левицький в „Гал. рус. бібліографію“¹⁾, котрий і користувався примірником „Дулі“ з бібліотеки „Народного Дому“, який маю у себе, та на яким невідомий сучасник підписував імена осіб, проти котрих звернені поодинокі уступи. Він дописав також: „Редахтіръ Панъ Кобылянскій укѣнченнй богословъ православный“.

Я запитував сучасника д. Т. Реваковича, кого він вважає редактором і дістав відповідь: Антона Кобилянського. До сього подав він іще таке поясненя: Ант. Кобилянський був питомцем духовної семінарії у Львові, але що був великим оригіналом і не міг зжити ся з людьми й обставинами, покинув по другім році Львів, виїхав до Черновець, перейшов на православє і вступив до православної духовної семінарії. Там скінчив богословські студії, але не святив ся, тільки виїхав до Німеччини, де став проповідником у „Громаді вільних християн“, що заснував був 1848 р. Руніе. По короткім побуті виїхав до Америки, але й там не попасає довго і в 1864 р. вернув до Львова. Тут грав тоді новозаснований театр під управою Ом. Бачинського. Ан. Кобилянський постановив вступити до театру і О. Бачинський приймив його. Та надзвичайно амбітний Кобилянський не хотів задовольняти ся якими будь ролями, тільки бажав мати самі героїчні. Таких роль Бачинський не міг дати йому, бо навіть не було ще тоді драматичних штук у нас із такими ролями. Кобилянський незадоволений твм, покинув театр і видав „Дулю“, в якій висміяв Бачинського.

І дійсно, коли переглядаємо „Дулю“, бачимо, що безпосередно відносить ся до О. Бачинського 8 уступів, до театру 3 уступи, а деякі відносять ся до них ще посередно. Крім того зачеплені в „Дулі“ майже всі тодішні письменники, видання й інституції та національно-політичні відносини й через те набирає вона літературно-історичного характеру та заслугоє на докладнійший огляд.

Цілу першу сторінку (і частину другої) займає вірш до „Дулі“ п. н.

Ода — не. ода —
Така її врода.

¹⁾ Т. II, ст. 39, ч. 335.

Наведу з неї виїмок в оригінальній правописи:

Шоклон тобі, в мільєнох, дулє!

.

Ис всіх людей, що до потоцу
На сему світі грішно жили.
Окриме Ноя, хлоп по хлоп
Хіба вони тебе не зъяли?

И ті, що вежу будували,
И ті, що в пуці ся блукали,
И ті, що королів жадали —
Щоб ті їх буками чесали,
И ті, що Трою руйновали,
И ті, що світом потрясали,
И ті, що з млином воювали,
И ті, що Маврів виганяли,
И ті, що медом шинкували,
И ті, що письма дрюкували,
И ті, що в животі лиш пхали,
И ті, що пейси обтинали,
И ті, що в пейси цілували,
И ті, що других просвіщали,
А самі дурнями зістали,
И инчі.. инчі... та ще другі:
И королі, пани и слугі -
Хіба-ж тебе не зъяли, дулє?

.

На 2—3 ст. поміщена в драматичній формі „Нова назва старої комедії“, в якій висміяно еміграцію Галичан до Росії, що тоді розпочинала ся. Особи тої „комедії“ такі: Святоюрський, галицький руский; Юрко, його слуга; Сукін, исправник; Дері-Бері, його секретар; Дурничевський.

В прольозі Святоюрський, незадоволений з тутешної конституції і бачучи, що деякі знакомі виємігрувавши до Росії, подобивали ся там гарних посад, вибираєть ся й собі туди зі слугою, але без пашпорта, якого — думає — не дістане.

В першій дії Святоюрський вже в Росії. Його приводять до исправника побитого й обробаного. Исправник бачучи, що не поживить ся нічим, каже відвести його до тюрми. Святоюрський домагаєть ся, щоб його відіслано до Австрії, але дістає нову порцію і йде до тюрми.

У другій дії Святоюрський стрічаєть ся з другим емігрантом, Дурничевським, що так само був побитий і обробаний та вже лросидів рік у тюрмі. Коли він оповідає свої пригоди, входить

надзирагель і повідомляє, що Дурничевського вислають етапом до Австрії, а Святоюрського зі слугою до тюрми в Житомирі. Святоюрський так перелякуєть ся, що — будить ся і тратить уже охоту вибрати ся до Росії

Еміграції догикає ще „Дуля“ в 29 уступі¹⁾ в отсех словах: „Москалі прислали до Львова курку — какошку, котора зносить срібні та золоті яйця (за недостатком металів, зносить і банкноти). Побачилиб ви, скільки коло тої какошкі крутить ся русских, а наш Малорос — найперший“.

Малоросом названий тут Б. Дідицький, а какошкою Т. Т. Кокошким, що був комісарем для селянських справ холмського повіту. Походив із аристократичної російської родини та мав вищу освіту²⁾. Його вислало російське правительство при кінци 1864 р. до Львова до митрополита, щоб увійти з ним у порозумінє в справі переселеня деяких священників до Холмщини. Хоч до порозуміня не дійшло, бо митрополит С. Литвинович домагав ся, щобн йому підчинено холмську єпархію та віддано під догляд народні школи, то австрійське правительство дало дозвіл на переселюване і тоді почала ся еміграція до Холмщини³⁾. В 1865 р. приїхав у тій самій справі до Львова Т. Лебединців і зорганізував справу так, що самі Галичани поручали охочих людей на ріжні посади в Росії. Осередком руху стало „Слово“, а його редактор Б. Дідицький головним посередником і керманичем, що задовольовало його давню амбіцію кермувати галицьким рухом⁴⁾.

А. Шанковський в листі зі Львова до своєї жінки (з 26/10 1864) згадує також про Т. Кокошкина: „Здбавшись еше съ инными Русскими, оповѣдали мнѣ, що в ту нѣякій Какушкинъ съ Варшавы, купе книжки и ангажує учителей до Конгресовки. Що вечера має бути у Принка съ Сарницкимъ“⁵⁾. — Цікаво, що так само перевернуто імя Кокошкина і на дописці в „Дулі“.

¹⁾ Поодинокі уступи повідділювані від себе тільки лінійками і переважно не мають ніякого титулу. Числа написав хтось над ними олівцем.

²⁾ Я. Гордиський, До історії культур. й політ. життя, ст. 109.

³⁾ Тамже, ст. 104.

⁴⁾ Тамже, ст. 115.

⁵⁾ Тамже, ст. 108. Сей Кокошкин не переривав зносни і пізвійше зі Львовом, як се видно з одної його стлї, уміщеної в „Слові“ (1867, ч. 89 і 90—93) п. п. Уніятекая опозиція на Подлясьи. Изъ Холма.

Один уступ присвячений обрядовій боротьбі, що вела ся незвичайно завзято в 1861—63 р.¹⁾, але й пізнійше нераз пригадувала ся. Він має наголовок „Підслухане“. А далі: „Благодарний Отче! Чом скинули ви свою шапку та зголені і підстрижені ходите? — Чадо вѣрное! Не все во виѣшности скажется, многое во глубинѣ скрито есть — начальство бо к нам не благоросположено“...

В 15 уступі п. н. „Біля Народного дому“ зачеплена русофільська „Гал. рус. „Матица“ ось як:

„Перший какограф. Був ти на засіданю Матиці?

Другий. Тай що з того? Я думав, що се Руська Матиця і пішов, а воно бач вийшло, що се Матица Русская та, з біса, по ученому в ній говорили — я й нічого не второпав“.

В 14 та 26 уступі зачеплена справа правочи си театральних афішів, яка вже лучить ся з самим театром, його основником та першим директором, тому належить сказати кілька слів про заснуванє театру й його перші кроки, щоби були більше зрозумілі наводжені уступи.

За ініціативою Юл. Лаврівського засновано 1861 р. у Львові товариство „Руську Бесіду“, на що дало дозвіл краєве правительство письмом із 15 надоліста. Між своїми завданнями мала вона також устроювати деклямаційні вечерки, балі й товариські забави, тому то й зараз утворено при ній аматорський театр. Та сього було за мало Ю. Лаврівському, якого найлюбійшою ідеєю було заснуванє правдивого театру, та за яким він побивав ся вже давнійше і ще 7 серпня 1861 р. помістив у ч. 51 „Слова“ горячу статю п. н. „Проектъ до заведеня руского театру во Львовѣ, составленный послемъ Ю. Лавровскимъ“. Колиж на сю статю ніхто не відозвав ся, він помістив у ч. 78 другу, на яку відповіджено в ч. 82, 86 і 90 з кількох сторін прихильно. Тоді Ю. Лаврівський предложив свій проєкт виділови „Руської Бесіди“, що видіи приняв із запалом, а після того вистарав ся у правительства дозвіл збирати по краю складки на утворенє театрального фонду під зарядом „Руської Бесіди“, та сам жертвував на сю ціль значнійшу суму. Складки поплили доволі щедро, а „Р. Бесіда“ поробивши перші приготованя, внесла просьбу до намісництва, щоби дозволило заснувати постійний український театр у Львові. На просьбу прийшла неприхильна відповідь, бо намісництво відповіло, що такой дозвід

¹⁾ Пор. тамж V розділ п. н. „Обрядова боротьба“, ст. 73—89

може бути уділений тільки за згодою цїсаря. „Р. Бесїда“ бачучи неможливість ослґнення такої згоди, ввєднала тільки концесїю на 40 представлень із умовою, що 10% доходу brutto зложить до каси львівського нїмецького театру, який мав привїлей на се. Вистарала ся також від заряду „Народного Дому“ безплатне відступленє салї, в котрій уладжено першу правильну сцену. Понадто заключила умову з доволї спосїбним драматичним артистом закордонним Омел. Бачинським, котрого заанґажувала разом із жінкою, також артисткою, та віддала йому дальшу орґанізацію і заряд та режисерію театру. Ом. Бачинський дїбрав собі аматорів, переважно студентів і розпочав проби. Нарешті дня 17 марта 1864 при великім зїзді Українців отворено театр „Прольоом“, що написав д-р Ом. Огоновський, по чім відограно мьєлодраму „Маруся“, основану на повістї Г. Квітки. До театрального комітету увїйшли або свїдомі Українці, як Кс. Климкович, бувший редактор „Мети“, або такі умїркованї, як М. Полянський, К. Устїянович, Товарницький й инші. Сей комітет розписав іще перед розпочатем представлень конкурс на драми й комедїї та визначив на них чотири нагороди, застерїгаючи при тїм, що твори, надсланї на конкурс, мають бути і що до духа і що до мови щиро українські. Також ті твори, які придбано вже для репертуару, були чисто українські. Отсе не подобало ся рїшучим русофілам і вони напружили всі сили, щоби молодий театр дістати під свїй вплив. Вони почали натискати на Ю. Лаврівського і навіть загрозили викиненем театру з салї „Народ. Дому“. Під тим натиском уступив із театрального комітету К. Климкович, а на його місце прийшов Б. Дїдницький, з труниж мусїв уступити П. Свенціцький (Лозовський), що в короткім часї придбав для театру добрі штуки тай сам був одним із лїпших акторів. Вплив сеї зміни показав ся швидко, бо афіші, що друкували ся фонетично, стали друкувати ся етимольогічною правописею. До сього то відносить ся 26 уступ „Дулї“: „Касиновий Видїл під тою лиш вимінкою дає театрови салю. щоб той друкував афіші етимольогічною правописею. „Дуля“ посвідчить, що в 1864 р. були люди, которї такий варунок поставили“.

Так само 14 уступ п. н. „Нова правопись“: „І. Бачив ти сього дня писанї афіші? — П. Бачив. Та по якому вони писанї, бо відай не кулїшівкою. — І. Ні, лаврїшівкою.. — П. Я так і думав, що нова правопись стала“.

Розуміть ся, що за правописею пішло чищене мови, а далі і всуване до репертуару таких очищених бездарностей, як „Обман очей“, „Голосен і влюблен“, „Роксоляна“ й інші язикові та драматичні страшилища¹⁾.

До сеї „Роксоляни“ відносять ся 30 уступ п. н. „До історії львівського театрального конкурсу“. „Дуля“ подає її титул так: „Роксоляна або нагороджена любов и вѣрность ко праотцевскому Обряду. Драмат оригинальнѣй въ V Дѣйствіяхъ. Написалъ Ѣ. Ъ. Ъ.“²⁾. Сям криптонімом має буть, як зазначено на примірнику, Іван Гавришкевич, дуже завзятий кореспондент „Слова“, який означував свої дописи „зъ надъ Момычи“ і які по заповненню бібліографа Ів. Ом. Левицького непокоїли не тільки польську, але й німецьку пресу. Нам не доводило ся бачити сю „Роксоляну“, але з передмови автора, що наводить „Дуля“, можна переконатися, що се дійсний куріоз. „Тая штука есть такъ составлена, же всѣ дѣйствія разомъ, але также и каждое особно для себе цѣлостъ составляютъ, для чего ведля требованій обстоятельствовъ и часу въ Дѣйствію еднѣм, або двоухъ, троухъ, чтироухъ або и цѣлая представлятися може и завше вийде штука укѣнчена и заокруглена. Также всякіи комбинаціи дѣйствій суть возможні, нпр. 1, 3 и 5; або 2, 4 и 5; або 1, 2 и 5; або 1, 2, 3 и 5; 2 и 5; 3—5 и т. д. Кождий актъ може самъ для себе также совершену штуку становити, если ся только заглавіе додасть стосовне“. „Дуля“ цитує ще дальше передмову і уступ із самої „драми“, а вкінці кпить собі з рецензента („Слова“), що написав про неї: „Прехорошо. отлично, плѣнительно, пречудесно, прекрасно, возторжительно, возвышенно. Слава и честь Сочинителю доти, доколь руское имя буде“!

За подібні „критики“ кпить собі „Дуля“ зі „Слова“ ще і в 18 уступі п. н. „За літ сто“. Вона говорить: „Колиб редакція „Слова“ не слабувала, а „первостепенниє і лучшіє наші артисти“ жили, то за літ 100 ось-яку малиб ми критику театру: Гжа Бачинська играла превосходно. Г. Бачинській игралъ съ правдивимъ гуморомъ и должнимъ понятіємъ своей ролі, якъ слѣдуєть рутинованому артисту. Трохи холоду примѣтилисьмо за игрою г. Б. Всѣжь прочіє наші артисти въ сей вечеръ

¹⁾ І. Франко, Руський театр в Галичині (Зоря, 1885, ст. 279—282).

²⁾ В друку вона має такий титул: Роксоляна, политично-историчная драма въ пять дѣйствіяхъ, оригинальное сочинение Ѣ. Ъ. Ъ. Коломыя. Черенками М. Н. Бѣлоуса, 1833, 16^о, ст. 78. Рецензія на неї поміщена в „Правді“, 1869, ч. 22, ст. 192.

играли съ полнимъ успѣхомъ“. Поза тим „Дуля“ зачіпає ще „Слово“ в 28 уступі та в деяких інших, прим. у 21, що „Слово“ з якоїсь штуки „Покійник Опанас“ зробило твір Шекспіра, за що Дідицький заслужив собі на поставлене паматника“.

І коли театральний комітет накидав театрови таке дранте, на вислід розписаного конкурсу треба було чекати повні два роки, по чім комітет „признав усього лише одну надгороду і то творови, о котрім навіть „Слово“ не могло нічого похвального сказати, а то длятого, що прочі твори надіслані на конкурс, числом около 20, писані були більше або менше чистим народним язиком“¹⁾.

В 24 уступі виступає „Дуля“ проти пародіюваня деяких творів відомих авторів, як: Шевченка, Назар Стодоля; Основяненка, Маруся; Котляревського, Москаль Чарівник та Корженювського, Верховинці: „Ті автори протестують і домагаються, щоб дирекція свої твори не підписувала їх іменем і дала їм спокій, не рушаючи кісток в гробі“.

Дехто закидав управителеви театру — не знаємо, чи оправдано — що він не терпить у себе ліпших акторів, бо не хоче, щоби хто міг дорівнати йому й жінці грою або перевишити їх. Огсей погляд знайшов свій відголос у „Дулі“, що побіч того ставить ся критично до гри обоїх Бачинських. У 7 уступі п. н. „Оголошенє“ сказано: „Хто хоче дізнать ся, що десь то та цілу народність піднесла і досі підпиреє одна лиш 34 літня баба, най об сім попитає „Марусі“. Вона така добра, що повторить сказанє“.

Так кпить собі „Дуля“ з Бачинської. Вона зачіпає її ще і в 12 уступі п. н. „На улиці“ в діяльоту: „І. „Бачив ти на театрі „Слабу струнку“? — II. Еге, — коротку спідницю „Гані“. — I. Вгадав ти, брате! Нишком: Се воно саме слаба її струнка“.

Щоби зрозуміти алюзію, скажу, що в 1864 р. зараз з отворенем театру багато осіб, що вже були відомі як письменники, або тільки робили ще перші кроки, почали писати, перероблювати або перекладати ріжні пєси, щоби доставити молодому театрови добрий репертуар. Найвизначнійшу участь узяв у сім на бажанє Ю. Лаврівського П. Свенціцький (Д. Лозовський), що сам вступив був до театру і був найбільше освіченою людиною не тільки між театральним персоналом, але й театральним ко-

¹⁾ I. Франко, тамже, ст. 281.

мітетом. Володів він дуже гарно українською мовою, а що був роботящий, то протягом року переклав та переробив коло 20 ріжних пес. Одна з них вийшла ще в 1864 р. друком у „Руській Читальні“ Кс. Климковича як третій випуск п. н. „Д. Лозовський, Цигани, драма О. Корженівського в 5 діях. Львів, 16^о, ст. 94“.

„Руської Читальні“ мало вийти в тім році 10 випусків¹⁾, але вийшло тільки 7. Крім „Циганів“ вийшов іще: Шельменко Наймит, комедія Г. Квітки, перевів з московської мови окрім ролі Шельменка, К. Климкович (як 4 випуск), решта випусків — повісти. Як 8 вип. мали вийти „Верховинці“ О. Корженівського; як 9 вип. „Мертвець збитошник“, комедія Г. Квітки; як 10 вип. „Грушенків зять“, комедія з французького, усе переклади або перерібки Кс. Климковича. Та хоч останні випуски не вийшли друком, то на сцені грали їх.

В тімже 1864 р. певно не без впливу П. Свенціцького оголосив у падолисті львівський друкар Мих. Поремба передплату на театральну бібліотеку п. н. „Руський театр“, в якій мало вийти 12 пес. Та мабуть задля малого підпертя вийшли тільки дві песи і на тім видавництво перервало ся. Як 1 вип. появилася: „Галля“, з опери-водевіль „Ketly“ переіначив Д. Лозовський. Львів, 1865, 16^о, ст. 42. — Як 2 вип.: „Гаврило Бамбуля“ (George Dandin). Комедія Молієра в 3 діях, пер. Д. Лозовський. Львів, 1865, 16^о, ст. 68.

Дві інші песи, що мали ввійти до сеї бібліотечки, надрукував П. Свенціцький у журналі, що видавав 1866—67 р. п. н. „Sioło“. А саме: 1) „Міщанка“, комедія в 3 діях (Sioło, 1866, вип. I, ст. 89—126 і вип. II, ст. 91—118). 2) „Катарина“, сумний образ в 5 діях (за Шевченком), вип. III, ст. 73—106 і вип. IV (1867), ст. 92—126. Перша песа підписана псевдонімом Д. Лозовський, друга Павло Свій. Інші песи числом 8, що мали друкувати ся, були такі²⁾: 1) Московські чиновники, забавка в 1 дії зо співами, оригінально написана. 2) Рожа, забавка зо співами в 1 дії. 3) Вікно на першій поверсі, драма О. Корженівського в 3 образах. 4) Лист, комедія гр. А. Фредра в 1 дії. 5) Ночліг в Апенінах, оперетка в 1 дії А. Фредра. 6) Видумана невірність, комедія Молієра в 1 дії. 7) Qui pro quo, комедія в 1 дії О. Корженівського. 8) Слаба

¹⁾ Пор. Ив. Е. Левіцкій, Гал. рус. бібліографія, т. II, ст. 40.

²⁾ Тамже, ст. 55.

струнка, забавка зо співаами в 1 дії. Чи всі отсі пєси приладив для сцени П. Свенціцький, як перші чогири, нам невідомо, але се дуже можливе, коли порівнаємо з попередною звісткою, яка вказує, що він зладив їх коло 20. На підставі давних афішів можна би се справдити. Як бачимо, останню пєсу грали також на сцені і до неї то відносить ся шцилька! прищиплена Бачинській в „Дулі“.

Ом. Бачинського коле „Дуля“, як уже зазначено, доволі часто. Між иншим відмовляє йому режисерської здатности в 37 уступі словами: „I. З якого часу 23 літні Гуцули череватими стали? — II. Від часу, як на руській сцені появил ся Антошко в Верховинцях“.

В 9 уступі висміває його перерібки якихось пєс: „Господин Е. Б. (ви його бачили на афішах) винайшов спосіб переводити з французького, не знаючи з тої мови й одного слова..., а музику сочиняє (він і підбирає деколи) граючи лиш на тім інструменті, которий природа під ніс йому вткнула. Хибаж се не відкрите“?

В 16 уступі висміває його зарозумілість п. н. „Первостепенний артист і Гаррік“:

„Первос. арт. Товаришу, добре я Стецька грати му?“

Гаррік (оглядає його): Ти наче вродив ся до тої ролі. Будь лиш натуральним, а піде дуже добре!

Первос. арт. Я так і думаю“.

Повисше читали ми, як „Дуля“ кпила собі зі „Слова“. Розумієть ся, що вона не поминала й инших русофільських видань. Про „Страхопуда“ подає такий діяльот: I. „Від яких горобців та яке збіжа боронить „Страхопудь“ в Відні? — II. Попитай „Вїстника“. — I. Ей! — II. Та київського, бо віденський „Вїстникъ“ лиш подібний до нього — етимольогічно“. До „Страхопуда“ відносить ся ще 45 уступ (вірш) та 10, в якім наведений діяльот межі „Страхопудомъ“ та „Кієвляниномъ“. — До „Кієвлянина“ відносить ся й отся дотепна телеграма „Дулі“: „СПетербург. Освідомились тут, що не йно „Слово“, але й „Кієвлянинъ“ єсть орґаном польської партії. В Сенаті великий переполох. Радять, чи не відсилати би й його в Ставропігію дрюкувати“ — Висміваєть ся також заповіджена¹⁾ часопись в Угорщині, котрої прямованем має бути „единство

¹⁾ Пор. допись із Угорщини про потребу „русской“ часописи у Слові, 1864, ч. 66.

всього русского народа“ від часописи аж до С. А. Штатов, як дотепно завважує „Дуля“ в 43 уступі.

„Галицькихъ русскихъ“ зачіпає „Дуля“ і загально і спеціально поодиноких проводирів. У 23 уступі повідомляє їх: „Возрадуйтеся благонамѣренніе! На місце некумедного: „Поштеніе, господине“ везуть уже вам з Матушкі „Пачтеніе, мілостівий гасударь“. Вонож вам буде — приличнѣе“... У 20 уступі потішає „Русский кацапеня“, що поки „Матица за нами, а незадовго й Театр за пазуху сховаєм“, то нема що бояти ся „Читальні“ (Кс. Климкомича) та що за нею підуть інші виданя.

З поміж русофільських проводирів бачили ми вже зачепленого Б. Дідицького. До нього відносить ся ще 39 уступ, 50 та 3, в якім поданий його діяльої із Я. Головацьким: „А що Федор Андреевіч? — А що Яков Федоровіч? — Поедемo в Матушку на поклоненіе? — Таже поедемo (нишком). Яков Федоровіч, що как с кнутом повстрѣчаємся? — Без того не обойдется! Оноже ласкавий привѣт означаєт!“

До Ів. Наумовича відносить ся 33 уступ: „З весною прилетить у руську землю „Зазуля“. А які на ній піря і по якому вона куватиме, добредію“? — Мабуть І. Наумович планував якесь виданє п. н. „Зазуля“, до якого одначе не дійшло.

Між кореспонденціями „Дулї“ подана в 49 уступі отся: „(З Полїся). „Спѣвакъ“ ізнов готовить ся „воспѣти“. Чи не пізненько вибрались? А правда, „Соловій“ вас послухає“. — Ся замітка відносить ся до Мик. Лисикевича, співробітника „Слова“ і автора бездарної поеми: „Спѣвакъ зъ Полѣсья, поема Ник. Лѣськевича“. Львів, 1861, 16^о, ст. 108. Її видав зі своєю передмовою Б. Дідицький, прозваний за свою так само бездарну поему „Буйтуръ Всеволодь“ між русофілами — соловієм. М. Лисикевич виемірував пізнійше до Росії і був учителем гімназії в Вильні, де жив також Я. Головацький.

Уступ 47 звернений проти Кліма Меруновича, завзятого русофіла і учителя академічної гімназії. Він „составлялъ лѣтопись въ Мѣсяцесловѣ“, але дещо пропустив, тому „Дуля“ пригадує йому, що „цар Иван Грозный мав дві золоті, а одну деревляну табакерку, а царица Катерина II корсет свій спинала карльсбадськими шпильками“ і радить се доповнене ще з дечим иншим надрукувати.

Сеєриннови Шеховичови, що розпочав видавати 1864 р. „Письмо до Громады“, присвячений отсей віршик:

В Семейної бібліотеці
 Не здоровилось Вашеці.
 А з „Письмом же до Громади“
 Дадуть собі, Вашець, ради?

З поміж Українців три мають присвячені собі уступи. Уступ 31 звернений проти Ю. Лаврівського: „Хто то народолюбцем взивав ся, а як прийшлося на народне діло позичити 500 зл., сховав руки в кишеню? Спасибі, добродію, що здема-скували ся.

Тепер вже знаємо,
 З ким діло маємо“.

Не знаємо діла, про яке тут мова, але знаємо вже з попередного, що Ю. Лаврівський дав значнійшу квоту на театр, отже не скупив ся, коли вважав се корисним для справи. Се вколоне належить' отже вважати признаком особистого порахунку. Таким самим є й 32 уступ, звернений проти Володимира Шашкевича, як поясняє невідомий сучасник, а тим самим вказує, що В. Шашкевич не міг видавати „Дулї“: „У коршмі сидить, гальбу сушить та гукає сердега: Чом ти мене, невдячна Русе, славою не наділяєш та гроший не даєш? Яб за твоє здоровле у коршмі сидючи не пиво пив мерзенне, а угорським та шампанським розважував душу! Русе, чи осліпла, не бачиш, як твій гений пропадає“?

Іншим характером визначають ся вже два уступи, звернені проти Кс. Климовича: (34) „Все слабував на очи, а поставив — „Мету“ та таку, що аж Москалики (легенькоб їм) чихнули... А що, колиб добре бачив“?

(35). „Чи козацька шапка та шаравари пасують з московським „да“ і „до свиданья“? Не відповіди, а жадаємо по-прави“.

Для пояснення останнього уступа завважимо, що Кс. Климович належав якийсь час по заснованю „Слова“ до його редакції і відтам певно вніє наведені російські слова, а про козацькі одяги наведемо слова сучасника: „Галицька Русь була під той час (1861) одноцільна. Ми не знали ще ніяких партій, ні котерий. Всюди віяла щирість і любов до свого. Як лише львівські Поляки стали убирати ся в свої чамари і конфедератки, так сейчас руська світська молодіж убрала ся в національні руські костюми: В чамари з петлицями або гузиками, з шовковим шнурком через рамена і плечі, який кінчив ся двома лугаєнками на плечах; в широчі, синні шаравари, що опускали

ся глибоко понизше колін; в жупани сині під чамарою, в пояси шовкові, що йшли попід чамару, та в яломи (шапки) з ку-тасом з лівого боку (околиця була з білих баранків, а верх червений або синій аксамітний). Не зразила ся молодіж тим, що за нею польський пролетаріат викрикував слівце: Kowbasiuk! (імя руського посла сойшового з Гуцульщини). Сам редактор „Слова“ Б. Дідицький дав ся з такою шапкою на колінах ви-літографувати. Теперішня твердь кацапська, молодший Ів. Добрян-ський, Кулачковський (тепер урядник прокуратурії скарбу), Гер-овський (зять Адольфа Добрянського з Угорщини), відтак наші хлопці: К. Сушкевич, Могильницький (син поета), Лопатинський і др. пишали ся в козацьких уборах на гризоту Ляшви львів-ської. Питомці на вакаціях ходили лише в народних костюмах. За ними і дівчата (шопадянки, виших руських дівчат майже не було) стали вбирати ся в руський стрій, а за стросем йшло і руське слово в товариствах по попівських хатах, бо всяка панночка в українськiм уборі соромила ся вже цвенькати по польськи¹⁾.

Коли ми тепер із далека поглянемо на „Дулю“ і на ті часи, в яких вона появилася, не можемо не признати, що поза кількома занадто особистими колючками і кпинами, є в ній ба-гато здорової критики, вдатної сатири та дотепу. Що вона не могла вдержати ся, се зрозуміле, бож її вістре звернене проти всіх майже впливовіших одиниць; але хочби й інакше було, її видавець був занадто непосидющою людиною, щоби міг вести довший час систематичну роботу. Видавництво вже в своїм за-сновку було засуджене на упадок і скінчило ся тільки на пробі.

Та се не була перша проба видаваня гумористично-сати-ричної часописи. Їх було більше вже перед „Дулею“, але вони були рукописні, тому й не попали до бібліографії, виходилиж усі в духовній семінарії, де з початком 60-их років утворила ся найбільша українська громада та найрухливіша²⁾. Ось що пише у своїх споминах А. Вахнянин про одну таку часопись: „Другий рік богословія (1860—61) був для мене роком пере-лому. Як педель, мешкаючи під І числом, мав я досить часу, щоби віддати ся вже писаню, будьто літературному. Іменно став я видавати ілюстрований (сам рисував від біди) гумористичний

¹⁾ А. Вахнянин, Спомини з життя (Львів, 1908), ст. 42—43.

²⁾ Пор. Народоверхня громада львівських питомців у 60-их рр. (Я. Гордицький, До історії культурного й політичного життя в Галичині), ст. 20—45.

листок раз в місяць під титулом „Клепайло“. В редакції був мені дуже помічний Йосиф Савчинський. Другі питомці піддавали нам теми. В „Клепайлі“ помістив я якийсь довгий опис наших празників віршом. Савчинський написав якусь поему про „Луця Процесовича“, а відтак сміяли ся ми головно з гіпохондриків-панотців, яких було в семінарії кільканайцять (Гутиш, Попель, Панкрат Білинський, Книгиницький (педель), що смарував ся лосем і французькою горівкою). Рівночасно з „Клепайлом“ став видавати Ом. Партицький (пізнійший професор і редактор „Зорі“) свій гумористичний листок з ілюстраціями Дуткевича. Ті два видавництва бороли ся між собою. „Клепайло“ було наскрізь народне, писане фонетикою, листок Партицького був етимологічною правописею редагований. Пішла в сих письмах і перестрілка мала, але не задириста. Оба видавництва (Партицького під ріжними іменами) мали на цілі критику семінарицького життя. Партицький був на тім полі острійший і його номери підпадали нераз під конфіскату віцекректора Ільницького. Хто читав „Клепайло“, платив 2 кр. на струни для орхестрального кружка, до котрого в 1860/61 належало вже більше питомців, між ними оба Ляврецкі (Олько і Левко), Войтович, Целевич (пізнійший професор акад. гімназії), Барусевич, Гойванович, Йос. Вітошинський (пізнійший парох Денисова) і багато других (імена позабували ся). З часом і розроставався хор, іменно в часі, коли по іменованю Ціпановського ректором віденської семінарії, духовником нашим став Іван Лаврівський з Черемішля, звісний композитор¹⁾.

Огсе все, що А. Вахнянин говорить про гумористичні газетки. Не довідуємо ся відси, ні коли саме почав він видавати „Клепайла“ (в котрім місяці), ні як довго видавав його, ні кілька чисел. Самої газетки не доводило ся мені бачити і не відомо мені, чи заховав ся де її примірник та ще в комплекті. Знаємо тільки, що в марті 1862 р. „Клепайло“ виходив іще, коли А. Вахнянин був на третім році теології. А що на четвертий рік переніс ся він до Черемішля, то міг видавати „Клепайла“ найбільше два роки (1860/1 і 1861/2). В тім часі могло вийти найбільше 20 чисел, колиб вони виходили були правильно кожного місяця в обох шкільних роках. Та се питає ще, чи їх дійсно стільки могло появити ся. Зі слів, що О. Партицький почав видавати свою газетку „рівночасно“ з „Клепай-

¹⁾ А. Вахнянин, Спомини з життя, ст. 39—40.

лом“, виходилоб, що се видавництво протягло ся о рік довше, бо маємо два числа з 1863 р. За три роки моглоб отже вийти найбільше 30 чисел при правильнім видаваню, але при сїм знов треба поставити знак запитаня, бо при видаваню були значнійші перерви.

Між паперами пок. О. Мартицького, переданими до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка, переховало ся три числа його газетки, одно з 1862 р.; а два, як уже зазначено, з 1863 р. Кожде число має инший титул: 1) „Гомбнъ“; 2) „Фърманъ“; 3) „Жельманъ“. На кождім із них зазначено: Ч. I.

„Гомбнъ“ носить дату 11/23 марта, 1862 р. Він писанпй на великім аркуши паперу, що зложеной дав би аркуш (16 стор.) формату „Записок“. Перша картка не зхована одначе в цілості, бо $\frac{1}{3}$ її віддерта. Видно, що для когось був текст „фейлегона“ такий цікавий, що він видер його і взяв собі на пам'ятку. В числі є чотири, зовсім не злі, образки, рисовані пером. Перший образок, поміщений у горі по лівій стороні титулу, представляє мабуть кольпортера „Клепайла“, що стоїть у старім, поломанім циліндрі, з одною штанкою сподень у холяві, а другою спущеною в долину, зі своєю газеткою під пахою, з якої видніє виразно титул Якійсь обірванець зловив його лівою рукою за обшивку на грудях, а в правій держить порядний кіл, спущений в долину і очевидно грозить йому: Гроші, або смерть! — По образку йде титул, а під ним мотта: *Pereat mundus, fiat justitia. — Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.* — Не клепай Клепайла, бо гомбнъ гуде. — *Przedewszystkiem konsekwencya.* — По правій стороні титулу: „Виходят¹⁾ щоденно з ізятієм шість дней тиждневих. Всі дописи приймают ся. Голімо без брйча. Кто ласкав, просимо зголоситесь, а ми его вже підголімо“.

Кожда сторона має чотири шпальти. В першій шпальті читаємо: „Не раз, не два ми брались за перо, хтївши закоштувати сего то хліба редакторского,—но всегда надармо. Право прасове з минувшого року, під котрого ударом ми так часто стогнали, веділо нам наконец замолкнути; но ми ніколи не покидали гадки нашої служити цілям общой справы, про те, як перше, так і тепер, піддвигаєм наш прапор на ново, а запрашаючи всіх охочих до весільной справы

¹⁾ Ми подаємо всі тексти в теперішній правопис, замість тодішньої етимологічної, але мови не зміняємо.

з нами, ми випускаєм се перше число „Гомона“ на світ божий“.

Отсе повідомлене від редакції потверджує слова А. Вахнянина, що газетка О. Партицького виходила в 1861 р. та що часто підлягала конфіскації віцеректора.

Дальше йдуть телеграми. Перша телеграма про пожар Угнова не замітна нічим. Друга телеграма: „Із редакції Ве(черниць). У нас в бюрі редактор¹⁾ пишучи повість, так зівас, що мало другого сотрудника²⁾ не пілкне. На щасте той другий пишучи коло столика сгихи, розгризає немилосердно і без пощади зубами перо і стаєсь так, що редактор маючий до пера велику ангипатию, (sic) занехує своєї здобичи“.

Третя телеграма: „Краків, дня 6/19 марта. Пан Голуховський віде до Львова, повідають, щоб обняти назад губернаторство. Пропала азбука, слідовательно Русь³⁾. Ще як надішлют ового Черкаського⁴⁾, ніт тогда спасенія роду люцкому, погібнем без различія. Автор „Баснословія“⁵⁾ может тогда безпечно зарить ся живий у землю. О обряді ані гадати. (Ми в нашій дописи увидимо, що тая вість єсть ложна. Приписка Редакції)“.

Дальші три телеграми взяті з життя богословів. Перша: „Зпід ч. 4. — У нас курс гроший високо стоїт. Visum Б..., набивати 10. Клепайла обскубали, мідяків брак, одного здебаковано“.

„Зпід ч. 47. — Обіцяли два рази паїти, не палят ані разу. Погиб Словарь⁶⁾ враз з комітетом. По ночах страшит. На фортеляні вже не грають, бо ся повнучували“.

¹⁾ Федір Заревич.

²⁾ Волод. Шашкевич

³⁾ Алюзія до проби А. Голуховського завести в 1859 р. при помочи міністеріяльного відпоручника Іречка для нашого письма латинську азбуку.

⁴⁾ До комісії, що займала ся справою введеня латинської азбуки, належав відомий україножер Ев. Черкавський. Очевидно тут про нього згадка, а не про кн. В. А. Черкаського, що був пізніше директором комісії внутрішніх і духовних справ царства польського та опікуном москвофільських емігрантів до Холмщини.

⁵⁾ Як. Головацький видав у Львові 1860 р. брошулку п. н. „Очеркъ старославянскаго баснословія или мнѳологіи“.

⁶⁾ Натяк на словар, який укладав кружок богословів за ініціативою Юл. Лаврівського в 1861/2 шкільнім році. В 1863 р. перебрав його Ом. Партицький, доповняв та редагував, а в 1866 р. учителюючи вже в Тернополі, розписав на нього передплату і почав друкувати. Словар вий-

„Зпід ч. 44. — У нас Україна (... одної стрічки не можна добре відчитати). Один вже запустив оселедець. З нас кождий уже цілу „Хату“¹⁾ витвердив на память. Що котрий відізвесь, то все парне концептом з „Хати“. Слава пану Українському, котрий тільки трудит ся і ділає“.

В рубриці „Література“ повідомляє „Гомѣнь“: „В нашой друкарні печатают ся повісти: „Клепайло несамовитий“ і „Зізд. учених“. Драма: „Клепайловичі“. Воно чергою буде друкувалось і в нашой газеті“.

Дальше йде довша (на 3¹/₂ шпальти) статя п. н. „Стипендія Клепайлева“. До написаня її дав нагоду факт, що „редакторове Клепайла, будучи через довгий час противниками „Слова“, раптом ударились в груди і до пана Богдана²⁾ назад повернули; доводом сего єсть 18 число неоціненого „Слова“, где дійсно находить ся підпис Федька Клепайли“³⁾. Редакція „Гомону“ з радости вибрала ся зі своїми прихильниками до редакції „Клепайла“ і зложила їй іменем Руси тратуляції. При сім уладжено зараз спів й танці, а для увічнення події постановлено заснувати стипендію Клепайла і розписано складки на неї“.

По статі йдуть дві дописи: Одна з Жидачева про потребу пусканя сензаційної поголоски при виливаню дзвона, щоби голосний був, а друга „З обох рефектарів року 1861 і 1862“: „У нас голод великий. Все несмачне, а як хто що і покушає, так зараз розіпре живіт, що лиш бігай на фірманку. А трактирник наш то дійстний ворожбит; їсти дає зле, а гостей зача-

шов п. т. „Нѣмецко-руський Словарь через О. Партицкого“. Львів, 1867. Докладнійше про нього оповідає д-р Я. Гординський (ор. cit. ст. 36—38), але його здогад, що в спогадах сучасників говорить ся не про один словар, нестійний. Що сучасники подають неоднакове число аркушів (або листів-аркушів) та співробітників, се не значить нічого, бож вони вказують тільки приблизне число. Ніякого иншого словаря в тім часі не споруджувано.

¹⁾ Так називав ся альманах, що вилав П. Куліш. В осени 1861 р. дістали богослови „Хату“ й инші ще виданя українські престо від П. Куліша. Всі ті виданя зробили на них сильне вражінє і в богатях викликали духовий переворот.

²⁾ Б. Ділицького.

³⁾ Пор. Слово, ч. 18, 1862 р. допись: „Изъ Стрыйскихъ доливъ“ із підписом: Клепайло Фелько. Се мабуть був Федір Заревич, що в 1861 р. увійшов був у склад редакції „Слова“ побіч Б. Ділицького, М. Поцеля (пізнійшого православного єпископа) та М. Клемертовича.

ровав так, же нікто не попустив ся его. Біда тай біда; ще прийде, Русь наша з голоду помре, та тогди лиш ворон за-краще над нашою землею: „Будьте здорови“!

В дальшій шпальті йдуть два „пророчества“ з наслідуванем церковно-славянської мови. В однім зачіпаєть ся і Клепайла.

В остатній шпальті першої картки йде огляд часописній: *Illustr. Zeitung, Gwiazdki Cieszyńskieje, Wanderer* та Клепайла, розумієть ся, насмішливий. Потім подаєть ся виказ дарів на стипендію Клепайла: „Зпід ч. 44: Один пантофель, три недокурени цитара і уривок повісти з Вечерниць під іменем: Сила привички, гесте дурнички. Лямполизи зложили три іноти від свічок, пять сярників і одну лямпу. Вижший хор зложив одно аллегро, одну це-дур скалю, один тропар і три дутці яко дохід з одной забави. Зпід ч. 6: Старі карти, один обцас і трохи помади „*Di meditrina*“.

На другій картці поміщена літопись на обох сторінках, у всіх вісьмох шпальтах. Найбільша її частина присвячена семинарицькій пасіці й пасічникам, Клепайлови й иншим семинарицьким справам. В фейлетоні на долині третьої сторінки поміщений по лівій руді образок, по правій у двох шпальтах вірш п. н. „Судьба одного поета“. Один поет написавши два вірші „Тарасу“ і „Сянівки“¹⁾, післав їх Фебови до оцінки, а сам станувши під деревом, вижидав покірно відповіді. Феб, окружений німбом і ослонений хмарою, явив ся в облаках і сказав так:

„Не на поету ми тя сотворили,
 Ёно до шила, дратви та клевиця,
 Том' не дістанеш „чудотворной сили“,
 А лиш йди зараз до Юрка шевця;
 З чобіг хліб певний, тих бо всім потреба,
 І не вдавай ся більше ту до неба“.
 Так Феб промовив і кинув му шило,
 Стілок, копито, дратву і клевец,
 А наш поета, хоть не дуже мило,
 Хапнув за шило тай вже з него швец.
 Уже шкіру крас, стихи в штихи силлили....
 Наука з того: Не чіпайсь над снли!

Сю сцену Феба з поетом представляє власне образок, нарисований доволі вдачно пером.

¹⁾ Сі вірші були мабуть поміщені в „Клепайлі“.

На четвертій стороні в флітегоні в 1 і 4 шпальті поміщені образки, в 3 і 4 вірші. Перший образок представляє немолоду вже даму в широкій криноліні і сухого, підстаркуватого кавалера, з обголеною бородою й вусами, в окулярах, у фраку — при танці. Під сподом підпис: „Як собі гденекотрі першу руску забаву¹⁾ в нашім Львові представляють“. — Другий образок представляє питомця з підв'язаною хуською головою, що йде в гору по сходах, підкасуючи реверенду. В долині підпис:

Гінохондра.

Телер поволи, би не впасти,
Підійму ноги, підпорусь,
І так зйду чрез сходи тії,
А вже о решта не боюсь.

В третій шпальті уміщений віршик п. н. „А где Клепайло“?

Три віля в купі ростут у гаю,
Між ними миска стоїт малая,
А в місці бачте, що се за хмара?
Кто сидит тамки? Яка почвара?
Три віля в поли, миска меж ними,
А там нівроку Клепайло в мисчині!

Гомів:

А там нівроку Клепайло в мисчині!

Нісьнь народна.

В третій шпальті уміщена також віршована шарада, що на розгадку подає слово „Льон-дон“.

Огсе огляд „Гомону“. Друга газетка називається ся „Фірманъ“²⁾ Під титулом уміщений образок, який представляє скринковий кльозег на колесах. На його краю сидить фірман із люлькою в зубах, накригний величезним капелюхом, немов будою. В лівій руці тримає поводи, а в правій замість багога

¹⁾ Перша руська забава з танцями у Львові відбула ся 1861 р. і викликача таке одушевлене, що аж знайшла відголос у тодішніх поетів:

Шістьдесять першого року
Був у Львові руський баль,
Як Русини танцювали,
Полякам був дуже жаль!
і т. д.

²⁾ Його формат о половину менший від „Гомону“, але має так само чотири сторінки. Вийшов десь у половині цвіття 1863 р.

нагай. Замість коня впряжена деревляна кобилка, на якій рубачі ріжуть дерево, з приправленою в переді головою. По лівій руді образка написи: „Приїжджає до Львова що другого шабаєу. Бюро Редакції на господі семинарицкой, то єсть у фуртіяна. Пренумеровати загаує ся Кто хоче читати, най висміє ся на перед, бо і сміяти ся не вільно“.

По правій стороні стоять мотта: „На тобі Данило, що мені не мило. Савка в кут, коли гості сут. На, їдж д..., бо то з медом. А наша газета на кпи, щоб ся дивовали такі дурні, як ти“.

Під сподом образка: Ч. І (по середині). З лівого боку: „Всякії дописи і пляни на рисунки приймаєм. Манускрипта нікому не показуют ся. Одвічательність наша“. — З правого боку: „Наше письмо ширит естетику. Програму не даєм, бо боїмо ся. Страху на Ляхи, а Русин не боїт ся. Амінь“.

У вступі „До моїх пасишерів“ читаємо: „Ого стою я перед вами, честні панове, мізерний, нікчемний, от звикло, як фірман, що весь вік пересидів на козлі та шибася однокінков — деревяним вовком — по цілім світі. Бував в Бурштині, їздив до Пацикова, видів промислове місто Угнів, где непричком казавши, велів собі нові чоботи ушити, а купивши нарешті собі в Яричові маду шеачину, я тепер приїхав до Львова та заїхав до семинарії на подвірє. Обступили мене тут історики¹⁾ та просили, щоб я їм гдещо оповів з великого світу. Но щож я здужаю уповісти? Шкіл я не маю, а азбуки та кирилиці лиш трохи занюхав від нашого дяка, котрий на свою старість і сам вже добре букви розгадовати не умів. Но при тім всім рід мій честний та великий. Мав я діда співаком — Болном²⁾ звали; отец звав ся Гомоном, дуже честний і шановний чоловік, а лиш стрий мій Кленайло була то особа мізерна і ледача, не вдавша ся в фамілію. Тепер знов спокревнив ся я зі Страхопудом, а сам колдатаю вік мій на фірманці. От і нині дорога передо мною, скоро шабас вибираю ся в світ, а дасть Бог за 14 дней если поверну, то заїду знову до семинарії. Фірман“.

¹⁾ Так звуть ся богослови першого року.

²⁾ З сього видно, що перед „Гомоном“ звала ся одна газетна „Боян“. За те невідомо, чи „Гоміп“ вийшов тільки в однім числі і від марта 1862 р. до цвітня 1863 р. О. Царгвцький не видавав нічого, чи „Гомону“ вийшло більше чисел, лиш вони не доховали ся так само, як „Боян“.

Дальше йде коротеньке „Увідомленє“: „Понеже на слідуючий місяць май припадає чотири неділі, то маємо честь г. пренумерантів завідомити, що „Слово“ того місяця лиш „въ пользиста“ виходити буде“. Богдан Будегріш¹⁾.

У самім споді стоїть замітка: „Примірники нової фонетичної правониси. По польськи: *Kuń muj bendzie obruk jeść.* По німецьки: *Er helt dise Mener fir Dumķepfe*“.

По середині першої сторінки в долині образок. На ній представлений бородатий Москаль у сибірській шапці з розложеними руками; на величезній кулаці правої руки написано § 1. У лівій руці тримає нагайку, а при ній написано § 2. На ліво за Москалем прибіта таблиця на стовні з написом: До Сибіру. Над таблицею § 3. Під ногами Москаля підпис: Законодатель російський.

Ціла друга сторінка присвячена польському повстанню. Наперед іде телеграма: „Угнів в місяци цвігню 1863. У нас недавно завела ся була бійка з повстанцями. Наші храбро держали ся; одного ранили шилом, а двох покалічили копитами. Десятьох попало ся в плін і тих на фірі відставлено до Львова. Вирочем дух у нас твердий і ні одному не дарують“.

Другий уступ п. н. „Фатальний тиждень“ — се сатира на неправдиві вістки: „Понеділок: Москалі доносят, що Лятевич застрілив ся. Тайний комітет центр. переняв его в почет святых. — Второк: Москалі доносят, що Лятевича убиго. Тайний комітет центр. велит сипати над ним високу могилу. — Середа. Поляки доносят, що Лятевич втік. Тайний комітет централь. анатемізує его“... Такі вісти подавані кожного дня. Вкінци: „Неділя. В Росії супокій. Ляхи симпатизуют з Москалями“.

Дальше йдуть три розмови Поляка зі Шведом та Англійцем, яких він запрошує на поміч, але вони вимовляють ся, та з Французом. Остатню наводжу в цілости:

„Фр. *Cha, cha, cha! Polacy, co też wy i hałaburdy nie narobili na swiecie. Niespokojne z was duchi, tłuczecie się jak ten Marek po piekle.*

Пол. *Daruje wasza mość, to nie my, ale nas tłuką.*

Фр. *A do jakiegoż diabła było wam rozpoczynać?*

Пол. *Wszak to walka oswiaty z dziczą i z barbarzyństwem.*

¹⁾ Б. Дідицький.

Фр. Przeciwnie. Oświata nie chwytą się broni, ale zwycięża moralnie.

Пол. Ależ bo to był rozpaczliwy bój.

Фр. Dość źle. Naród, który ma religię w sobie, rozpaczać nie powinien. Otóż to wy barbarzyńcy, ale nie Moskali.

Пол. Przepraszam! Polacy prawdy nie lubią słuchać“.

На кінці сторінки поміщений образок. Поляк у чамарі й конфедератції стоїть у західній Галичині з вудкою в руках і закидає її аж на Україну так, що гачок доторкує Києва. На горі образка напис: Рибак. На долині: Polska w dawnych granicach. — Як бачимо, образок не позбавлений актуальности й нині.

На третій сторінці цілу першу шпальту займає образок із підписом. Він представляє вавилонський стовп, збудований з видавців усіх тодішніх часописів, представлених у віці хлопчиків, що сидять один на другім. На самім споді сидить видавець „Основи“ (петербурської), прикучнувши на пальці. В лівій руці держить одну книжку „Основи“ з підписом: *Arma virumque sapo*. В правій руці держить козацьку шапку з кутасом. — Йому на карку сидить видавець „Слова“ (Б. Дідицький) з ногами, спущеними на груди. В лівій руці держить число „Слова“, а побіч напис: *Dicentes, se esse sapientes, stulti facti st*. У правій руці держить пікельгавбу. — Йому сидить на карку так само видавець віденського „Вістника“ (Юліян Вислобоцький). В лівій руці держить число газети, а побіч напис: *In media virtus*. У правій руці держить австрійське офіцерське чакко. — Йому на голові сидить видавець „Вечерниць“ (Ф. Заревич), із ногами спущеними на плечі. В лівій руці держить число „Вечерниць“ із підписом: *Beata simplicitas*. В правій держить також козацьку шапку з трьома кутасиками. На лівім рамени його сидить видавець газетки „Домъ и Школа“ (Іван Гушалевич). В правій руці держить число газетки, а за плечима його стоїть напис: *Qui stat, videat, ne cadat*. У лівій руці держить циліндер із малими крисами і дуже високою шапкою, якою майже досягає місяця, що появився на небосклоні. На землі в віддали стоїть якийсь панок і розглядає в льорнетку стовп. У долині під образком напис: „Стовп бабилонський на Русі і помішане азыків“, а далі в церковній мові відривок тексту про будову вавилонської вежі.

У другій шпальті поміщені два пророцтва у ніби-церковній мові та літературні вісти. З нумерації пророцтв (III і IV)

бачимо, що вони є продорженем пророцтва у „Гомонѣ“ (I і II). Вони на стільки інтересні, що подаємо їх у цілости.

Пророчества. Книга третая.

...„И настанеть время, гдѣ будетъ паденіе Руси и гдѣ снова прекратятся часоинси и гдѣ будетъ временопись една, еяже имя „Вѣстникъ“, яко се и прежде бѣ. И „Вѣстникъ“ будетъ любимцемъ Руси, а Русь любимцемъ „Вѣстника“ и сплынутя въ едино, якоже и бѣ за царствованія Голуховскаго. И Вѣстникъ покорливо пригнетъ колѣно и достанетъ намащеніе съвыше (!) и уменьшитъ форматъ своего писанія и замѣнитъ азбуку на письмо чешско-лядське. И не будетъ нѣ козацкихъ шапокъ, нѣ галическихъ кучмъ, а лишь будетъ Вѣстникъ одинъ и пѣнчъ одинъ... Симъ ся собыги въ неопредѣленномъ речиньци“.

Книга четвертая.

...„И созижлется на Руси келія велая, яже наречется „Народный Домъ“. И будутъ въ ней разныя склепы, склады, будутъ заложенія словесныя, найпаче же Матвица, казино и училища. И до Матвицы посходятся людіе безъ вкуса лѣтературного, до Бесѣды посходятся людіе говорливїи, старци на граніе въ карты, а до училищъ сойдется молодежь скочная, яже развалить „Народный Домъ“ даже до основанія стель, что и кирпичъ на кирпичу не постоитъ. И будутъ сходилися иностранцы и будутъ глядѣти на оныя развалины и сплачутъ вельми та возрекутъ: Осядемо на сихъ грузахъ, яко се наше есть. И будетъ плачь велій на Руси и рекутъ наше: Се мы воздвигохомъ келію, а чуждїн прїйдоша и насъ поработали суть! Сему ся собыги въ седмерицы лѣтъ“!..

В літературних вістках читаємо: „Рік уже, як комедїї грают ся на Руси, а предцїнь чим дальше, тим глушї представляют ся у нас утвори. Одною з таких комедїй суть „Вечерницї“. „Вечерницї“ викинули зі своєї газетки гдекотрі букви, як **ы, ѣ, з** і пр., а затримали непотребное **ъ**. Чи може і тут пішли вони за авторитетом П. Куліша? Не знаєм. Однак дивно нам, що у декотрих так званих „писаків“ П. Куліш висше станув над всяку здорову і розумну лоїку... Przedewszyskiem konsekwencja“. — „В книгарні Ставропільській виходит другий наклад „Вѣстника“, котрий власні аж тепер сьть на часї і пошукує ся особливо тосподнями до робленя баб на свята Великоднї“.

На кінци сеї сторінки приміщена ще оповістка від „Сеннарицької Бесїди“.

Четверта й остання сторінка заповнена самими жартами й образками. На самій горі представляють образки любовні сцени. На першім стоять карикатури чотирох паннів; з одного боку кланяєть ся їм один питомець, із другого два, кожний інакше. Панни ведуть розмову, яка кінчить ся запевненем, що до року хоч три їх вийде заміж. На другім образку двоє молодят ділять ся свяченим яйцем і цілують ся, при чім поданий відповідний текст. На третім образку стоїть молодець із гусячим пером, заткненим за ухо та з паперами під пахою, на яких видно букви: Em. P. (очевидно Омел. Партицький). Якась молода осібка жертвує йому китицю цвітів.

У другім ряді знов поміщено три образки. На першім бачимо стіл, побіч крісла, а на кріслах сидять коти. В долині підпис: Останній стіл в рефектарі. На другім образку бачимо заткнені в землю дві росохи, на росохах протягнена жертка, а на жертці висять обойчики. На одній рососі прибіта таблиця в написом: *Bracia Muszyńscy*. На другій: *Wszędzie tanio, u nas najtaniej*. Під сподом: *Znany z tanich cen skład obojczyków*. — На третім образку стоїть якийсь духовний, але замість шиї й голови стоїть отворена бритва. Під сподом напис: А хто се?

Під сими образками рубрика: „Надіслане“. В ній висміваєть ся Гриць Бudevоля і тим подібні (Данило Тянячкewич і товариші) за змаганє писати наддніпрянським говором. На самій долині стоїть шість писанок із написами, які „Фірман“ роздає. Ось вони: Богата віно — нашим пасторалістам. — Щасливих обзорин — нашим догматам. — Любого мечтанія — нашим герменевтам. — Дobreй кляси — то нашим гісторикам. — *Ostrożnie z ogniem* — панови Бudevолі. — Ліпших манускриптів — редакторови Дому и Школы.

Третя часопись називаєть ся „Жельманъ“. Вона має також чотири сторінки такого формату, як „Фірманъ“ (кварто). Під титулом нарисований дуже добре Жид із довгими пейсами й бородою, в шабасівці, та з розпростертими руками. В правій руді тримає ключі з підписом: бім-ба лам, у лівій дзвінок із підписом дзень-дзе-дзень. У споді, під образком із ліва: „Жельман виходит, коли му ся хоче. Всяку пренумерату він собі впрашає. — З права: Буде дощ, бо Жид волочит ся. У цимбалісти нема на чім сісти, а у басісти нема що їсти“.

По сїм іде вступна статя п. н. „Кто ми і що ми“, яку наведемо в цілесті.

„Лиш видалисьмо перше число Фірмана“, зараз і кинули ся на нас, як той вовк на невинне ягнятко. Нікого ми не образили, на нікого не писали, а предсі знайшли ся люде, що навикши за теплим пецом все лиш нігільovati і критиковати, на нас шалено повалили ся.

Одному не рація, що ми кинули ся на „Вечерниці“, другому соблазнь, жесьмо „Слово“ зачіпили, третьому не в смак, жесьмо „Домъ и Школу“ зганили. Одні знов хотіли, щоб писати впрост по російськи, інні подобали собі в церковщині, якийсь з оселедцьом аж на вкідішках благав, щоб ми писали по мужицьки, а уміркованії таки доводили, що нема над книжний язык. Зверх того еще і пан Осадца¹⁾ допоминав ся, щоб писати після его праволиси, пан Бudevоля²⁾ обставав за Кулішом, повідаючи, що один лиш Куліш учений на світі, — словом ми попали ся в якесь закліате колесо, з котрого і годі вирвати ся було.

А найбільше допікали нам гісторики. Чи їх п. Бudevоля побунтовав, чи їх яка біда чіпилась, досить, що тії смертні люде мало що нас до розпачі не довели. Коби не пан професор зпід 18³⁾, хто знає, що би було з нами стало ся. Но п. професор довів нам на вирозум, щоби не страхати ся, бо се вже така (два слова нечиткі), шукати собі вічно якоїсь претенсії.

З того всего видите, панове, що нам доконче потреба раз висказати, хто ми і що ми хочемо.

Отже доносим, що ми люде такі самісінькі, як кожде інне, що ми маєм волю свою власну і що підемо дорогою тою, котрою нам хоче ся, а не дорогою якихсь там гісториків.

Що до роду нашого, то „Жельманъ“ есть рідним братом „Фірмана“, а школьним колегою „Страхопуда“. Но хоть він зве ся Жельманом, то однако еще не Жид. Виравді наші підлітератики і псевдоучені снили о Жельмані, яко о Жиді якімсь, но ми кажемо їм отверто, що вони дураки та нічого не знають. Після нас і редактора „Основи“ значит Жельман тільки, що женьман іли жених. Кто нам не вірит, най поспитає пана Бudevолю, а він їм се потвердит, а если ні, то в очи най му наплює, кажучи, що і він псевдоученим тільки. А як то далеко

¹⁾ Михайло Осадця, учитель україн. мови в академічній гімназії, автор граматики, яка уживала ся в гімназіях довший час, поки не заступила її граматика Ом. Огоновського.

²⁾ Д. Тяпачкевич.

³⁾ Мабуть Ом. Партицький.

еще від псевдоученого до ученого. Псевдоучений єсть то ніби щось, ніби ніч, іли як то кажут, купка, котру не треба рушати... Но вернім на своє.

Так то отже я жених іли кавалер, а кавалер повний надії, чим гісторик похвалати ся не може.

Сказав я недавно, що „Сграхопудь“ є моїм шкільним колегою і то правда... „Сграхопудь“ був завше першим в класі, а я завше еще перед ним. В одному лише нам не пощастило ся, а то в матурі. Но то вже був такий *casus fatalis*, за котрий най відовідає булий пан інспектор, а не ми... Зі „Сграхопудомъ“ еще і тоє нам вспільно, що обасьмо разом ходили *in ordine* на колегія і оба разом майже завше *modo extra ordinario* шкартовали. Один не дав ся другому випередити. І в карти оба гралисьмо не згірше.

Еще одно скажем. — Винуют нас гденекотрі, що в „Фірмані“ дотепу (віцу) за мало. Відсилаємо тих безбожників до Figaro і Kikeriki, таких письм, котрі читавши чоловік аж на підлогу зі сміху валит ся. Однако щоб і тут границу потягнути, ми приймили в склад нашої редакції одного гісторика, а той най за кождий глупий артикул іли рисунок відповідає своїм гонором. Тим способом если коли жадного віцу не буде, то редагував цілу газету історик, а сам редактор був слабій. Сли би отже кто хотів звідати ся за автора якого артикулу, то най нам вповість, чи артикул єму вподобав ся, чи ні, а ми єму зараз розв'яжемо, кто був автором єго.

Врешті просим, щоб „Жельманъ“ всім ся подобав, раз для уратованя слави нашого гісторика, а в друге, понеже він є кавалером“. Жельманъ.

Отся статя займає цілу першу сторінку і половину другої. Під нею уміщений образок. У самім куті на право стоїть великий шафлик, повний монет. За шафликом стоїть панок, що держить на плечах дві таблиці. На одній написано: Експедиція „Слова“; на другій: Експедиція „Галичанина“¹⁾. У руках

1) „Галичанинъ“ почав виходити в 1862 р. (вип. I—II) під редакцією Я. Головацького, як літературний збірник, у книжковім виданю. В 1863 р. вишов вип. III—IV, але під редакцією Б. Дідвицького (тільки на зверху, в дійсности редактором був далі Я. Головацький) із заявою, що Я. Головацький мусів уступити з редакції, „понеже въ тепершнихъ, для обряда, нашого не дуже потрѣбнихъ временахъ єму овносно приходилобъ ииогда отвѣчательность приймати за гдеяків обрядовихъ статьи передъ тою властію, отъ которой онъ, яко священникъ, въ спеціальной стоить зависности“.

держить високу жердку, в верху якої прикріплена дуже довга фана з написом: Свята Россія. Від фани в долину звисають два ордери (хрестики). Один спадає на редактора „Слова“, другий на редактора „Галичанина“, що поскилювані збирають гроші в землі і зсипують до шафлика, що стоїть за ними. Гроші ті висипає з рога Амальтеї бородатий Москаль як нагороду за „Слово“ й „Галичанина“. За ним другий держить на плечах іще великий мішок із написом: Деньги.

За образком іде статейка, в якій висміваєть ся богословів І р. (істориків), що вони цілий воскресний тиждень тільки „скаржать ся“, пр. Неділя. Виходить газета „Фірман“. Гісторики ідуть скаржити, же газета „Фірман“ виходит... Четвер. Виходит нова газета „Боввань“. Редактор-гісторик іде сам на себе скаржити... Субота. Редактор „Фірмана“ спит. Гісторики ідуть скаржити, що редактор „Фірмана“ положив ся спати.

З повисшої згадки про „Боввана“ довідуємо ся, що рівночасно в „Фірманом“ вийшла ще одна газетка, мабуть „Боян“ (не ідентичний з давнішим Бояном О. Партицького), якого в „Жельмані“ перекручено на „Боввана“ і про якого згадуєть ся ще далі. Ось у літературних вістках (на 2 ст.) читаємо: „Хотачи семінарії прислужити ся фотографіями славних людей, ми веліли редактора „Боввана“ відфотографувати, і мож его портрет в нашій редакції по ціні 1 нов. крайцара дістати“. На 4 ст. читаємо знов у новинках: „Сими днями появил ся якась газетка під іменем „Бовван“. Редактором єї єсть п. Дурраковський. Бюро редакції і експедиції сего „Балвана“ єсть в лятарні семінарицької“. На 4 ст. уміщено також єім образків, між ними два відносять ся до „Боввана“. Перший образок се писанка з написом: Пізнати з мови, якої ти голови. Для редактора „Боввана“. — Другий образок представляє галузу, з завішеним на ній числом газетки. Під галузою стоять поліна, які підпалюють смолоскипами два „історики“. Інші історики приглядають ся з боку. Під сподом напис: „Огненний корч или як гісторики свою газету „Бовван“ чалат“.

Половину третьої сторінки займає статейка: „Геральдика или опис гербів шляхти несемінарицької“. Перший: „Шлятер гербу Блят“ з образком. Він „представляє скіза на червоній карті. Має при боку меч, а на руці стоїт комедіант¹⁾ з оселедцьом á la пан Будеволя. Єсть то герб дуже розродженої фамілії

¹⁾ Паяц.

і знаходиться у всіх народів. Получити може оное шляхоцтво за зложенем кавції, так званого *Lehrgeld*-у. Шляхтичі того гербу ділять ся на дві класи. Самі властители зовуть ся шляхтами і суть дуже честні і порядні люде, а аспіранти до того гербу зовуть ся кібіцями і єсть то рід дуже огидний і обридливий, жиючий як та омела (*Schmarotzer*) в чужого заробку і з чужих соків". Далше йде мова в статі про походження назви гербу.

В „Відозві до всіх наших писаків“ висмівають ся „Вечерниці“: „Поневаж минушого року повість із заголовком „Син опришка“¹⁾ з невідомих причин була в нашім пісьмі перерваною і поневаж минушого кварталу повість пані Вовчкової²⁾ з підписом „дальше обіцяно“ не єсть докінченою, то взиває ся теперки авторів сих повісток і наказує ся їм кінці сих початків як найскорше на руці якого небудь чоловіка переслати, бо повістки суть для нас тепер дуже на часі. Відповідний (!) редактор повісток“.

Сама тема порушена ще в „Відозві „Жельмача“ до єго кореспондентів“: „Понеже від якогось часу появляють ся в „Вечерницях“ лиш самі початки повісток, то ми просимо наших писателів, щоб нам лиш самі кінці повісток надсиляли“.

В уступі „Наш заказ“ висміваєть ся якісь закази семинарицькі ось як: 1) „Заказуєм питомцям по дорозі з кимбудь здибувати ся. 2) Заказуєм питомцям по дорозі на когонебудь дивити ся. 3) Заказуєм питомцям борзо ходити. 4) Заказуєм питомцям поволи ходити. — Всіх неслухаючих нашого редакторського голосу розпустимо на — май“. Жельманъ.

Закінчує третю сторінку уступ, в яким висміваєть ся заряд касина в „Народ. Домі“, що свій льокаль розширяє чим раз більше, а число членів зменшує.

На четвертій сторінці містить ся сім рисунків і про два з них уже згадано више (про „Боввана“). Один образок представляє браму (семинарії) і кімнатку за нею. В брамі стоїть грубий дід у циліндрі, прищений ланцухом за шию. Се очевидно семинарицький „цербер“ (сторож). З кімнатки крізь вікно виглядав дві особи. На горі таблиця з написом: *Hauptverlag sub Pedlufka N. 29. Heute ums Geld, morgen umsonst.* — На боці

¹⁾ „Син опришка“ друкував ся в „Вечерницях“ 1862 р. Се повість Фед. Заревича, але друкована під псевдонімом, яких Ф. Заревич мав кілька: Ів. Хмара, Юрко Ворона, Ф. Черногора, Сирота.

²⁾ Се відносять ся до оповідання М. Вовчка „Пройдисвіт“ (Вечерниці, 1863, ч. 10).

на дверех: Beste Papiros. — На долині під вікном кімнатки: Zu 2 Kr. per Stück. — До сього належить додати, що в семінарії курене було годі зборонене і за нього карали остро.

Місяць май був у семінарії місяцем відпусток. На однім образку виринає з хмари голова й рука. Рука держить картки паперу з написами: Urlaub 8 Wochen; 6 Wochen; 5 Wochen. В долині стоять питомці і наставляють руки до карток. Один замість голови має ноти; се співак, а співаки все діставали відпустки на май; інші представляють ся хорими. У споді напис: Майовий дощ.

П'ятий образок представляє питомця, що сидить на кріслі, а йому на коліні сидить дівчина. Під сподом напис: Kabale und Liebe oder der Weibes-Mann.

Шестий образок представляє голого чоловіка, зовсім оброслого волосем як орангутані. На нім видніє напис: Schismaticus. Побіч нього сидить на стільці другий, вже обголений, який видно був так само оброслий; перед ним клачить голяр і доголює йому ще решту ноги. На землі під стільцем лежить купа обголеного волося, а на нім напис: Шизма. В горі образка напис: Remedium против шизми.

Семий образок представляє двох питомців, що несуть на плечах два величезні улії, а довкола них літають пчолн. В горі образка напис: Omnia mecum porto. В долині: Пасіка семінарицька.

Побіч сих образків є ще й тексти. Один висміває угорських „руських“: „Понеже ми анї з галицько-руським язиком „Слова“, анї з україно-руським язиком „Вечерниць“ згодити ся не можем і понеже ми новгородсько-варяжним язиком писати хочемо, отже освідчаєм, що собі від-нинї окремиї народ становити будем. Закарпатські Русси“.

Інший уступ висміває „Домъ и Школу“: „Увідомлене. Многії читателї допоминяют ся о програм нашой газети. Освідчаєм, що кромї прїятного чтенія наше письмо жадного програму мати не буде. Редактор Дому і Школи“.

Літературних справ дотикають також „Два пуганя“: 1) По чім пізнати старовірця? — Відповідь. По его кореспонденції до „Вѣстника“. — 2) Для чого „Страхопудь“ ліпшій від „Фірмана“? — Відп. Бо „Страхопудь“ друкує ся, а „Фірман“ ні“. —

До політичних справ відносить ся отсей уступ: „Подали ся до димісії: 1) Русь від Польщі. 2) Русь від Москви. Старшина

димісії не прийняла. — Дістали димісію: 1) Перекинъчики від Русь. 2) Малярони від Русь. Перекинъчики і Малярони димісії не прийняли. Сми способом затриманий status quo“.

В кінці в замітці „Від редакції повідомляєть ся читачів, що „слідующе число вийде на сам Рахманський Великдень, т. е. 7 мая“.

Отсе всі газетки Ом. Партицького, що доховали ся доси. Я маю під рукою ще одну рукописну газетку з датою: Львів, дня 14/26 лютого 1865. Називаєть ся вона „Відьма“. Хто її видавав, невідомо. На долинні четвертої сторінки зазначено: Редактор Губаківич. Друкар Рукальський. Під титулом виписано: „Виходит аркушом раз в днів 21. Предплата в сіменници до кінця року: Добре слово тай колись неколись нюх табаки. Поза сіменницем стоїт еден аркуш 212036789845 рублів ср. Редакція під голим небом“.

Газетка писана на звичайнім канцелярйнім аркуши паперу і має чотири сторінки. На першій сторінці є один образок. Він представляє кімнату, посеред якої стоїть дівчина в широкій криноліні. Напроти дівчини стоїть схилений питомець, одягнений по цивільному і освідчаєть ся. По образку йде діяльої п. н. „Освідчене“ (комедія). Пан Хведір говорить віршами, панна Н. прозою. Панна вдає, що не розуміє Хведора, який говорить дуже високим і вшуканим стилем. Тоді він знижує стиль:

Чи ти сяка, чи ти така,
 Чи убога, чи богата,
 Таки тебе одну люблю
 І любити буду,
 Тільки тебе приголюблю,
 З тобов жити буду.
 А ти мене ні?
 Скажиже мені.

Дівчина: А я вам по правді скажу, що вас шкода на селського попа. Вот лучше подайте ся на опорожнену катедру догматки. Звідтам будете ваше слово, вчене проповідати, як було др. Грицоліні¹⁾, що то му торік яєшницю на голові смажили, як ми мій свояк розказував.

¹⁾ Др Грицоліні се професор догматки, Черлуначкевич. Вихований від молодих літ у Римі, стратив цілком контакт із нашим народом і пересичений крайнім ультрамонтанством, віднесив ся до нього ворожо. З питомцями новодив ся незвичайно грубо, протакувати. Коли пр. один

По сих словах дівчина відходить, а Хведір виголошує монольоґ:

Коли мя не хочеш, то бувай здорова!
 А тобі, Федю, проста до Львова дорога.
 Там станеш ся вчити, станеш працювати,
 Людей і звичаї лучче пізнавати.
 Гебраїку троха знаеш, бо ти кібіц львівський,
 Не одні вже старі штани піславсь в крам жидівський.
 Сяріяка то дурниця, арабіка язык давний,
 А так стане з тебе, Федю, еще колись Др. славний.
 Не хтіла тя дівчина, хоть ти такий файний,
 Вчесаний по французьки, гладко оголений.
 Найже її дідько возьме, рідний чорта брат!
 Шкода лише повних штайфів, шкода тільки страт.

Отсе „Освідчене“ займає майже дві сторінки. Більше як сторінку займає знов „Підслухане“. Се діяльоґ, який ведуть між собою два спольонізовані питомці по польськи. Один із них заявляє: „Jeszcze gotów dziś, powiadam ci, wystąpić (зі семінарії), tak mi dopiekli te mudi Peremyszlaki taj i insi z inszych gimnazij, ci zapieczone Szewczeńki, Kuliszy!..... Człowiek ledwie co pomyśli, już wiedzą, a zaspiewaj coś czulego, смерть — powiadają, a rozmów się z kim po ludzku, po polsku, ha-ha-ha! A piorun by was trzasnął, wy pieczuli zagorzelnicy! Tfu! — Далі пропонує бесідник товаришови виступити разом із ним із семінарії, та пиғанє: А сỏз бєдиєму jedli? Таż z głodu pozdychamy! А tu człowiek ma, chwala Bogu, brzuch staropolski“ — здержує обох від виповненя пляну. За те обовязують ся написати до своїх „ojców, aby żadnej gazety ruskiej nie trzymali, na żadne ruskie składki nie dawali, a tak pokażemy mu tym durniom“.

В рубриці „Новинки“ подана оповістка з часописи „Брехун“, в якій висміваєть ся „членів атаманської ради“, отже напрямку, що повстав і розвив ся під проводом Д. Танячкєвича. „Відьма“ заступала видно напрямком О. Партицького. Сю раду висміваєть ся ще в ось яким анонсі: „Памфілій Серєнта увідомляє ш. публику, що дістане сими днями пречу-

пигомець поздоровив його словами: Слава Ісусу Христу! Він відповів: Non sum frater tuus! — Сивів наших священників уважав за illegitimi thori і т. и. Коли питомцям занадто надоїв уже, вони одного дня (1864 р.) не впустили його до викладової салї і обкидали яйцями. За се кількох питомців вигнали, але й Черлюнчакєвича перенесено до Кракова. Одначє він і там не тішив ся симпатією.

досний образ „Рада Атаманська“, діло славного заграничного маляра Piccolo Drimbini“.

В кінці в переписці редакції читаємо: „Ш. пане Стефане Підригайле! За присланий кусник „Уривок з комедії: Шаленъ а влюбленъ“¹⁾ спасибі вам. Напишемо їх в будущім числі“.

Отсе ввесь зміст „Відьми“, як бачимо, доволі бідний, в порівнаню з усіма попередніми газетками.

Ми думаємо, що й числа „Клепайла“, як не всі, то хоч деякі, віднайнуть ся у когось між паперами та що хтось схоче й з нього подати виїмки та доповнити отсю статю. Хоч сї газетки не друкували ся і не мали великого числа читачів, то всеж у своїх обмежених кругах вони мали не малий вплив на формованє світогляду тих людей, що в 70—80-их роках бороли ся на всіх полях із русофільством і остаточно таки його перемогли.

¹⁾ Повисше, де говорять ся про театр, названа ся пєса „Голоден і влюблен“.

Inhalt der I—CXXIX Bände

DER MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG.

Jahrgang I—XXVII.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskýj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskýj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivskýj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskýj's. Desiderata von M. Hruševskýj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškevič, von V. Kocovskýj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanči“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskýj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—23; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe $\text{mod-}m$, von V. Levickýj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskýj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

BB IC—C (Inhalts- und Nāmenregister) werden spāter erscheinen.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskij, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskij 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčok S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskij 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskij S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickij (mit 2^r Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskij 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniß des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von I. Rakovskij 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Lithauen, von M. Hruševskij 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskij s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levickij 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korđuba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckij 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Leuberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskij 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnjckyj, mitgeth. von S. Tomašivskyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušević, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažević, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Heŕman Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažević 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševskyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekrašević, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbaumministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskij (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskýj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyckyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskýj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskýj 1—138; 3. Chmelnyckyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyckyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyckyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyckyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein offizieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskýj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik. Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskýj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate; Das Gräberfeld in Cechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskýj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskýj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskýj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh., von M. Hruševskýj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jahrh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheilung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskýj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoese, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahrh., von Michael Hruševskýj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vortragenden Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Literaturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Literaturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinickýj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von Et Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liede, von Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj. 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskýj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diocese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk. 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem aus apokryphischen Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenskýj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Ἀντιλόγου* (1599)? von Dr. C. Studynskýj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühesten ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševskýj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševskýj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovskýj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneč, 1—20; 3. *Das Karpatoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S. 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanýckyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševskýj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukydideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahrh., mitgetheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storozhenko, Beiträge zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studýňski, S. 1—66; 3. Miscellanea, S. 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellschaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beitrag zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accens- von J. Verchratskýj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantalejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—23; 5. Bibliographie, S. 1—51.

* Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des Fürsten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševskýj, S. 1—24; 2. Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten aus der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynskýj, S. 1—12; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratskýj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellschaft in der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bibliographie, S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.

Inhalt des XLVI Bandes. 1. Der Madeleine-Styl in der Ukraine, von Theodor Volkov (mit mehreren Illustrationen und Phytotypien), S. 1—12; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. Ivan Franko (I. Vorwort. II. Was wissen wir vom wirklichen heil. Clemens? III. Die Pseudo-Clementinen), S. 1—44; 3. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von Vladimir Hnatiuk (Einleitung, I. Die Gedichte aus Nord-Ungarn N. 1—54), S. 1—68; 4. Miscellanea, S. 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 (Schluss), S. 1—24; 6. Bibliographie, S. 1—44.

Inhalt des XLVII Bandes. 1. Der Kosak Plachta, ein ukrainisches Volkslied, gedruckt im J. 1625, von Dr. I. Franko, S. 1—28; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitg. von V. Hnatiuk (Fortsetzung) S. 69—164; 3. Zum Andenken an Alexander Lazarevskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—10; 4. Miscellanea S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des XLVIII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte des Geschlechtes der Bybel'skýj, gesammelt von Jan Prochnicki, röm.-kath. Erzbischof von Lemberg, mitg. von A. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—12; 2. Der Heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altruthenischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 45—144; 3. Miscellanea, S. 1—15; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1901 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—25; 5. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des XLIX Bandes. 1. Lucian Kobylcia, eine Episode aus der Geschichte des Huzulenlandes in der ersten Hälfte des XIX Jrh., von Dr. I. Franko, S. 1—40; 2. Geistliche Gedichte der ungarischen Ruthenen, mitgetheilt von V. Hnatiuk (Schluss), S. 165—272; 3. Miscellanea, S. 1—8; 4. Wissenschaftliche Chronik: Kijever Miniaturen beim Psalter Erzb. Egberts von Trier in Cividale, von M. Hruševskýj, S. 1—11; 5. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des L Bandes. 1. Zwei Verkaufscontracte aus dem Anfange des XVI Jahrh., mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Dr. Eustachius Terleckýj, Erinnerungen und Documente, von Dr. I. Franko, S. 1—64; 3. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Fortsetzung folgt), S. 1—37; 4. Miscellanea, S. 1—15; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1901 (Schluss), S. 1—22; 6. Bibliographie, S. 1—48.

Inhalt des LI Bandes. 1. Die Tragoedie von Ostroh, eine litterarische Untersuchung von P. Žyteckýj, S. 1—24; 2. Einige Urkunden von Vladislav von Oppeln, mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyckýj, J. Levyckýj, J. Lozynskýj), von Dr. J. Makovej S. 1—58; 4. Miscellanea, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Kunst im alten (ethnographischen) Polen, von M. Hruševská, S. 1—18; 6. Bibliographie, S. 1—67; 7. Inhaltsverzeichniss des XI Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XLV—L), S. 1—14.

Inhalt des LII Bandes. 1. Presburger Congress in Sachen der Babenbergschen Erbschaft. Ein Beitrag zur Geschichte des grossen österreichischen Interregnums, von B. Barvinskýj, S. 1—27; 2. Zur Frage des chronologischen Zusammenhanges in der Chronik von Halyč und Vladimir, einige Bemerkungen zur Abhandlung des B. Barvinskýj, von M. Hruševskýj, S. 1—5; 3. Galizisch-Ruthenische Bibliographie vom J. 1772—1800, von I. Levyckýj, S. 1—44; 4. Neubildungen auf dem Gebiete des ruthenischen Volksliedes, von V. Hnatiuk (Schluss), S. 38—67; 5. Miscellanea S. 1—18; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela S. 1—26; 7. Bibliographie S. 1—43.

Inhalt des LIII Bandes. 1. XII archäologischer Congress in Chartov im J. 1902, von Dr. Al. Markevyč S. 1—17; 2. Die Lavrover Pergamentblätter vom XII—XIII Jhrh., von Dr. A. Kolessa (mit drei Lichtdrucktafeln) S. 1—26; 3. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško S. 1—71; 4. Miscellanea, von M. Hruševskýj. I. Franko und V. Hnatiuk S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskýj und A. Suško S. 1—17; Bibliographie S. 1—49.

Inhalt des LIV Bandes. 1. Beiträge zu den Textstudien der „Palinodia“, von A. Suško, S. 1—40; 2. Aus den Verhältnissen der ostgalizischen Dörfer in der Mitte des XIX Jhrh., von G. Kmyt, S. 1—8; 3. Aus der Geschichte der ruthenischen Philologie — Drei galizische Grammatiker (I. Mohylnyčyj, J. Levyčyj, J. Ložynskýj) von Dr. J. Makovej (Schluss, Beilagen), S. 59—96; 4. Miscellanea, von I. Franko, B. Barvinskýj, M. Hruševskýj, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der slavischen Urgeschichte, von Z. Kuzela (Schluss), S. 1—36; 6. Bibliographie, S. 1—66.

Inhalt des LV Bandes. 1. Zum Andenken an Alexius Markevyč, von M. Hruševskýj, S. 1—14; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbst), eine kritisch-historische Untersuchung von A. Suško (Fortsetzung), S. 72—125; 3. Beiträge zur kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von N. Kr—skýj, S. 1—28; 4. Bemerkungen zu den „Beiträgen“ des Herrn N. Kr—skýj, von J. Romančuk, S. 25—34; 5. Miscellanea — Zur Geschichte der ukrainischen Jugend in Galizien in den J. 1871—84, S. 1—26; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften (Schluss folgt), S. 1—12; 7. Bibliographie, S. 1—52.

Inhalt des LVI Bandes. Eine Nachricht über die Kosaken (ca 1470 J.), von M. Hruševskýj, S. 1—6; 2. Der heilige Clemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko (Fortsetzung), S. 145—180; 3. Die Ruthenen Ungarns im Lichte der officiellen ungarischen Statistik, von S. Tomašivskýj, S. 1—46; 4. Miscellanea, von A. Suško, B. Barvinskýj, V. Hnatiuk, S. 1—33; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1902 (Schluss), S. 1—45; 6. Bibliographie, S. 1—37.

Inhalt des LVII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss folgt), S. 1—28; 2. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) — I. Memoiren und Briefe der Basilianer, mitgetheilt von Ar. Kryžanovskýj, bearbeitet und eingeleitet von M. Hruševskýj, S. 1—24; 3. „Der König der Balagulen“ Anton Šaškivč und seine ukrainischen Gedichte, von Dr. I. Franko, S. 1—34; 4. Miscellanea, S. 1—34; 5. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss folgt), S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—54; 7. Inhaltsverzeichnis des XII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. LI—LVI), S. 1—14; 8. Inhalt der I—LVI Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 15—24.

Inhalt des LVIII Bandes. 1. Einführung der Jesuiten in Polen, eine kritisch-historische Studie von Al. Suško (Schluss), S. 29—60; 2. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškyvč und Auszüge aus seinem Nachlaß, getheilt von M. Teršakoveč, S. 1—48; 3. Miscellanea: Hilfsarbeitstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstens in Galizien im XIX Jhrh., von M. Zubryčyj, S. 1—4; 4. Wissenschaftliche Chronik: a) Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903 — Ukrainische Zeitschriften. St. Tomašivskýj und Iv. Krevečyj; b) Aus der Jubiläums-Literatur über Nicolaus Hohol, von Iv. Stešenko (Schluss), S. 1—60; 5. Bibliographie, S. 1—46.

Inhalt des LIX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, Beiträge zur Geschichte der altrussischen Legende. X. Die Wiederauffindung der Reliquien des hl. Klemens, von Dr. Iv. Franko (Fortsetzung folgt), S. 181—208; 2. Vyhovskýj und Georg Chmelnjyčyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, I—III (Fortsetzung folgt), S. 1—40; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. II. Einige Aktenstücke über die Theilnahme der Mönche der Kijever Klöster an den Bewegungen der Hajdamaken im XVIII Jhrh., mitgetheilt von S. Hrušenko, S. 1—16; 4. Miscellanea: Synodus provincialis acta Varsaviae an. 1561, mitgetheilt von Al. Suško, S. 1—17; 5. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologie und Archäologie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—65; 6. Bibliographie, S. 1—33.

Inhalt des LX Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, X. Die Wiederauffindung der Reliquien des heil. Klemens, von Dr. Iv. Franko, S. 209—256; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, I—III, S. 1—32; 3. Vyhovskýj und Georg Chmelnyčkyj, Studien aus der Geschichte der Ukraine im XVII Jhrh., von B. Herasymčuk, IV—VI, S. 41—70; 4. Miscellanea: Ungedruckte Gedichte von Artemovskýj-Hulak, mitgetheilt von J. Romančuk, S. 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie.

Inhalt des LXI Bandes. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, IV—V, S. 33—64; 2. Ein Vorläufer der kirchlichen Union vom J. 1596 (Benedict Herbest), eine kritisch-historische Untersuchung von Al. Suško, S. 126—177; 3. Neue Beiträge zur Geschichte der Verhaltens der russischen Regierung zu der Ukraine (1726—1737) von I. Džydzora, S. 1—40; 4. Miscellanea, S. 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in der westeuropäischen wissenschaftlichen Literatur der letzten Jahre, von Z. Kuzela, S. 1—25; 6. Bibliographie, S. 1—38

Inhalt des LXII Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen im J. 1768. Ein polnisches Gedicht über die Metzerei in Umanj, mitgetheilt von Dr. Iv. Franko, S. 1—40; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahrh. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, VI—X, S. 65—113; 3. Miscellanea, von A. Kryžanovskýj und M. Hruševskýj, S. 1—5; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1903, S. 1—64; 5. Bibliographie, S. 1—34.

Inhalt des LXIII Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarische Grenze in Galizien im J. 1848—9, von J. Krevečkyj, S. 1—26; 2. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide der XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XI—XII, S. 115—136; 3. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Erste Serie (1361—1530), S. V+1—46; 4. Miscellanea, von Dr. I. Franko, I. Romančuk und V. Hnatjuk, S. 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1903 von Z. Kuzela, S. 1—20; 6. Bibliographie, S. 1—33; 8. Inhaltsverzeichnis des XIII Jahrganges der Mittheilungen der Sevčenko Gesellschaft der Wissenschaften, S. 1—24; 8. Inhalt der I—LXII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 25—33.

Inhalt des LXIV Bandes. 1. Ruthenischer Bauernlandsturm an der ungarischen Grenze in Galizien in den J. 1848—9, von I. Krevečkyj, S. 27—58; 2. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Erste Serie, S. 47—94; 3. Ukrainische Kosaken an der Grenzscheide des XVI und XVII Jahr. (1591—1603), von B. Domanyčkyj, XIII—XV, S. 137—171; 4. Miscellanea, von V. Hnatjuk, Dr. I. Franko, S. Jefremov, S. 1—11; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—15; 6. Bibliographie, S. 1—49.

Inhalt des LXV Bandes. 1. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Ethnographie (Zorian Dolęga-Chodakowski), von B. Domanyčkyj, S. 1—43; 2. Ein Beitrag zur Geschichte der Uebersiedelung der „türkischen Zaporoger“ ins Kuban-Gebiet, von S. Petljura, S. 1—11; 3. Materialien zur Geschichte des Lemberger Handels, mitgetheilt von I. Krypjakevyč, I—II, S. 1—46; 4. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Franko, I. Sozańskyj, S. 1—20; 5. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den Zeitschriften für das J. 1903, von Z. Kuzela, S. 1—17; 6. Bibliographie, S. 1—55.

Inhalt des LXVI Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus. XI. Kultus des heil. Klemens in Mähren und Russland, von Dr. I. Franko, S. 257—281; 2. Zum „Wunder des heil. Klemens“, ein Nachtrag von M. Hruševskýj, S. 1—3; 3. Uebersicht der ukrainischen Lexicographie, von B. Hrinčenko, S. 1—30; 4. Aus dem litterarischen Nachlasse des Basiliius Ilnyčkyj, mitgetheilt von I. Sozańskyj, S. 1—50; 5. Miscellanea, von Z. Kuzela, I. Krypjakevyč, M. Hruševskýj, S. 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das 1904. J. — Die ukrainischen Zeitschriften, S. 1—15; 7. Bibliographie, S. 1—54.

Inhalt des LXVII Bandes. 1. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. V. Peretz, S. 1—32; 2 Beiträge zur Kenntnis des ethnographischen Territoriums der Ruthenen Ungarns in der Gegenwart und Vergangenheit, von Dr. S. Tomašivskýj, I, S. 1—18; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung Eine Analyse der mit seinem Namen verbundenen Motive, von Z. Kuzela, I—V, S. 1—55; 4 Miscellanea von I. Krypjakovyč, J. Hordynskýj, T. Revakovyč, S. 1—8; 5. Wissenschaftliche Chronik: a) Diarium des P. J. Wielawicki als Quelle für die ukrainische Geschichte, von Th. Sribnyj; b) Das Schulwesen Ungarns und die Ruthenen, von St. Tomašivskýj, S. 1—13; 6. Bibliographie, S. 1—68.

Inhalt des LXVIII Bandes. 1. Der heilige Klemens im Chersonesus, von Dr. I. Franko XII Tradition über den heil. Klemens in Westeuropa. Anhang, S. 281—310; 2. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI. M. Korvin bei den Slovenen, S. 55—82, 3. Die Königshofer Handschrift in der Uebersetzung von Markian Šaškevyč, mit seinem Erklärungen und Bemerkungen, mitgeteilt von M. Teršakovcé, S. 1—43; 4. Miscellanea von I. Krypjakovyč und M. Hruševskýj, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1904, S. 1—40; 6. Bibliographie, S. 1—42.

Inhalt des LXIX Bandes. 1. Vorwort, von M. Hruševskýj, S. 5—6; 2. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, I. Uebersicht der wissenschaftlichen Arbeiten über den rhythmischen Bau der ukrainischen, grossrussischen und serbischen Volkslieder, S. 7—30; 3. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, VI u. VII M. Korvin bei den Slovenen, S. 31—69; 4. Ukraine in der ersten Hälfte des J. 1738, von I. Džydžora, S. 70—83; 5. Aktensammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine, von M. Hruševskýj, Zweite Serie (1531—1514), Nr. 81—132 S. 84—166; 6. Miscellanea, von I. Krevečkyj, I. Franko, I. Sozanskyj, S. 167—171; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 172—183; 8. Bibliographie, S. 184—213; 9. Inhaltsverzeichnis des XIV Jahrganges der Mittheilungen der Ševcenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bd LXIII—LXVIII), S. 214—230; 10. Inhalt der I—LXVIII Bände der Mittheilungen (deutsch), S. 231—240.

Inhalt des LXX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Lied vom Recht und Unrecht eine litteratur-historische Studie von Dr. I. Franko, S. 5—70; 3. Wann wurde Lubarts Schenkungsurkunde für die Kathedrale in Luzk falsifiziert? Kritische Notiz von M. Hruševskýj, S. 71—72; 4. Aus der Wahlbewegung in Ostgalizien im J. 1848 (Die Wahl des Ivan Kapuščak) von I. Krevečkyj, S. 73—85; 5. Der ungarische König Mathias Korvin in der slavischen Volksdichtung, von Z. Kuzela, IX—XI (Schluss), S. 86—113. 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von M. Zubryčkyj, Einleitung und Aktensammlung Nr. I—LIII (mit einem Situationsplan), S. 114—167; 7. Miscellanea, von I. Džydžora, I. Krypjakovyč, I. Sozanskyj, S. 168—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1904, von Z. Kuzela (Schluss), S. 177—190; 9. Bibliographie, S. 191—240; 10. Annonce, S. 241—244

Inhalt des LXXI Bandes. 1 Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die ukrainische Frage in der Beleuchtung eines polnischen Dichters des XVII Jhrh., von V. Peretz, S. 5—21; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, I—II, S. 22—43; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, II Entwicklung der Rhythmik in der ukrainischen Volksdichtung, S. 44—95; 5. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj, Aktensammlung, N. LIV—CVII, S. 96—133; 6. Aus der neuesten ukrainischen Historiographie (Südrussland, von A. Jefymenko), eine kritische Studie von I. Džydžora, S. 134—157; 7 Miscellanea, von M. Hruševskýj, F. Holijčuk, I. Krevečkyj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903, von Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 166—194; 9. Bibliographie, S. 195—240; 10. Annonce, S. 241—244.

Inhalt des LXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Brief der Stadtgemeinde Vladimir vom J. 1324 (Faksimile des Briefes und des Siegels), mitgetheilt von M. Hruševskýj, S. 5—8; 3. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, III—V, S. 9—79; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, III. Der musikalisch-syntaktische Fuss, S. 80—111; 5. Zur Geschichte der Theilnahme der galizischen Ruthenen am Slavenkongresse in Prag im J. 1848, mitgetheilt von I. Sozanskýj, S. 112—121; 6. Die Handschriften der Sophien-Kathedrale in Kijev, eine Uebersicht von S. Maslov, S. 122—140; 7. Die Verbindung des San mit dem Dniester in der Eiszeit, vorläufiges Kommunikat von Dr. S. Ruđnyčkyj, S. 141; 8. Miscellanea, von I. Džydzora, I. Krevečkyj, I. Krypjakovyč, S. 142—147; 9. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1904, mit einigen Ergänzungen für das J. 1903 von Z. Kuzela (Schluss), S. 148—184; 10. Bibliographie, S. 185—240.

Inhalt des LXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, literatur-historische Studien und Materialien von Dr. I. Franko, VI—X (Schluss), S. 5—64; 3. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 65—118; 4. Die Grossfamilie in den Dörfern Mšaneč (Bezirk Alt Sambir in Ostgalizien), von M. Zubryčkyj, S. 119—124; 5. Zur Geschichte der Organisation der Nationalgarden im J. 1848. Die polnische „illegale“ Nationalgarde in Stanislaw, von I. Krevečkyj, S. 125—142; 6. Autobiographie eines gr.-kat. Pfarrers von der Diözese Cholm aus der ersten Hälfte der XIX Jhrh., mitgetheilt von I. Krypjakovyč, S. 143—157; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, B. Zaklynskýj, I. Sozanskýj, S. 158—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 — Die ukrainischen Zeitschriften, von I. Džydzora und I. Krevečkyj, S. 166—186; 9. Bibliographie, S. 187—238, 10. Annonce S. 239—244

Inhalt des LXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. III—IV; 2. Jubiläums-Widmung des Bandes dem Prof. Vladimir Antonovyč und sein Porträt von I. Truš, S. 1—4; 3. Zur Biographie des Metropoliten Onisiphor Divočka, von M. Hruševskýj, S. 5—9; 4. Die hölzernen Kirchen in der Ukraine und ihre Typen, von V. Ščerbakovskýj (mit 25 Plänen und Abbildungen), S. 10—32; 5. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von P. Kolessa, IV. Uebersicht der Liederformen der ukrainischen Volksdichtung, S. 33—63; 6. Aus dem kulturellen und wissenschaftlichen Leben der Ukraine in der Mitte des XIX Jhrh., von A. Hruševskýj, S. 69—92; 7. Das Dorf Mšaneč im Alt-Samborer Bezirke, von M. Zubryčkyj. Akten-sammlung, N. CVIII—CXLII, S. 93—128; 8. Miscellanea, von Dr. B. Ščurat, Dr. V. Peretz, Dr. I. Franko, S. 129—149; 9. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1905 (Schluss), S. 150—198; 10. Bibliographie, S. 199—242; 11. Annonce, S. 243—244.

Inhalt des LXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zum Andenken an Nikander Molčanovskýj, von Michael Hruševskýj, S. 5—13; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, I—VI, von Dr. Ivan Franko, S. 14—84; 4. Nach dem Katastrophe von J. 1708. Konfiskationen der Güter der Anhänger Mazepas, von Alexander Hruševskýj, S. 85—95; 5. Befreiung eines Verurtheilten durch ein Mädchen in Brody im J. 1727, mitgetheilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 96—103; 6. Die Kiever im Lichte der Relationen der Jesuiten, von Dr. Vladimir Peretz, S. 104—116; 7. Miscellanea, mitgetheilt von F. Holijčuk, J. Krevečkyj, N. Močulskýj, S. 117—130; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neueste Arbeiten zur Geschichte des Gr. Fürstentum Litauen, eine Uebersicht von Bohdan Bučynskýj, S. 131—166; 9. Bibliographie, S. 167—213; 10. Inhaltsverzeichnis des XV Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (B. LXIX—LXXIV), S. 214—235; 11. Inhalt der I—LXXIV Bände der Mitteilungen (deutsch), S. 236—246; 12. Annonce, S. 247—248

Inhalt des LXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Erzengels Marienverkündigung“ und des Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des literarischen Themas), verf. von Dr. Hilarion Svěniczkyj (Schluss folgt), S. 5—33;

3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, VII—XIII, von Dr. Ivan Franko, S. 39—63; 4. Ueber die Rhythmik der ukrainischen Volkslieder, von Philaret Kolesa, V Das Verhältnis der ukr. Volksrhythmik zur künstlerischen Versification (Schluss), S. 64—116; 5. Einige Beiträge zur Zeit des Grossfürsten Svitripailo (1430—1433), mitgeteilt von Bohdan Bučynskýj, S. 117—142; 6. Au-hilfstage. Beiträge zur Geschichte des Frohndienstes in Galizien im XIX J., von Ivan Krevečkýj, S. 143—155; 7. Miscellanea, mitgeteilt von F. Holijčuk, H. Strypskýj, M. Hruševskýj, S. 156—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906: Ukrainische Zeitschriften, S. 163—187; 9. Bibliographie S. 188—226; 10. Annonce, 227—228.

Inhalt des LXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur altruthenischen Dialektologie (Zur Frage über den Dialekt von von Halyč-Vladimir), von Vladimir Rosov. I. Litteratur der Frage, S. 5—34; 3. „Erzengels Marienverkündigung“ und das Annuntiationsmysterium (Versuch einer Geschichte des litterarischen Themas), von Dr. Hilarion Svěncizkyj (Schluss), S. 35—76; 4. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, I—III, S. 77—106; 5. Fälschungen der Matrikelbücher für polnische Aufständische, ein Beitrag zur Charakteristik der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien, mitgeteilt von Ivan Krevečkýj, S. 107—113; 6. Das Dorf Mšanec im Alt-Samborer Bezirke. Beiträge zur Geschichte eines galizischen Dorfes, mitgeteilt von Michael Zubryčkýj, Aktensammlung, N. CXLIII—CCXXI (Schluss), 114—170; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, I. Franko, B. Ščurat, S. 171—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der anthropologischen und archäologischen Zeitschriften für das J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela 183—202; 9. Bibliographie S. 203—242; Annonce, S. 243—248.

Inhalt des LXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Nach der Katastrophe vom J. 1708: Einquartierung der russischen Regimenter in der Ukraine, von Alexander Hruševskýj, S. 5—25; 3. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, IV—V, S. 26—50; 4. Die venezianische Botschaft an Chmelnyčkyj (im J. 1650), von Dr. Miron Korduba, S. 51—89; 5. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Dr. Ivan Franko, XIV—XXI, S. 90—145; 6. Die Trilogie von Prof. Agath. Krymskýj, von Vladimir Rosov, S. 146—171; 7. Miscellanea, von H. Svěncizkyj, I. Krevečkýj, M. Hruševskýj, 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela S. 179—202; 9. Bibliographie S. 203—239; 10. Annonce, 240—244.

Inhalt des LXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ruthenen von Lemberg in der ersten Hälfte des XVI Jhrh., von Ivan Krypiakevyč, VI—IX (Schluss), S. 5—51; 3. Historische Uebersicht der Ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko, S. 52—93; 4. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegungen vom J. 1768 (Kolijivščyna) IV. Erzählung eines Augenzeugen von der Hinrichtung des Ivan Honta, mitgeteilt von Michael Hruševskýj, S. 94—96; 5. Zur Biographie des Ivan Vahylevyč, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko, S. 97—141; 6. Die Namen, Vornamen und Zunahmen der Bauern in Mšanec, Bez. Alt-Sambir, mitgeteilt von Michael Zubryčkýj, S. 142—154; 7. Miscellanea, von V. Hnatiuk, H. Svěncizkyj, A. I. Hruševskýj, S. 155—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften vom J. 1905, von Dr. Zeno Kuzela (Schluss) S. 165—120; 9. Bibliographie S. 121—239; 10. Annonce, S. 240—244.

Inhalt des LXXX. Bandes. 1. Inhalt des Bandes S. 3—4; 2. Ein Beitrag zu den Studien über die Ostroher Bibel, von Dr. Ivan Franko S. 5—18; 3. Nach der Katastrophe von J. 1708. Die Kriegsarbeiten, von Alexander Hruševskýj S. 19—35; 4. Historische Uebersicht der ukrainischen Sprachforschung, von Ivan Ohienko (Schluss) S. 36—52; 5. Polnische Konspirationen unter der ruthenischen Zöglingen und Geistlichen Galiziens in J. 1831—46, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskýj, S. 53—108; 6. Beiträge zum Volksglauben aus dem Anfang des XIX Jhrh. Vampire und Verschleppung der Seuche, von Dr. Zeno Kuzela S. 109—124; 7. Miscellanea, von B. Januš, S. Tomašivskýj und V. Hnatiuk S. 125—152; 8. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1906 (Schluss) S. 153—194; 9. Bibliographie S. 195—236; 10. Annonce, S. 237—240

Inhalt des LXXXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. „Zerstörung der Hölle“, ein ukrainisches Passionsdrama, von Ivan Franko, S. 5—50; 3. Hieromonachos Klement's unbekannte Gedichte (Anfang d. XVIII Jhrh.), mitgeteilt von Basilius Domanyčkyj, S. 51—126; 4. Offizielle Massregeln gegen die Chotera im J. 1831, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 127—133; 5. Ein Artikel Nikolaus Kmycykyevyč's über die ruthenische Schriftfrage im J. 1834, mitgeteilt von Dr. Basilius Ščurat, S. 134—144; 6. Nikolaus Daškevyč. Nekrolog, von Michael Hruševskyj, S. 145—150; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, V. Barvynskyj, M. Voznjak, S. 151—171; 8. Wissenschaftliche Chronik, von S. Tomašivskyj, S. 172—179; 9. Bibliographie, S. 180—207; 10. Inhaltsverzeichnis des XVI Jahrganges der Mitteilungen der Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bv. LXXV—LXXX), S. 208—222; 11. Inhalt der Bände I—LXXX der Mitteilungen (deutsch), S. 223—234; 12. Annoncen, S. 235—240.

Inhalt des LXXXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zu Prof. Vladimir Antonovyč's Gedächtnis (Widmung und Portrat), S. 5—6; 3. Erinnerung an Vladimir Antonovyč, von Michael Hruševskyj, S. 7—9; 4. Grabkreuze in der Ukraine, mitgeteilt von Konstantin Šyročkyj; (mit Abbildungen), S. 10—29; 5. Neue Beiträge zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, mitgeteilt von Dr. Ivan Franko (mit Illustration), S. 30—52; 6. Ivan Žukivskyj's Vorschlag einer Rechtschreibung auf dem Kongresse der „ruthenischen Gelehrten“, mitg. von Michael Voznjak, S. 53—86; 7. Polnische revolutionäre Strömungen unter den ruthenischen Klerikern und Geistlichen in Galizien 1831—1846, eine Studie von Dr. Cyrill Studynskyj (Schluss), S. 87—177; Miscellanea, von V. Barvynskyj, Iv. Špytkovskyj, B. Ščurat, S. 178—188; 9. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Dr. Z. Kuzela (Schluss folgt), S. 189—205; 10. Bibliographie, S. 206—242; 11. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des LXXXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, XXIII—XXVI, von Ivan Franko, S. 5—30; 3. Beiträge zum Studium über die Werke des Laurentius Sycanij, von Michael Voznjak, S. 31—88; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj, S. 89—133; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768, V: Eine Trinitarier-Denkschrift über die „koljivščyna“, von Ivan Špytkovskyj, S. 134—157; 6. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj, 1. „Geschichte des ukrainischen Volkes“, von P. Kuliš, S. 158—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, B. Domanyčkyj, S. 169—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Anthropologische u. archäologische Zeitschriften im J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 185—198; 9. Bibliographie, S. 199—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Eine Probe österreichischer Vermittlung zwischen Chmelnyčkyj und Polen, von Miron Korduba, S. 5—32; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 33—87; 4. Die travestierte Aeneis von Michaelis, von Jaroslav Hordynskyj, S. 88—97; 5. Ivan Vahylevyč als Prediger, mitgeteilt von Hilarion Svjencickij, S. 98—110; 6. Die Autorschaft Marko Vovčok's, von Basil Domanyčkyj, S. 111—171; 7. Miscellanea, von V. Peretz, M. Zubryčkyj, M. Hruševskyj, S. 172—184; 8. Wissenschaftliche Chronik: Nationale Verhältnisse in Galizien, ref. von B. Panejko, S. 185—202; 9. Bibliographie, S. 203—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Geschichte des ukrainischen Krippenspiels, von Vladimir Peretz, S. 5—20; 3. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union, von Bohdan Bučynskyj, I. Isidors Zeit, S. 21—42; 4. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskyj (Fortsetzung), S. 43—80; 5. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskyj, 2. „Ukraine“, von P. Kuliš, S. 81—105; 6. Briefe des Ministers Florian Ziemiałkowski an den Bischof Ivan Stupnyčkyj, mitgeteilt von Cyrill Studynskyj, S. 106—133; 7. Miscellanea, von S. Tomašivskyj, B. Domanyčkyj u. V. Hnatiuk, S. 134—158; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für das J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss folgt), S. 159—190; 9. Bibliographie, S. 191—238; 10. Annoncen, S. 239—240.

Inhalt des LXXXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. I. Isidors Zeit, von Bohdan Bučynskýj (Fortsetzung), S. 5—30; 3. Ungarn und Polen im Anfange des XVIII Jhrh., von Stephan Tomašivskýj (Fortsetzung), S. 31—58; 4. Materialien zur Geschichte der Ukraine im Moskauer „Archiv des Justizministeriums“, von Ivan Džydzora, S. 59—81; 5. Emil Korytko, ein vergessener slavischer Ethnograph, von Ivan Franko, S. 82—122; 6. Alexander Duchnovýč als Dichter, von Ivan Sozanskýj, S. 123—140; 7. Miscellanea, von V. Peretz, B. Ščurat und Z. Kuzela, S. 141—149; 8. Wissenschaftliche Chronik: Zeitschriften im J. 1907, S. 150—212; 9. Bibliographie, S. 213—245; 10. Annoncen, 246—248.

Inhalt des LXXXVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 5—36; 3. Ein Artilleriechef des ruthenischen Grossfürstentums (aus dem Archiv der Nemyryč's), von Vjačeslav Lypynskýj, S. 37—47; 4. Ein Beitrag zu Ivan's von Vynja Leben und Schriften, von Basilius Ščurat, S. 48—63; 5. Einige Dokumente aus dem Huzulenlande aus der zweiten Hälfte des XVIII Jhrh., von Ossyp Makovej, S. 64—69; 6. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss folgt), S. 70—91; 7. Miscellanea, von I Džydzora, I. Sozanskýj und V. Domanyčkyi, S. 92—101; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die Ethnographie in den westeuropäischen Zeitschriften für d. J. 1906, von Zeno Kuzela (Schluss), S. 102—165; 9. Bibliographie, S. 166—217; 10. Inhaltsverzeichnis des XVII Jahrganges der Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Bb. LXXXI—LXXXVI), S. 218—232; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVI der Mitteilungen (deutsch), S. 233—246; 12. Annoncen, S. 247—248.

Inhalt des LXXXVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. II. Metropolit Gregor, von Bohdan Bučynskýj, S. 5—22; 3. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. III. Puškars Aufstand (Fortsetzung folgt), S. 23—50; 4. Ukrainische Schauspiele in Galizien in der ersten Hälfte des XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 51—93; 5. Beiträge zur Geschichte des J. 1848, mitgeteilt von Ivan Franko, S. 94—117; 6. Beiträge zur Geschichte der ruthenischen Geistlichkeit in Galizien vom J. 1822 bis 1853, mitgeteilt von Michael Zubryčkyj, S. 118—150; 7. Miscellanea, von V. Hnatjuk, T. Revakovyč, M. Voznjak, S. 151—180; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Publikationen auf dem Gebiete der ukrainischen und weissrussischen Bibliographie, von Ivan Krevečkyj, S. 181—197; 9. Bibliographie, S. 198—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des LXXXIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Theorie der Literaturgeschichte und ihre Entwicklung, von Ivan Franko, S. 5—45; 3. Vyhovskýj und die Union von Hadjač, eine Studie von Basilius Herasymčuk. IV. Die Union von Hadjač, S. 46—90; 4. Aus den vierziger Jahren, Studien von Alexander Hruševskýj. 3. Ethnographische Publikationen und Pläne, S. 91—110; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 111—143; 6. Drei Briefe von Vladimir Antonovyč an Antonius Mioduszewski, S. 144—151; 7. Miscellanea, von T. Revakovyč, I. Sozanskýj und B. Domanyčkyj, S. 152—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 — Ukrainische Zeitschriften, S. 160—183; 9. Bibliographie, S. 184—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des XC Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien zur Geschichte der kirchlichen Union. III. Misael's Brief, von Bohdan Bučynskýj (Schluss), S. 5—24; 3. Materialien zur Geschichte des sozialen und ökonomischen Lebens der transborysthenischen Ukraine im XVIII Jhrh., von Viktor Barvinskýj, S. 25—32; 4. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak (Fortsetzung folgt), S. 33—118; 5. Dekanal- und Parochial-Bibliotheken der Peremyšler Diocese, von Michael Zubryčkyj, S. 119—136; 6. Zur Psychologie des Jahres 1848 (Affaire des St. Hošovski), von Ivan Krevečkyj, S. 137—157; 7. Miscellanea, von I. Sozanskýj, V. Domanyčkyj und M. Voznjak, S. 158—178; 8. Wissenschaftliche Chronik: Arbeiten der archäologischen Kongresse in Charkiv und Katerynoslav, von M. Zeliznjak, S. 179—212; 9. Bibliographie, S. 213—242; 10. Annoncen, 243—244.

Inhalt des XCI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Hetmanennest, Oertlichkeiten und Ueberlieferungen des Dorfes Subotiv, gesammelt in d. J. 1897—9 und mitgeteilt von Marko Hruševskýj, S. 5—32; 3. Galizien in der 2. Hälfte des XVIII Jhrh. Eine Uebersicht der neuen Publikationen, von Ivan Krevečkyj, S. 33—94; 4. Ein Liederbuch der Familie Levyčkyj von Chocen, mitgeteilt von Vladimir Hnatjuk, S. 95—125; 5. Studien über die ukrainischen Grammatiken in Galizien im XIX Jhrh., von Michael Voznjak, VIII—IX (Fortsetzung folgt), S. 126—150; 6. Beiträge zur Geschichte des ruthenischen gr.-kat. Seminars in Lemberg in den J. 1837—1851, von Georg Kmit, S. 151—158; 7. Miscellanea, von I. Pelenškyj, M. Voznjak, M. Zubryčkyj, S. 159—166; 8. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das J. 1908 (Schluss), S. 167—203; 9. Bibliographie, S. 204—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des XCII Bandes. 1. Vorrede, S. 1; 2. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 3. Porträt Mazepas, S. 5—6; 4. Schwedisch-ukrainischer Bund vom J. 1708, von Michael Hruševskýj, S. 7—20; 5. Hluchiv und Lebedyn (1708—1709), von Alexander Hruševskýj, S. 21—65; 6. Aus den schwedischen Memoiren über die J. 1708/9, von Stephan Tomašivskýj, 66—92; 7. Orlyk in Schweden, von Alfred Jensen, S. 93—169; 8. Die Familie Voynarovskýj in Schweden, von Alfred Jensen, S. 170—193; 9. Briefe Peters des Grossen an Adam Sieniawski, von Stephan Tomašivskýj, S. 194—238; 10. Miscellanea: Drei Briefe Mazepas an Siegmund Galecki, mitget. von A. Jensen; b) Aus den Berichten des österreichischen Abgesandten Pleyer in Moskau in den J. 1708 und 1709, mitget. von S. Tomašivskýj; c) Mazepa und die Politik Österreichs, mitget. von S. Tomašivskýj, S. 239—245; 11. Zu Mazepas Porträt, mitget. von M. Hruševskýj, S. 246—248; 12. Annoncen, S. 249—254.

Inhalt des XCIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Materialien zur Geschichte der ukrainischen Literatursprache, von Prof. Vladimir Peretz, S. 5—31; 3. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickyj, I—III, S. 32—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj I—III, S. 54—69; 5. Vater und Tochter (aus dem Nachlass Ivan Fedorovyč's), von Ivan Franko, S. 70—89; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, X—XI, S. 90—131; 7. Miscellanea, von M. Voznjak, I. Franko und J. Hordynskýj, S. 132—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine polnische Arbeit über Jagiello, von M. Špakovskýj, S. 158—169; 9. Bibliographie, S. 170—208; 10. Inhaltsverzeichnis des XVIII Jahrganges der Mitteilungen (BB. LXXX—XCII), S. 209—231; 11. Inhalt der Bände I—LXXXVII der Mitteilungen (deutsch), S. 232—246; 12. Annoncen, S. 247—252.

Inhalt des XCIV Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Leichenklagen und die kirchlich-religiöse Dichtung (Eine Studie über die Entwicklung der Volksliteratur) von Ilarion Svjencickyj, IV—VI (Schluss), S. 5—39; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXVII—XXX, S. 40—57; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, IV—VI, S. 58—83; 5. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč I—V (Schluss folgt), S. 84—106; 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak, XII—XV (Schluss folgt), S. 107—161; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj, M. Voznjak und T. Revakovyč, S. 162—173; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus der Geschichte und Soziologie nationaler Kämpfe, von V. Panejko, S. 174—194; 9. Bibliographie, S. 195—249; 10. Annoncen, S. 250—252.

Inhalt des XCV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak (Schluss folgt), S. 5—29; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, XXXI, S. 30—53; 4. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, VII—VIII, S. 54—82; 5. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX Jahrh., von Michael Voznjak (Schluss), S. 83—106; 6. Bartholomäus Kopitar's Beziehungen zur galizisch-ukrainischen Literatur, von Michael Teršakoveč (Schluss), S. 107—154; 7. Miscellanea: Aus jüngster Vergan-

genheit, von Konstantin Syročkyj, S. 155—169; 8. Wissenschaftliche Chronik: Der letzte Band der „Akta grodzkie i ziemskie“, von Al. Nasarijiv, S. 170—190; 9. Bibliographie, S. 191—243; 10. Annoncen, S. 244.

Inhalt des XCVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das byzantinische Kirchenlied u. das Lied vom Heereszuge Ihors, von Vladimir Byrčak, (Schluss), S. 5—32; 3. Zur Geschichte des ukrainischen achtsilbigen Verses, von Theodor Korš, S. 33—40; 4. Der Arianertag zu Kyselin in Volynien im M. Mai 1638 (Beitrag zur Geschichte der Arianer in der Ukraina), von Vjačeslav Lypynskyj, S. 41—57; 5. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki über die „Kolhivščyna“, von Ivan Špytkovskýj, S. 58—93; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, IX+Karte, von Ivan Krevečkyj, S. 94—115; 7. Miscellanea, von I. Krypjakevyč, M. Voznjak u. V. Doroženko, S. 116—150; 8. Wissenschaftliche Chronik: Denkmäler Makedoniens (N. P. Kondakov, Makedonien, Archäologische Reise) von Konstantin Šyročkyj, S. 151—161; 9. Bibliographie, S. 162—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVII Bandes. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj, I—II, S. 5—25; 3. Beiträge zur Geschichte der Volksbewegung im J. 1768. VI. Memoiren des Dominik Zawrocki, von Ivan Špytkovskýj (Schluss), S. 26—73; 4. Legende über die drei Frauennaturen (Ein Beitrag zur Geschichte der Wanderung von Folklore-Motiven), von Vladimir Hnatjuk, S. 74—85; 5. Die „Kolhivščyna“ in der polnischen Literatur vor dem J. 1641, von Vassyl Ščurat, S. 86—104; 6. Die Frage der Teilung Galiziens in den J. 1846—1850, von Ivan Krevečkyj, Anhang (Materialien), S. 105—154; 7. Miscellanea: Legende von der Zerstörung der Hölle nach der Starunja-Handschrift aus dem XVIII Jahrh., von Jaroslav Hordynskyj, S. 155—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das Referendar-Gericht u. seine Tätigkeit betreffend die ukrainischen Länder an der Wende des XVI—XVII Jahrh., von Ivan Krypjakevyč, S. 175—188; 9. Bibliographie, S. 189—238; 10. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des XCVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Zur Frage über die Siedlungen der Vjatičien. Einige Bemerkungen aus Anlass neuerer Arbeiten, von Michael Hruševskyj, S. 5—9; 3. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody, von Ivan Sozanskyj, III, S. 10—30; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobsaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse) (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 5. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivar Džydzora (Fortsetzung folgt); 6. Studien über die galizisch-ukrainischen Grammatiken des XIX. Jahrh., von Michael Voznjak, Anhang, S. 75—146; 7. Miscellanea, von W. Ščerbakivskyj, V. Hnatjuk u. Mich. Voznjak, S. 147—162; 8. Wissenschaftliche Chronik: Aus den neueren Publikationen der Bukovina, von Miron Korduba, S. 163—172; 9. Bibliographie, S. 173—239; 10. Annoncen, S. 240—244.

Inhalt des CI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Sprachlehre des Laurentius Zyzanij aus dem J. 1596, von Michael Voznjak, S. 5—38; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: XXXIII. Die Zeit Chmelnyčkyj's (Kobzaren-Sänge, sog. Dumy, Lieder u. Verse), S. 39—62; 4. Die wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraina gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora, S. 63—100; 5. „Im eigenen Heim“ (Gemälde von T. Ševčenko), von Konstantin Šyročkyj (mit einer Phototypie), S. 101—108; 6. Paulin Swienicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, I, S. 109—129; 7. Miscellanea, von V. Peretz, I. Lynnyčenko und M. Hruševskyj, S. 130—143; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über unsere Emigration, von Zeno Kusela, S. 144—158; 9. Bibliographie, S. 159—196; 10. Inhaltsverzeichnis XIX Jahrganges der Mitteilungen (BB. CI—CVI), S. 197—222; 11. Inhalt der Bände I—XCVIII der Mitteilungen (deutsch), S. 223—238; 12. Annoncen, S. 239—244.

Inhalt des CII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Paul Žytec'kyj's, von Vladimir Peretz, S. 5—10; 3. Die Sprachlehre des Lauren-

tius Zyzyanj aus dem J. 1596, von Michael Voznjak (Schluss), S. 11—37; 4. Aus der Vergangenheit der Stadt Brody (Beiträge zur Geschichte der Stadt im XVII Jahrh.), von Ivan Sozanskyj (Schluss), S. 88—115; 5. Unbegründete Vorwürfe. Ein Beitrag zur Geschichte des „Ruthenischen Instituts“ (Studium ruthenum) an der Lemberger Universität, von Ivan Krevečkyj, S. 116—126; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, III—IV, S. 127—147; 7. Miscellanea, von Iv. Spytkovskýj, Al. Novýkyj und S. Tomašivskýj, S. 148—164; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das ethnographische Territorium der ungarischen Ukrainer, von Al. Nasarijiv, S. 165—191; 9. Bibliographie, S. 192—239; 10. Annoncen, S. 240.

Inhalt des CIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Neue Hypothesen über die Anfänge des slavischen und ukrainisch-ruthenischen Lebens. Kritische Bemerkungen des Michael Hruševskýj: Peisker's Theorie über die uralte Knechtschaft der Slaven und die dadurch hervorgerufene Diskussion, S. 5—27; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyčkyj's Zeit (Fortsetzung), S. 28—53; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora, S. 54—97; 5. Einiges über die schöpferische Tätigkeit des Malers Tropinjin auf ukrainischem Gebiete, von Konstantin Šyročkyj, S. 98—112; 6. Paulin Swiencicki, seine publizistische, wissenschaftliche und literarische Tätigkeit, von Vladimir Radzykevyč, S. 113—190; 7. Miscellanea, von L. Krypjakevyč, Iv. Franko und P. Smoła, S. 191—204; 8. Wissenschaftliche Chronik: Programme zur Sammlung ukrainischer dialektologischer Eigentümlichkeiten, von Iv. Zilyňskyj, S. 205—208; 9. Bibliographie, S. 209—241; 10. Annoncen, S. 242—244.

Inhalt des CIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die polemische Literatur des J. 1608. Studie von Cyrill Studynskýj (Schluss folgt), S. 5—37; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyčkyj. Čapliński und Barabaš, S. 38—72; 4. Ungarisch-ruthenische annalistische Notizen, von J. Bilenkyj, S. 73—82; 5. Zur Biographie und Charakteristik des Mykola Ustyjanovyč, von J. Hordynskýj, S. 83—122; 6. Streitige und dunkle Punkte im Leben des Ossyp Jurij Fedjovyč, von Denys Łukijanovyč, S. 123—173; 7. Miscellanea, von K. Šyročkyj, und M. Woznjak, S. 174—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ukrainica in einer russischen Anleitung zur Selbstbildung, von V. Dorošenko, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—237; 10. Annoncen, S. 238—240.

Inhalt des CV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Das Evangelium von Bučač (paläographische Beschreibung), von Ilarion Svjencickij, S. 5—17; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Schlacht bei Žovti Vody und Korsun, S. 18—49; 4. Wirtschaftliche Politik der russischen Regierung der Ukraine gegenüber in den J. 1710—1730, von Ivan Džydzora (Schluss), S. 50—91; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveč, S. 92—115; 6. Über den Begriff der psychologischen Voraussetzung der Gefühle, von Stephan Balej, S. 116—147; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Woznjak und M. Hruševskýj, S. 148—174; 8. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zu Studien über ukrainische Emigration, II, von Z. Kusela, S. 175—204; 9. Bibliographie, S. 205—242; 10. Annoncen, S. 243—244.

Inhalt des CVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Fragment eines Psalters aus dem XIII—XIV Jahrh., von Jaroslav Hordynskýj, S. 5—24; 3. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj, I—II, S. 24—40; 4. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Chmelnyčkyj's Aufenthalt bei Biča Cerkva und die Judenhetzen im Sommer des J. 1648, S. 41—76; 5. Beiträge zur Biographie des Markian Šaškevyč, von Michael Teršakoveč (Schluss), S. 77—134; 6. Über den Unterschied zwischen Urteils- und Vorstellungsgefühlen, von Stephan Balej, S. 135—168; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Woznjak und I. Krevečkyj, S. 169—191; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein neuer Kursus der westeuropäischen Archäologie, von M. Zaliznjak, S. 192—199; 9. Bibliographie, S. 200—240; 10. Annoncen, S. 241—244.

Inhalt des CVII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Dem Andenken Jakob Sulhyn's, von Michael Hruševskýj (mit Porträt), S. 5—9; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz“, historisches Gedicht aus dem J. 1702; auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko, S. 10—38; 4. Zur Geschichte der ukrainischen General-Kanzlei, mitget. von Ivan Džydzora, S. 39—51; 5. Ruthenisches Bergschützen-Bataillon, 1848—1850, von Ivan Krevečkýj, S. 52—72; 6. Hinter den Redaktions-Kulissen des Wiener „Vistnyk“ und der „Zorja Halyčka“, mitget. von Michael Woznjak, S. 73—109; 7. Miscellanea, von Iv. Franko, I. Svjencjickýj und M. Zubryčkýj, S. 110—128; 8. Wissenschaftliche Chronik: Ein Beitrag zu Studien über unsere Emigration, III, von Zeno Kusela, S. 129—163; 9. Bibliographie, S. 164—196; 10. Inhaltsverzeichnis zu den Bden CI—CVI der Mitteilungen der Sevcenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahrg. XX), S. 197—220.

Inhalt des CVIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Hälfte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. III. Die Rolle der Griechen in der Brüderschaft, S. 5—38; 3. „Ein nichtswürdiger Scherz“, historisches Gedicht aus dem J. 1702, auf historischem Hintergrund erläutert von Ivan Franko (Schluss), S. 39—56; 4. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss folgt), S. 57—102; 5. Aus der Verfassungsgeschichte der Ukraine in der Hetmanenzeit, kritische Beiträge von Nicolaus Vasylenko, S. 103—116; 6. Über die Höhe des Verlags der „Rusalka Dnjistrova“, mitget. von Michael Teršakoveč, S. 117—139; 7. Miscellanea, von M. Hruševskýj. I. Verchratskýj und M. Vasylyjev, S. 140—157; 8. Wissenschaftliche Chronik: Neue Arbeiten auf dem Gebiete der Geschichte Galiziens in der 2-ten Hälfte des XVIII Jahrh. (1772—1790), mitget. von Iv. Krevečkýj, S. 158—180; 9. Bibliographie, S. 181—237.

Inhalt des CIX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Ein Beitrag zur Kenntnis des Kultes der Vorfahren in der Ukraine, von Chrysanthius Jaščuržynskyj, S. 5—9; 3. Aus dem kulturellen Leben der Ukraine im XVII—XVIII Jahrh., von Michael Woznjak (Schluss), S. 10—38; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diözese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun (Schluss folgt), S. 39—90; 5. Gregor Ilkevč als Ethnograph, von Andrij Franko (Schluss folgt), S. 91—122; 6. Einer von den Njyžyn'ern, mitget. von Michael Hruševskýj, S. 123—125; 7. Miscellanea, von J. Hordynskyj, M. Woznjak und I. Franko, S. 136—165; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die „Kievskaja Starina“ und ihr Inhaltsverzeichnis, von V. Dorošenko, S. 166—177; 9. Bibliographie, S. 178—227.

Inhalt des CX Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko: Ergänzungen und Berichtigungen (Fortsetzung folgt), S. 5—30; 3. Die Čudnover Kampagne im J. 1660, Studien von Wasył Herasymčuk (Fortsetzung folgt), S. 31—54; 4. Aus dem Leben der ukrainischen Geistlichkeit der Lemberger Diözese in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrh., von Melanie Bordun, Schluss (Aktenstücke), S. 55—100; 5. Pogodin und Zubryčkýj, von Eustachie Tyšynska, S. 101—122; 6. Gregor Ilkevč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss folgt), S. 123—156; 7. Miscellanea, von I. Franko, V. Hnatjuk und M. Woznjak, S. 157—182; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine neue Geschichte der Osmanen, mitget. von A. Kluk, S. 183—192; 9. Bibliographie, S. 193—248.

Inhalt des CXI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj. IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt), S. 5—24; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko, Nachträge und Berichtigungen, V—XV, S. 25—52; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Wasył Herasymčuk (Fortsetzung), S. 53—83; 5. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Sevcenko's, von Julian Romančuk (Schluss folgt), S. 84—116; 6. Gregor Ilkevč als Ethnograph, von Andreas Franko (Schluss), S. 117—139; 7. Miscellanea: Aus der Frühzeit der ukrainischen Presse in Galizien, von M. Woznjak, S. 140—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Eine westeuropäische Ansicht über Osteuropa (K. Dieterich, Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen dargestellt), von M. Fedjuška, S. 160—168; 9. Bibliographie, S. 169—235.

Inhalt des CXII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Einiges über die Tätigkeit Possevins, von Ivan Krypjakevyč, S. 5—28; 3. Studien über die ukrainischen Volkslieder, von Ivan Franko Nachträge und Berichtigungen (Schluss), S. 29—58; 4. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Fortsetzung), S. 59—73; 5. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vassyl Herasymčuk (Fortsetzung), S. 74—89; 6. Kritische Bemerkungen zu dem Texte der Dichtungen Ševčenko's, von Julian Romančuk (Schluss), S. 90—119; 7. Miscellanea, von V. Modzalevskyj, J. Hordynskyj und Ph. Kolessa, S. 120—138; 8. Wissenschaftliche Chronik: Das alte ukrainische Drama und neuere Forschungen darüber, mitget. von M. Vosnjak, S. 139—191; 9. Bibliographie, S. 192—237.

Inhalt des CXIII Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Geistliche und kirchliche Dichtung in Ost- und West-Europa. Einleitung zu Studien über den „Bohohlasnyk“, von Ivan Franko, S. 5—22; 3. Anfänge der politischen Laufbahn des Ostafij Daškovyč. Aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynskyj, S. 23—43; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studien von Vassyl Herasymčuk (Fortsetzung), S. 44—68; 5. Ein Beitrag zur Geschichte der Verteilung freier Kosakendörfern im XVII Jahrhundert, von Vadim Modzalevskyj, S. 69—76; 6. Versuche der Organisation ruthenischer Nationalgarden in Galizien 1848—1849, von Ivan Krevečkyj, S. 77—146; 7. Miscellanea, von I. Verchratskyj, M. Vosnjak und I. Krevečkyj, S. 147—159; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die letzten Lieferungen der Arbeit von Prof. Žukovyč über die religiösen Verhältnisse im XVII Jahrhundert, von M. Hruševskyj, S. 160—167; 9. Bibliographie (Vorgeschichte, Archäologie, Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Rechtskunde, Literatur), S. 168—206; 10. Index zu den Bänden CVII—CXII der „Mitteilungen“ der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Jahrgang XXI), S. 207—229; 11. Inhalt der Bände I—CXII der „Mitteilungen“ (in deutscher Sprache), S. 230—248.

Inhalt des CXIV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Die Kirchen im Lande der „Bojken“ Galiziens und Ungarns, von Vadim Ščerbakivskyj (mit 12 Abbildungen), S. 5—24; 3. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh. von Theodor Sribnyj IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss folgt), S. 25—56; 4. Die Čudnover Kampagne vom J. 1660, Studie von Vassyl Herasymčuk (Schluss folgt), S. 57—80; 5. Die „Alphabetstreit“ im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung folgt), S. 81—116; 6. Das Bojkenidiom des Dorfes Billa, von Hilarion Svjencičkyj, S. 117—153; 7. Miscellanea, von V. Modzalevskyj, P. Zajcev, M. Hruševskyj, S. 154—161; 8. Wissenschaftliche Chronik: Der Černyhofer Archäologen-Kongress und seine „Trudy“, mitget. von V. Hrebenjak, S. 162—193; 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Vorgeschichte, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Literatur, Sprache (Register der besprochenen Publikationen, S. 232), S. 194—233; 10. Von dem Ausschusse der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (in der Angelegenheit der Ševčenko und seiner Zeit gewidmeten Jubiläums Publikationen), S. 234; 11. Anoncen, S. 235—240.

Inhalt des CXV Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4 2. Einige Dokumente und Notizen zu den Zeiten der Grossfürsten Svtrihajlo und Siegesmund Kejstutovyč, mitgeteilt von Bohdan Barvinskyj, S. 5—22; 3. Spuren grossrussischer literarischer Werke über die Florentinische Union, sowie eines offiziellen Dokuments der Moskauer Regierung in der „Geschichte der Synode von Florenz“ aus dem J. 1598, aus dem Nachlasse des Bohdan Bučynskyj, S. 23—28; 4. Studien über die Organisation der Lemberger Stauropigialbrüderschaft vom Ende des XVI bis zur Mitte des XVII Jahrh., von Theodor Sribnyj IV. Materielle Verhältnisse der Mitglieder (Schluss), S. 29—76; 5. Das Wiener gr.-kath. Geistlichenseminar in den Jahren 1852—1855 von Jaroslav Hordynskyj, S. 77—130; 6. Der galizische „Alphabetstreit“ im J. 1859, von Ivan Franko (Fortsetzung), S. 131—153; 7. Miscellanea, von V. Herasymčuk, I. Franko, O. Novyčkyj, S. 154—176; 8. Wissenschaftliche Chronik: Die letzten Bände des „Südwestrussischen Archivs“ (Архивъ Юго-Западной Россіи), von M. Hruševskyj, S. 177—182; 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Politische und Kulturgeschichte, Literatur, Bibliographie und Bibliothekswesen, soziales und kulturelles Leben, S. 183—240.

Inhalt des CXVI Bandes. 1. Inhalt des Bandes, S. 3—4; 2. Neue Materialien zur Geschichte der Synoden von 1629 J mitgeteilt von Ivan Krypjakevyč, S. 5—39; 3. Die Čudnover Kampagne des J. 1660, Studien von Vassyl Herasymčuk (Schluss), S. 40—68; 4. Neue Beiträge zur Verfassungsgeschichte des Hetmanenlandes im XVII—XVIII Jahrh., Bemerkungen von Michael Slabčenko und Nikolaus Vasylenko; S. 69—86; 5. Der Sturm auf das Alphabet in Galizien im J. 1859, von Ivan Franko, S. 87—125; 6. Varianten der Melodien ukrainischer Kobzarenänge („Dumy“), ihre Charakteristik und Gruppierung, Studie von Philaret Kolessa, S. 126—165; 7. Miscellanea, von I. Franko, M. Vosnjak und P. Zytčockyj, S. 166—189; 8. Wissenschaftliche Chronik: Alexander Jablonowski's „Geschichte der Ukraine“, kritische Besprechung von N. Zaliznjak, S. 190—212; 9. Bibliographie (Rezensionen und Referate): Vorgeschichte, Archäologie und Kunstgeschichte, politische und Kulturgeschichte, Philologie, Ethnographie, soziales und kulturelles Leben (Bücherregister siehe S. 261), S. 213—262.

Inhalt des CXVII und CXVIII Bandes. 1. Zueignung Ivan Franko S. 1; 2. Zur Frage über den Ursprung des Ukrainischen Volksstammes von Fedor Kors (Moskau), S. 3—7; 3. Spuren der skythischen Kultur in Galizien von Volodymyr Hrebenjak (Lemberg), S. 9—25; 4. Einige Bemerkungen aus dem Gebiete der älteren kirchenslavischen Übersetzung von Vatroslav Jagić (Wien), S. 27—30; 5. Der Chronist Nestor, von Alexej Sachmatov (Petersburg), S. 31—53; 6. Homer in der Halič'schen Chronik, von Bohdan Barvinskij, (Lemberg), S. 55—63; 7. Die ukrainischen Kosaken in den europäischen politischen Plänen um 1620—1630 (mit dem Porträt Cornelis' Haga), von Ivan Krypjakevyč (Lemberg), S. 65—114; 8. Ein Moment bei Zboriv 1649 kritisch beleuchtet, von Stephan Tomašivskij (Lemberg), S. 115—125; 9. „Unter den Schutz des Grossen Kurfürsten“. Zur Politik P. Dorošenko's, von Ivan Krevečockyj (Lemberg), S. 127—137; 10. „Christos paschon“. Lemberger gereimte Dialoge von Vassylj Ščurat (Lemberg), S. 137—178; 11. Aus dem älteren Kulturleben der ungarischen Ruthenen, von Hádor Strypskij (Budapest), S. 179—195; 12. Ein Basilianerepos. Unbekannter Beleg der ruthenisch-polnischen Literatur von Alexander Brückner (Berlin), S. 197—206; 13. Zwei Episoden aus der Geschichte des Streites zwischen Gedeon Balaban und der Lemberger Bruderschaft von Fedir Stribnyj (Lemberg), S. 207—214; 14. Kolljarewskij's Travestierte Aneide von Alfred Jensen (Stockholm), S. 215—225; 15. Ukrainische Kobzarenänge („Dumy“) von Mykola Sumcow (Charkiv), S. 227—234; 16. Eine verschollene Märchensammlung aus dem ungarischen Ruthenengebiete von Volodymyr Hnatjuk (Lemberg), S. 235—243; 17. Aus den Traumbildern der Menschheit von Jan Baudouin de Courtenay (Petersburg) S. 245—249; 18. Ukrainisches Pamphlet über den Papst aus dem XVI Jhrh. von Mychailo Vosnjak (Lemberg), S. 251—268; 19. Aus der Korrespondenz der galizischen Schriftsteller in den sechziger Jahren des XIX Jhrh. von Tytko Revakovyč (Lemberg), S. 269—286; 20. Fedjkovyč als Abgeordneten kandidat von Jaroslav Hordynskij (Lemberg), S. 287—289; 21. Grundlagen der Wiedergeburt der weissrussischen Literatur von Ilarion Svjencičockyj (Lemberg) S. 291—301; 22. Volkserzählungen über die Zähmung der bösen Frauen von Jiři Polivka (Prag); S. 303—320; 23. Mädchenmärkte. Ein Beitrag zur ukrainischen Ethnologie von Zenon Kuziela (Czernowitz), S. 321—332; 24. Probe einer Systematik der ukrainischen Dialekte von Ivan Zilynskij (Lemberg), S. 333—375; 25. Der Vokativ in der ukrainischen Sprache von Euhén Ty mčenko (Warschau), S. 377—390.

Inhalt des CXIX und CXX Bandes. 1. Ševčenko's Leben und Werke von Ivan Stešenko (Kiev), S. 1—58; 2. Dokumente über T. Ševčenko aus dem Archiv der S. Petersburger Akademie der bildenden Künste von Kostj Šyročockyj (S. Petersburg), S. 59—76; 3. Eine Erinnerung an T. Ševčenko von Michael Jašovskij (Kaminka Strumylowa) S. 77—80; 4. Die Verehrung Ševčenko's in der Bukowina von Denys Lukianovyč (Lemberg), S. 81—94; 5. Ševčenko's Poem „Ivan Huss“ von Ivan Bryk (Lemberg), S. 95—168; 6. T. Ševčenko und S. Krašinski von Jaroslav Hordynskij (Lemberg), S. 169—216; 7. Die Grundlagen der Verbindungen Ševčenko's mit den Polen von Vassyl Ščurat (Lemberg), S. 217—347; 8. Ševčenko's „Maria“ von Ivan Franko (Lemberg), S. 348—356; 9. T. Ševčenko im Bulgarischen von Čilngirov (Sofia), S. 357—365.

Inhalt des CXXI Bandes. 1. De hymnographia Mariana in Ecclesia Graeca — Theol. Dr. Petri Krypjakevyč opus posthumum, S. 1—62; 2. Die galizisch-ruthenische Kirchenmalerei in XV—XVI Jhr. von Ilarion Svjencickyj, S. 63—116; 3. Eine polnische Personifikation der Ukraine aus 1644 von Bohdan Barvinskij, S. 117—132; 4. Ein Beitrag zur Kenntnis der nationalen Anschauungen Jakov's Holovačkyj — mitgeteilt von Mychajlo Vosnjak, S. 133—172; 5. Totenwache und Leihenspiele in der ukrainischen Begräbnisordnung von Zenon Kuziela, S. 173—224; 6. † Kostj. Myhal'čuk S. 225—240.

Inhalt des CXXII Bandes. 1. Neue archäologische Funde auf dem Gebiete Ostgaliziens von Volodymyr Hrehbenjak, S. 5—28; 2. Zur Charakteristik Iljasch's Karaimovyč von Ivan Krypjakevyč, S. 29—36; 3. Ein ukrainischer landwirtschaftlicher Ratgeber aus dem J 1788 von Mychajlo Vosnjak, S. 37—78; 4. Aus den ersten Zeiten der völkischen Bewegung in Galizien (1861—1866) von Ivan Verehratskyj, S. 79—102; 5. Totenwache und Leihenspiele in der ukrainischen Begräbnisordnung von Zenon Kuziela. S. 103—160; 6. Leihengedächtnisse und Aberglauben bei den Bojken von Jurij Kmit, S. 161—166; 7. Volksersählungen über den Tabakschmuggel von Volodymyr Hnatjuk S. 167—212.

Inhalt des CXXIII und CXXIV Bandes. 1. Elenchus maiorum h'mnorum Deiparae „De hymnographia Mariana in Ecclesia Graeca“ Theol. Doct. Petri Krypjakevyč operis posthumi pars secunda, S. 1—56; 2. Die Westukraine und Rom im XIII Jhrh. in ihren Bestrebungen zur kirchlichen Union von Mykola Čubatyj, S. 1—108; 3. Antiochos' Pandekten aus dem J. 1307 Philologische Studie von Ivan Panjakevyč, S. 1—64; 4. Zwei Dokumente zur Sittengeschichte des Kyjiver Mohylanischen Kollegiums von Mykola Petrov, S. 1—6; 5. Aus der kosakischen Sphragistik von Ivan Krypjakevyč (mit 6 Tafeln), S. 1—16; 6. Orlyk's Tagebuch von Alfred Jensen, S. 1—12; 7. Beiträge zur Erforschung des Huzulenlandes von Volodymyr Hnatjuk, S. 1—56.

Inhalt des CXXV Bandes. 1. Vorläufer der Frauens Universität in Lemberg von Bohdan Barvinskij, S. 1—41; 2. Erste Probe einer Chrestomathie aus der ukrainischen Literatur von Jaroslav Hordynskij, S. 45—53; 3. Gründung einer griechisch-katholischen Pfarrei im Herzogtum Luca in Italien von Jaroslav Hordynskij, S. 55—89; 4. Bartholomäus Kopitar und Graf Stanislaus Dunin-Borkowski von Michael Teršakovec, S. 91—113; 5. Kopitar und Zubryckij von Cyril Studynskij, S. 115—164; 6. B. Kopitar und Bischof Iv. Snihur'skij von Vassyl Ščurat, S. 165—200.

Inhalt des CXXVI und CXXVII Bandes. 1. Urteilsgefühle und Einstellungen von Stephan Balej, S. 1—58; 2. Aufzeichnung und charakteristische Merkmale der ukrainischen Volksmelodien von Philaret Kolessa, S. 59—80; 3. Nikolaus Kostomarovs Urteile über die Aufgaben der ukrainischen Intelligenz und Literatur von Alexander Barvinskij, S. 81—103; 4. Nikolaus Kostomarovs archäographische Arbeiten von Ivan Krypjakevyč, S. 105—140; 5. Über das Verhältniss der altukrainischen Sprachdenkmäler zu den südslavischen in lexikalischer Hinsicht von Ivan Panjakevyč, S. 141—160; 6. Neusatzers-Apostelbuch (Beschreibung einer Handschrift des XIV Jhrh.) von I. Svjencickyj, S. 161—170; 7. Reden des h. Ephrem von Syrien in den Peremyšler Pergamenblättern aus dem Anfang des XIV Jahrhunderts von Jaroslav Hordynskij, S. 171—209; 8. Beiträge zur ukrainischen Konjugation von Dmytro Cebušnyk, S. 211—221; 9. Ševčenko's Poem „Ivan Huss“ (Zweiter Teil) von Ivan Bryk, S. 223—258; 10. Aus den Anfängen der Popularität der Dichtungen Ševčenko's in Galizien von Titus Revakovyč S. 259—261; 11. Ein Sresnevskij gewandtes Exemplar der ukrainischen Balladen Kostomarovs von Alexander Barvinskij, S. 263—264; 12. Lučian Kobyltza von Titus Revakovyč, S. 265—267; 13. Eine Episode aus dem Leben des Anton Mohylnykyj von Cyril Studynskij, S. 269—275; 14. Dr. Greg. Jachymovyč als Zensor von Cyrill Studynskij, S. 277—282.

Inhalt des CXXVIII Bandes. 1. Einige Bemerkungen zu dem Sendschreiben Lazko's aus dem J 1534 und zu der Antwort des Protos Gabriel von Athos von Mychajlo Vosnjak, S. 1—19; 2. Die Ansicht von Pli-neško in dem „Liede vom Heereszuge Igor's“ von Vassyl Ščurat, S. 21—33; 3. Die Quelle der Kenntnisse Händlorick's über die Saporogerkosaken von Vassyl Ščurat, S. 39—50;

4. Ivan Lavrivskýj. Ein Vorkämpfer der ukrainischen Wiedergeburt in Galizien (1773—1820) von Ambrosius Androchovyč, S. 51—120; 5. „Libuša's Gericht“ in einer ukrainischen Uebersetzung des K. J. Turivskýj von Ivan Bryk, S. 121—133; 6. Celestin Skomorivskýj und seine literarische Tätigkeit von Jaroslav Hordynskýj, S. 135—171; 7. Drei Briefe M. Kostomariiv's an P. Kuliš von Alexander Barvinskýj, S. 173—176; 8. „St. Cyrillus und Methodius Gesellschaft“ in Wien von Vassyl Ščurat, S. 177—202; 9. Zu den autobiographischen Dichtungen des M. Ustianovyč von Titus Revakovyč, S. 203—206; 10. Aus der zensurierten Handschrift einer Sprichwörtersammlung des St. Petruševyč von V. Karpovyč, S. 207—211; 11. Menschliche Wachfiguren von Volodymyr Hnatjuk, S. 212—216; 12. Menschliche Wachfiguren von Vassyl Ščurat, S. 217—219; 13. Aus der russischen Krieg-dichtung von Volodymyr Hnatjuk, S. 220—226.

Inhalt des CXXIX Bandes. 1. Vassyl Tyškevyč, ein Vojvode Podlachiens (1533—1571). Eine historisch-genealogische Studie von Michael Tyškevyč, S. 1—3; 2. Ein Dialog des Joannicius Volkovyč v. 1631 J. von Michael Vosnjak, S. 33—79; 3. Die Serben im ukrainischen Heere (1650—1660 J) von Ivan Krypjakevyč, S. 81—93; 4. Ein Lied von dem Aufstande des Martyn Puškar, von Vassyl Ščurat, S. 95—105; 5. Auf Mazepa's Fahrten, von Bohdan Barvinskýj, S. 107—140; 6. Slavenkongress in Prag im J. 1848 und die Ukrainer, von Ivan Bryk, S. 141—217

PUBLIKATIONEN

der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg

Čarnečkyj-Gasse, 26.

(in ukrainischer Sprache).

Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, bis jetzt erschienen
Bde I—CXXIX (Geschichte, Archäologie, Ethnographie, Sprache und Literatur-
geschichte, besonders der Ukraine). B. I—XX vergriffen.

Publikationen der Sektionen und Kommissionen der Ševčenko-Gesellschaft
der Wissenschaften:

A. Die historisch-philosophische Sektion publizierte bis jetzt:

1. 15 Bände ihrer Beiträge (Zbirnyk istoryčno-filosofičnoj sekcii).

Bd. I: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. I. (bis Anfang des XI
Jahrh.).

Bd. II: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. II. (bis Mitte des XIII
Jahrh.).

Bd. III—IV: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. III (bis zum J. 1340).

Bd. V: Materialien zur Kulturgeschichte Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. VI—VII: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. IV (bis zum J. 1569).

Bd. VIII—XI: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. V (Verfassung
und soziale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. X—XI: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. VI (Oekonomische,
kulturelle und nationale Verhältnisse in XIV—XVII Jahrh.).

Bd. XII—XIII: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine. T. VII (Ukrai-
nische Kosaken bis zum J. 1625).

Bd. XIV: M. Hruševskij, Geschichte der Ukraine, Bd. VIII, I. Teil.

Bd. XVI: Al. Novyčkyj, Taras Ševčenko als Maler.

2. Ukrainisch-ruthenisches Archiv:

Bd. I: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim in
Lemberg.

Bd. II: Iv. Franko, Materialien zur Geschichte des Bauerntums und der Oeko-
nomik Galiziens im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. III: M. Teršakoveč, Materialien zur Geschichte der nation. Wiedergeburt
der Ruthenen im Galizien 1830—1840.

Bd. IV: Materialien zur Geschichte des ruthenischen Schulwesens in Galizien
im XVIII—XIX Jahrh.

Bd. V: M. Vosnjak, Philologische Schriften des Iv. Mohylnyckyj.

Bd. VI: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim.
II Teil.

Bd. VII: H. Svjencičkyj, Die Handschriften des Museums des Narodnyj Dim.
III Teil.

Bd. VIII: Dr. I. Franko, Der Kampf um Alphabet in Galizien im J. 1859.

Bd. IX u. Bd. X: M. Vosnjak, Beiträge zur Geschichte der ukr. Lieder und
Versifikationen.

B. Die philologische Sektion publizierte bis jetzt 18 Bde ihrer Beiträge
(Zbirnyk filologičnoj sekcii).

Ukrainische Bibliothek. Bd. I—VIII.

C. Die mathematisch-naturwissenschaftlich-medizinische Sektion publizierte bis jetzt 19 Bände ihrer Beiträge *Zbirnyk*.

D. Die Archaeographische Kommission publizierte bis jetzt folgende Werke:

1. Quellen zur Geschichte der Ukraine.

Bd. I: M. Hrusëvskýj, Lustrationen der königlichen Domänen in den Bezirken von Halyc und Peremyl vom J. 1565—66.

Bd. II: M. Hrusëvskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Peremyl und Smok im J. 1565.

Bd. III: M. Hrusëvskýj, Lustrationen der königl. Domänen in den Bezirken von Cholm, Bels und Lemberg im J. 1564—5.

Bd. IV—V: St. Tomasivskýj, Galizische Akten und Annalen aus den J. 1648—1649.

Bd. VI: St. Tomasivskýj, Galizische Chroniken 1648—1657.

Bd. VII: M. Hrusëvskýj, Lustrationen vom J. 1570.

Bd. VIII: Iv. Krypjakevyč, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1513—1630.

Bd. XII: Dr. M. Korduba, Akten zur Geschichte der ukr. Kosaken 1648—1657.

Bd. XXII: Journal von J. Markovyc.

2. Denkmäler der ukrainischen Sprache und Literatur. Bd. I—VII.

3. Kotljarevskýj, Die travestierte Aeneis, Abdruck der ersten Ausgabe vom J. 1798.

4. Akten-Sammlung zur Geschichte der sozial-politischen und ökonomischen Verhältnisse der West-Ukraine.

5. Ševčenko, Kobzarj, Facsimile der ersten Ausgabe vom 1840.

E. Statistische Kommission publiziert:

1. Studien aus dem Gebiete der Sozialwissenschaften und der Statistik, bis jetzt 3 Bde.

F. Juridische Kommission publizierte bis jetzt:

1. Juridische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.

2. Juridische und ökonomische Zeitschrift, bis jetzt 10 Bde.

3. Juridische Bibliothek, bis jetzt 4 Bde.

G. Die Ethnographische Kommission publiziert:

1. Ethnographische Sammlungen *Etnografijnyj Zbirnyk*; bis jetzt erschienen 38 Bände.

2. Materialien zur ukrainischen Ethnologie; bis jetzt erschienen 18 Bände.

H. Bibliographische Kommission publiziert:

Beiträge zur ukrainischen Bibliographie, bis jetzt 4 Bde.

Chronik der Gesellschaft, enthält Berichte über die Tätigkeit der Gesellschaft, Sektionen und Kommissionen derselben, erscheint 4 Mal im Jahre. Bis jetzt erschienen N. 1—59 ukrainisch und deutsch.

Diese und andere Publikationen der Gesellschaft sind in der Buchhandlung der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, Ringplatz, Nr. 10 vorrätig.